

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN ŞERHU'L-
MUKADDİME İSİMLİ ESERİNİN TECVİD BAĞLAMINDA
TAHLİLİ

Muhammed Zahid SABIRLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:

Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Zahid SABIRLI		
	Numarası	22810601967		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmî Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin <i>Şerhu'l-Mukaddime</i> İsimli Eserinin Tecvid Bağlamında Tahlili			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammed Zahid SABIRLI

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammed Zahid SABIRLI		
	Numarası	22810601967		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ		
Tezin Adı	Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin <i>Şerhu'l-Mukaddime</i> İsimli Eserinin Tecvid Bağlamında Tahlili			

Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetinde harflerin mahreç ve sıfatlarında meydana gelebilecek hataları ortadan kaldırarak aslına uygun bir okuyuşu gerçekleştirmeyi amaçlayan ilme tecvid denir. Bu gayeyi gerçekleştirmek için tecvid ilmiyle iştigal eden âlimler sayısız eser bırakmışlardır. Yazılan eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi, kapalı lafızların açıklanması, bu eserler üzerine yazılan şerhler sayesinde mümkün olmuştur. Çalışmamızda Osmanlı döneminin tecvid alanında yazılmış ilk ve en yetkin şerh örneklerinden birisi olan Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eseri incelenmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye* isimli eseri üzerine yazılan bu şerhin, tecvid ilmindeki yeri ve önemi ile bu ilme yaptığı katkılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Kıraat, Tecvid, Şerh, İbnü'l Cezerî, Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddimetü'l-Cezeriyye*.

Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü,
Ahmed Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
A Blok Zemin Kat, Meram Yeni Yol
42090
Meram /KONYA

Tel: [03322010060](tel:03322010060)
e-posta: sosbil@erbakan.edu.tr
web: www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Authors	Name and Surname	Muhammed Zahid SABIRLI		
	Student Number	22810601967		
	Department	Basic Islamic Science / Quran Reciting and Qiraat Science		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ		
Title of the Thesis/Dissertation	Analysis of Taşköprizâde Ahmed Efendi's <i>Sharh al-Mukaddime</i> in the Context of Tajweed			

Tajweed is the science that aims to realize a proper recitation by eliminating the errors that may arise in the letters and their attributes in the recitation of the Qur'an. In order to realize this goal, the scholars engaged in the science of tajweed have left countless works. The better understanding of the written works and the explanation of obscure words were possible thanks to the commentaries written on these works. In this study, one of the first and most competent commentaries written in the field of tajwid in the Ottoman period, Taşköprizâde Ahmed Efendi's *Sharh al-muqaddimat al-Jazari*, is analyzed. The contributions of this commentary, which was written on Ibn al-Jazari's *al-Muqaddimah al-Jazari*, to the science of tajwid and its differentiating aspects from other commentaries were tried to be determined.

Keywords: The Holy Quran, Tajweed, Commentary, Ibn al-Jazari, Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Sharh al-Muqaddimat al-Jazari*.

Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü,
Ahmed Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
A Blok Zemin Kat, Meram Yeni Yol
42090
Meram /KONYA

Tel: [03322010060](tel:03322010060)
e-posta: sosbil@erbakan.edu.tr
web: www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRI	1
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERİ'NİN VE TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN HAYATLARI, ESERLERİ ve MANZUM TECVİD GELENEĞİ

1.1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı	4
1.2. İlmi Kişiliği	5
1.3. Hocaları.....	8
1.3.1. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbnü'l-Cezerî (ö. 785/1383):.....	8
1.3.2. Ali b. Abdurrahman Ebü'l-Hasen el-Kudsî (ö. 764/1362):.....	8
1.3.3. Ebû Ali el-Hasen b. Abdullah es-Surûcî (ö. 764/1364):	9
1.3.4. Abdulvehhâb b. Yûsuf İbnü's-Sellâr (ö. 782/1380):.....	9
1.3.5. Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah el-Hamevî (ö. 773/1371):	9
1.3.6. Şihâbuddîn Ahmed b. Receb (ö. 775/1367):.....	9
1.3.7. İbrâhîm İbn Tahhân (ö. 782/1380):.....	10
1.3.8. Muhammed İbnü'l-Lebbân (ö. 776/1374):.....	10
1.3.9. Salih b. İsmail el-Medenî (ö. 785/1383):	10
1.3.10. Ebû Bekr b. Aydoğdu b. Abdullah eş-Şemsî (ö. 769/1377):.....	11
1.3.11. Takiyyüddin İbnü'l-Bağdâdî (ö. 781/1379):	11
1.3.12. Abdurrahman b. Ali İbnü's-Sâiğ (ö. 776/1375):.....	11
1.3.13. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim (ö. 780/1378):	11
1.3.14. Salih Ebû Muhammed en-Nablusî (ö. 771/1369):	12
1.3.15. Şerâfüddin Ahmed b. el-Hüseynî el-Kûfî (ö. 776/1374):.....	12

1.3.16. Muhammed el-Mağribi et-Tûnusî (ö. 770/1368):	12
1.3.17. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadarî (ö. 780/1378):	12
1.3.18. Muhammed b. Ahmed b. Câbir ed-Darîrî (ö. 780/1378):	12
1.3.19. Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik er-Ruaynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377):	13
1.3.20. İsmâîl b. el-Gırnâtî el-Mâlikî (ö. 771/1369):	13
1.4. Öğrencileri	13
1.4.1. Ebü'l-Feth Muhammed el-Cezerî (ö. 814/1411):	13
1.4.2. Ebü'l-Hayr Muhammed el-Cezerî (ö.[?]):	14
1.4.3. Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî (ö. 859/1454):	14
1.5. Eserleri	15
1.5.1. Kur'ân ve Kıraat.....	15
1.5.2. Hadis	17
1.5.3. Siyer	17
1.5.4. İslam Tarihi ve Tabakât	18
1.6. <i>el-Mukaddime</i> 'nin Muhtevası ve Tecvid İlmindeki Yeri	18
1.6.1. <i>el-Mukaddime</i> Üzerine Yazılan Şerhlerden Bazıları.....	19
1.6.2. Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	21
1.6.3. Hocaları	23
1.6.4. Eserleri	25
1.6.5. <i>Şerhu'l-Mukaddime</i> İsimli Eseri	27
1.6.5.1. Eserin Taşköprizâde'ye Âidiyeti.....	29
1.6.6. Manzum Tecvid Geleneği:	29
1.6.8. Talebeleri	32

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN *ŞERHU'L-MUKADDİME* İSİMLİ ESERİNİN MUHTEVA ANALİZİ

2.1. Harflerin Mahreçleri.....	39
2.2. Harflerin Sıfatları	47
2.2.1. Zıtlı Olan Sıfatlar	48
2.2.2. Zıttı Olmayan Sıfatlar	53
2.2.3. Tecvidin Konusu ve Hükmü	57
2.2.4. Tecvidin Tanımı	60
2.2.5. İnce Okunan Harfler.....	62
2.2.6. İnce ve Kalın Okunan Râ Harfi.....	68
2.2.7. Kalın Okunan Harfler	71

2.2.8. İdgamlar (İdgâm-ı Misleyn, İdgâm-ı Mütecâniseyn, İdgâm-ı Mütekâribeyn).....	77
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	89

KISALTMALAR

- AÜİF. : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- b. : İbn, bin
- bk. : bakınız
- bs. : baskı
- c. : cilt
- DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
- h. : hicrî
- haz. : hazırlayan
- Hz. : Hazreti
- md. : maddesi
- nşr. : neşreden
- s.a.v. : Sallallâhü aleyhi vesellem
- sy. : sayı
- şrh. : şerh eden
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
- thk. : tahkik eden
- trc. : tercüme eden
- ts. : tarihsiz
- MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
- vb. : ve benzeri
- yay. : yayınları, yayınevi
- yy. : yer yok

YEK : Yazma Eserler Kurumu

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

Nr : Numara

Ö : Ölümü

c.c. : Celle Celâlühû

ktp. : Kütüphanesi

No : Numarası

r.a. : Radıyallâhü Anh.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, okumak, anlamak, hayat rehberi haline getirilmek üzere gönderilmiş ilâhi bir kitaptır. İnzâl edilmeye başlandığı günden itibaren Müslümanların, kendilerine yeni haberler getiren Kur'ân-ı Kerîm'i en doğru şekilde okuma ve anlama gayretleri, onunla bağlarını sıkı tutmalarını gerektirmiştir. Bu sıkı bağ neticesinde Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden olan tecvid ilmi tedvin edilmiş, onun metninin ve tilavetinin tahriflerden korunması bu ilim sayesinde mümkün olmuştur.

Tecvid ilminin işaret edilen bu güzîde yeri sebebiyle alimlerimiz bu ilmin okutulup öğretilmesine önem vermiş ve eşsiz eserler kaleme almışlardır. Bahsi geçen âlim ve eserlerden birisi de İbnü'l-Cezerî ve onun *el-Mukaddime* adlı eseridir. Osmanlı döneminde tecvid ilmine ilgi duyan onlarca âlim tarafından *el-Mukaddime* isimli eser üzerine şerhler yazılmak suretiyle muhtevasının anlaşılmasına çalışılmıştır. Yazılan bu şerhlerden birisi de Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* isimli eseridir. Eserde İbnü'l-Cezerî'nin 107 veya 109 beyitten oluşan *el-Mukaddime*'sindeki beyitlerde harflerin mahreç ve sıfatları, terkîk, tefhîm, idğam, lahn, ğunne, medler, vakf çeşitleri, hemze, râ harfinin hükümleri, lafzatullah'ın lââmı, ihfa, sakin nûnun halleri, sakin mim, kat', vasl, revm ve işmam gibi tecvid kurallarının yanında kıraat, kıraat hataları ve karînin göz önünde bulundurulması gerekenler, kıraatin mertebeleri gibi konular hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin incelendiği bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbnü'l-Cezerî'nin ve Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve manzum tecvid geleneği hakkında bilgiler aktarılmış, eserin şârihe aidiyeti ve yöntemi hususunda bilgiler verilmiş; ayrıca *el-Mukaddime* üzerine yazılan ve şöhret kazanmış bazı şerhler kısaca tanıtılmış ve kaynaklarda geçen diğerleri için bilgiler verilmiştir.

Söz konusu eserin muhteva analizinin yapıldığı ikinci bölümde ise eserde dağınık halde bulunan genel tecvid kuralları, Muhammed Seyyid el-Emîn'in tahkik ettiği nüshada yer alan başlıklandırma esas alınarak sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır. el-Emîn'in usulünü tercih etmemizin nedeni diğer başlıklandırmalara

göre daha sistematik bir yapıya sahip olmasıdır. Yine çalışmanın ikinci bölümünde İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime*'sindeki beyitler tercüme edilerek Taşköprizâde'nin ilgili beyte dair açıklamaları tecvid ilmi bağlamında tahlil edilmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca tespit edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu vesileyle çalışmamıza görüş ve değerlendirmeleriyle çok kıymetli katkılar sunan danışman hocam Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ'ye en içten duygularla teşekkür ederim.

Muhammed Zahid SABIRLI

Konya, 2024

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmanın ana konusunu 16. asır Osmanlı ulemasından Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı *Şerhu'l-Mukaddime* isimli eserin tecvid ilmi bağlamında tahlili oluşturmaktadır. Taşköprizâde söz konusu şerhi, tecvid ilminde yaşadığı döneme ve kendinden sonrasına kalıcı izler bırakan İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime* isimli eseri üzerine yazmıştır. Bu açıdan İbnü'l-Cezerî'nin adı geçen eseri de çalışmamıza dahil edilmiştir. Çalışmada öncelikle İbnü'l-Cezerî'nin ve Taşköprizâde'nin biyografilerine kısaca değinilmiş, ardından bu iki âlimin çalışmamıza konu olan eserlerinin kısaca tanıtımı yapılmış, böylece ilgili eserlerin tecvid ilmi alanında nerede durdukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine çalışmanın merkezinde yer alan *Şerhu'l-Mukaddime* isimli eser, tecvid ilmi açısından incelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam dininin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in doğru bir şekilde okunması ancak tecvid ilminin ilkelerine bağlı kalarak gerçekleştirilebilecek bir faaliyettir. Bu açıdan, tecvid ilmi üzerine yazılan temel kaynak niteliğindeki eserler üzerine çalışma yapmak büyük bir önemi haizdir. Çalışmamızın amacı Taşköprizâde'nin kaleme aldığı *Şerhu'l-Mukaddime* isimli eserin tecvid ilmi açısından değerini ve bu ilme yaptığı katkıları ortaya koymak; müellifin konuları işleyiş biçiminin izlerini sürerek eserde kullandığı metodu tespit etmeye çalışmaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRI

Çalışmanın kapsamına İbnü'l-Cezerî'nin ve Taşköprizâde'nin kısa biyografilerinin ve kaleme aldıkları eserlerin yanı sıra Şârih'in ele aldığı; *el-Mukaddime*'nin 1-61. Beyitleri arasında yer alan harflerin mahreçleri (Küllî ve Cüz'î Mahreçler) ve sıfatları (Lazimî ve Arızî Sıfatlar), tecvidin tanımı, konusu ve hükmü, temel tecvid kuralları, kiraat hataları gibi konular dahil edilmiştir.

Çalışmamıza, müellifimizin şerhin 62.-107. beyitleri arasında aktarmış olduğu Mushaf imlası, ayrı ve bitişik yazmaya ait hükümler, kat‘/vasl gibi hususlar tezimizle doğrudan ilgili olmadığından dahil edilmemiştir.

Bir âlimi ve onun eserini merkeze alan akademik çalışmalarda ilgili âlimin biyografisine dair bilgilerin geniş bir şekilde ele alınması beklenebilir. Ancak gerek İbnü'l-Cezerî, gerekse Taşkoprizâde ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalarda bu türden bilgilere genişçe yer verildiğinden, çalışmamızda bu iki âlimin biyografilerine dair kısa denilebilecek bilgiler verilmiş, konunun detaylandırılmasına gerek görülmemiştir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmanın İbnü'l-Cezerî ve Taşkoprizâde'nin tanıtıldığı birinci bölümünde genellikle biyografik bilgi aktarımı yapıldığından konunun doğası gereği deskriptif (tasvirici) bir yöntem takip edilmiştir. Bu çerçevede biyografik eserlerden elde edilen veriler tüme varım yöntemi kullanılarak belli bir bütünlük oluşturacak şekilde bir araya getirilmiş ve çalışmanın ilgili yerlerinde işlenmiştir. Taşkoprizâde'nin kaleme aldığı *Şerhu'l-Mukaddime* isimli eserin muhteva analizinin yapıldığı ikinci bölümde ise analitik (çözümlemeci) bir yöntem takip edilmiştir. Bu bağlamda Taşkoprizâde'nin adı geçen eserinde dile getirdiği tecvid ilmine dair bilgiler incelenmiş ve eserin değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada yararlanılan kaynaklara gelince birinci bölümde tabakât kitaplarından yararlanılmış, özellikle İbnü'l-Cezerî'nin kaleme aldığı *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı eserine müracaat edilmiştir. Yine onun yazmış olduğu ve kendi otobiyografisinin yanı sıra hocaları, öğrencileri ve eğitim serüveni ile ilgili kıymetli bilgilere yer verdiği *Câmi'u esânîdi İbnü'l-Cezerî* adlı eserinden yararlanılmıştır. Taşkoprizâde'nin hayatının anlatıldığı yerlerde ise diğer tabakat kitaplarının yanı sıra özellikle kendisinin kaleme aldığı *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-oşmâniyye* ile *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* isimli kitaplarından istifade edilmiştir.

İkinci bölümde ise İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvid* adlı eserlerinden, Ali el-Kârî'nin *el-*

Minehü'l-Fikriyyetü fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye adlı eserinden, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Cezerî'nin *el-Havaşsi'l-Müfhime fî Şerhi'l-Mukaddime li-İbni'n-Nâzım* adlı eserinden, Ğanim Kadduri el-Hamed'in *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye ve Kur'ân Fonetigi Üzerine Tetkikler* adlı eserlerinden, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrim İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* adlı eserinden, Râğıb el-İsfâhânî'nin *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*'ından, Yavuz Fırat'ın *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*'nden, Recep Koyuncu'nun *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* ders notlarından, *Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri* makalesinden, D.İ.B Mushafları İnceleme Kurulu'nun Bursa'da düzenlediği İbnü'l-Cezerî Sempozyumu adlı kitaptaki müzakerelerden, Ali Osman Yüksel'in *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserinden, Muhammed Emin eş-Şenkîti'nin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı tahkikinden, Mithat Aça'nın *el-Hâdî fî'l-Kırâati'l-Aşri's-Suğrâ* adlı eseri ve *Kıraat Ders Notları*'ndan, Ramazan Pakdil'in *Talim Tecvid Kıraat* adlı eserinden, Abdurrahman Çetin'nin *Kur'ân Okuma Esasları* adlı eserinden, Hafız Ali Rıza Sağman'ın *İlaveli Sağman Tecvîdi*'nden, Hüseyin Harputoğlu'nun *Mukaddime-i Cezeri* adlı eserinden, Muhammed Yurtseven'nin "*Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşkoprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme* adlı makalesinden, *Şâmile* programından, çalışmamızla ilgisi bulunan yüksek lisans ve doktora tezleri ile diğer kaynaklardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN VE TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN HAYATLARI, ESERLERİ ve MANZUM TECVİD GELENEĞİ

1.1. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı

Kıraât ve tecvid ilimleri denilince ilk akla gelen âlimlerden birisi olan İbnü'l-Cezerî'nin hayatını ve ilmi serencâmını etraflıca ele alan birçok çalışma yapılmış olmasından dolayı, biz bu çalışmamızda onun yaşamına ve ilmi birikimine dair öz bilgileri vereceğiz.

Şemsüddîn Ebü'l-Hayr künyesi ve el-Cezerî nisbesiyle meşhur olan üstadın tam adı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. b. el-Cezerî'dir.¹ O Şırnak ili Cizre ilçesinin bulunduğu mıntıkanın “Cezîretü İbni Ömer” olarak anılması sebebiyle büyük dedesi Yûsuf İbnü'l-Cezerî'ye nispetle el-Cezerî², Şâfiî mezhebine aidiyetinden ötürü eş-Şâfiî, doğduğu yer olan Şam'a nispetle ed-Dımaşkî, vefat ettiği yer olan Şiraz'a nispetle eş-Şirâzî diye anılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuması sebebiyle el-Mukrî, Kur'ân-ı Kerîm'i tecvitle okumaya gösterdiği özen sebebiyle el-Mücevvid gibi farklı nitelermelerle de anıldığı bilinmektedir.³

İbnü'l-Cezerî kendi doğumunu *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî* adlı eserinde babasından iktibasla: “Kur'ân-ı Azim'i kendisinden defalarca okuduğum ve Allah'tan hayırlı mükâfatlar dileyerek bizi dar-ı bekada buluşturmasını niyaz ettiğim rahmetli babam (725/1325) yılı Rebî'ulevvel ayında doğmuş, birinci haccını (740/1339) yılında, ikinci haccını da (748/1347)'de yapmış. “...İkinci haccında zezem suyundan içmiş, eğer evlenirsem Kur'ân ehli ve hafız olan bir erkek çocuk vermesini Allah'tan niyaz ederim demiş, ikinci haccından (749/1348) döndükten sonra (750/1349) yılında

¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, thk. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006).

² Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1995).

³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/217.

da annemle evlenmiştir. Ben de (751/1350) yılının Ramazan ayının 25'inde teravih namazından sonra bir cumartesi gecesi dünyaya gelmişim”⁴ diyerek bahseder.

İbnü'l-Cezerî'nin babası Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. b. Ali b. el-Cezerî (ö. 785/1383) ticarî faaliyetlerle uğraşan birisiydi. İbnü'l-Cezerî'nin erkek çocuklarının isimleri Ebü'l-Feth Muhammed el-Cezerî eş- eş-Şâfiî (ö. 814/1411), Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö.[?]), Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 859/1454) Ebü'l-Beka İsmail el-Cezerî, Ebu'l-Fadl İshak el-Cezerî'dir. Kız çocuklarının isimleri ise Fatıma, Şeyma, Selma ve Hatice'dir. Taşköprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin çocuklarının tamamının hadis, kıraat ve tecvid ilimlerinde kendilerini yetiştirdiklerini söyler.⁵

İbnü'l-Cezerî, 833/1429 yılı Rebî'ulevvel ayının beşinde cuma günü 82 yaşındayken vefat etmiştir. Cenaze merasimine sevenleri akın etmiş, techiz ve tekfin işlerinde yardım etme hususunda adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Cenazesi Şîrâz'daki Dâru'l-Kur'ân'ın bahçesine defnedilmiştir.⁶

1.2. İlmi Kişiliği

İbnü'l-Cezerî'nin eğitim hayatı babasından küçük yaşlarda ikmal ettiği hafızlık ile başlar. Hafızlık icazetini de babasının hadis dersleri aldığı hocası İsmâil el-Habbâz el-Ensârî'den (ö.785/1383) alır. Üstat ilmi kişiliğinin başlangıç evrelerini *Câmiu- Esânîd* adlı eserinde şöyle anlatır: “Allah (c.c.) yarattıkları arasında rızkı nasıl taksim ettiyse âlimleri de insanlar arasında paylaştırmış ve hisseme de bunlardan bir cemaat ayırmıştır. İşte kendileriyle birlikte bir süre bulunma bahtiyarlığına erdiğim ve huzurlarında Kur'ân-ı Kerîm, kıraat ilmi ve ihtilâfü'l-hurûf gibi mübarek ilimleri tahsil ettiğim bütün hocalarım kırk küsur civarındadır. Bunlardan ilk sırayı merhum şehit babam Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî alır. Kur'ân-ı

⁴ Ebü'l-Hayr Şemsüddin İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*, thk. Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid Ruveysî (Beyrut: Müessesetü'd-Duha, 2015), 128.

⁵ Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ b. Halil 'İsâmuddîn Tâşkôprîzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye* (Beyrut: y.y., ts.). 26-28.

⁶ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İfav Yayınları, 2016). 178-179.

Kerîm'i kendisinden defalarca okuduğum babam ve ilk hocam Şam'ın dışındaki Cerrah Camii yanında bulunan mezarlığa, dedemin yanına defnedilmiştir.”⁷

İbnü'l-Cezerî, 13 yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek icazetini de aldıktan sonra hatimle teravîh namazları kıldırırmaya başlamış, hocası es-Sellar'dan (ö. 782/1380) Ebû Amr b. Alâ'nın (ö.154/771) ve Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın (ö.156/773) kıraatlerinden infirâd⁸ usulü ile birer hatim yapmıştır. Nâfi b. Abdurrahman (ö.169/785) ve Abdullah b. Kesîr'in (ö.120/738) kıraatleri ile de indirâc⁹ usulüne göre er-Râ'd sûresine kadar okumuştur. et-Tahhan (ö. 782/1380), Şihabüddin Ahmed b. Recep (ö. 770/1368) ve kıraat ve tecvid ilimlerinde temayüz etmiş hocası İbnü'l-Lebbân (ö. 776/1374) ile de kıraat ilmindeki serüvenini devam ettirmiştir.¹⁰ Şam'daki eğitimi bu şekilde devam ederken, ilme olan bitmez tükenmez iştiyakı sebebiyle kafasında, diğer şehirlere seyahatler yapıp farklı alanlarda, ismini duyduğu hocalardan ders alma ve ilmi birikimini daha ileri seviyelere taşıma fikri oluşur. Bu kararı almasında yolculuğun meşakkatlerine katlanabilecek kadar genç oluşu da etkili olmuştur diyebiliriz. Hicaz, Mısır ve Osmanlı topraklarına farklı zamanlarda birçok ziyarette bulunan İbnü'l-Cezerî, gittiği her yerde saygı ve hürmetle karşılanmış hem yeni bilgiler öğrenmiş hem de ilmi birikimini aktarma fırsatı bulmuştur. İlk Mısır seyahatinde Abdullah b. el-Cündî (ö. 769/1367)' den indirâc usulü ile en-Nahl Sûresi 16/90. ayete kadar geldiğinde hocası vefat ettiği için bu hatmini, İbnü'l-Bağdadî'den (ö.781/1379) ve İbnü's-Sâîğ'den (ö. 776/1374) kıraati seb'a dersleri alarak tamamlamıştır. Memleketi Dımaşk'a dönmeden evvelde tecvid ilmine dair yazdığı *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd* adlı eserini kaleme almıştır. İkinci Mısır seyahatinde ise İbnü's-Sâîğ'den (ö. 776/1374) kıraati aşereyi, İbnü'l-Bağdadî'den de kıraati aşere ile birlikte daha sonraları sahih kıraatin şartlarını taşımadığı gerekçesiyle şâz, kabul edilen

⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*; İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*. 112-113

⁸ Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 92.

⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd*, 92.

¹⁰ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvid*, thk. Ğanım Kadduri Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1989), 9-11.

İbn Muhaysın, A‘meş ve Hasan-ı Basrî’nin kıraatlerini okumuştur. İbnü’l-Cezerî kıraat ve Kur’ân ilimleri alanında kırk hocadan ders aldığını ifade eder.¹¹

İbnü’l-Cezerî’nin ilim için Şam, Hicaz, Mısır şehirleri arasında yaptığı seyahatlerin hepsi ayrı önemi haizdir ancak onun Osmanlı topraklarına gelmesi ülkedeki kıraat ilminin yeniden canlanmasına ve farklı bir çehre kazanmasına sebep olmuştur.

İbnü’l-Cezerî, Sultan Yıldırım Bayezid Han’ın daveti ile Osmanlı Devleti’ne gelişini birtakım sebeplere bağlar. Bunlardan ilki Şam’da kadı iken dönemin Şam valiliğini yürüten Aytemis’in kendisi hakkında yaptığı soruşturmadır. Diğer sebepler ise; Mısır Sultanı Kutlubek’i müsrif davranmasından dolayı uyarması sebebiyle, üstadı cezalandırması ve Şam’ın (791/1389) da Timur tarafından yağmalanmasından dolayı ondan korkmasıdır.¹² İlme ve alime verdiği kıymetle bilinen Yıldırım Bayezid, Bursa Ulu Camii haziresinde İbnü’l-Cezerî’ye derslerini daha rahat yapabilmesi için bir Dâru’l-Kurrâ yaptırmış ve onu Reîsü’l-Kurrâ’lık makamına getirmiştir. İbnü’l-Cezerî Bursa’da bir taraftan derslerine devam ederken, diğer taraftan da yarım kalan eserlerini tamamlamaya koyulmuştur. Bu bağlamda *Nihaytü’l berara fi’z-zâidi ale’l-aşera* adlı eserini, Bursa’ya gelmeden önce kıraat okuttuğu öğrencisi Muhammed er-Rumî el-Felekâbâzî’nin (ö. 799/1396) evinde tamamlamıştır.¹³ Niğbolu Savaşı’na Yıldırım ile birlikte katılmış olan İbnü’l-Cezerî , savaş esnasında askerlerin maneviyatının güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. Savaş sonrası Bursa’ya dönmüş, Bayezid’in çocuklarına hocalıkta yapmıştır. Bu süreç içerisinde *en-Neşr fi’l-kıraati’l-aşr* ve onun manzum şekli olan *Tayyibetu’n-neşr fi’l-kıraati’l-aşr* eserlerini kaleme almıştır. Manzum olan *Tayyibetu’n-neşr* adlı eseri birçokları tarafından okunmuş ve ezberlenmiştir.¹⁴

Bugün ülkemizde kıraat alanında yapılan çalışmalar İbnü’l-Cezerî öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Onun bizlere kazandırdığı eserleri

¹¹ Sedat Kaya, *Ebü’l Hayr Muhammed İbnü’l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2022). 9-14.

¹² Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu’n-Neşr*. 159-163

¹³ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu’n-Neşr*, 181-190; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, 218; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu’s-sa‘âde ve misbâhu’s-siyâde fi mevzû‘âti’l-‘ulûm* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985). 2/47-48.

¹⁴ Kaya, *Ebü’l Hayr Muhammed İbnü’l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*. 15-16.

incelediğimizde, ilmi hayatında kıraatin ayrı bir yeri olduğunu anlamakla birlikte onun tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih, siyer gibi İslâmî ilimlerin hemen hemen hepsinde eserler bırakan, dersler veren, ender bir âlim olduğunu görüyoruz.

1.3. Hocaları

İbnü'l-Cezerî, kendi biyografisini anlattığı, bizim de tezimizi oluştururken çokça istifade ettiğimiz “*Câmi ‘u-esânîd*” adlı eserinde Kur’ân-ı Kerîm ve kıraat alanında kendilerinden ders aldığı 40’a yakın hocasının ismini vermiştir. Eserinde andığı hocaları için Şam, Mısır, Horasan ve Maverâünnehir dışındaki hocalarıdır diyerek not düşmüştür. Biz de ismi geçen eserde zikredilen 20 hocasının ismini tezimize aldık ve hayatları hakkında kısa bilgiler verdik. Adı geçen eserinde hocalarının isimleri belli bir sıra ile devam ederken 8. hocasından sonra 18. hocasına, 28. hocasından, 40. hocasına atlandığını tespit ettik. *Câmiu-esânîdi İbni’l-Cezerî* ismiyle tahkikini yapan Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid Ruveysî, atlanan bu kısımların yazma nüshalarda kayıp veya silinmiş olduğundan bahsetmiştir. Biz de bu eksik isimlerin tespitinde İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetu'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı esrinden istifade ettik. Elde edilen bu bilgiler çerçevesinde İbnü'l-Cezerî'nin hocalarını aşağıdaki sırayla ele almamız mümkündür.

1.3.1. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbnü'l-Cezerî (ö. 785/1383):

İbnü'l-Cezerî'nin babası ve aynı zamanda kendisiyle Kur’ân-ı Kerîm’i defalarca hatmettiği, kıraate dair rivayetleri okuduğu, ilk hocasıdır. İbnü'l-Cezerî, babasının ilmi ve ahlakıyla tanınan salih bir kişi olduğunu ve hicri 725 yılında doğduğunu belirtmiştir.¹⁵

1.3.2. Ali b. Abdurrahman Ebü'l-Hasen el-Kudsî (ö. 764/1362):

İbnü'l-Cezerî kendisinden ikinci hocam diye bahsettiği el-Kudsî'ye Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmiştir. el-Kudsî, Vâsıt şehrine yaptığı ilmi yolculukta kıraat okumak için İbn Ğazzâl (ö. 656/1268) ile ve Şeyh Ebü'l Hasan Ali b. Ebî Saîd ed-Dîvanî (ö.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbni’l-Cezerî*. 127-128.

764/1362) ile görüşmüştür. el-Kudsî (ö. 764/1362) yılında 70 yaşlarında iken vefat etmiştir.¹⁶

1.3.3. Ebû Ali el-Hasen b. Abdullah es-Surûcî (ö. 764/1364):

İbnü'l-Cezerî, babasına da hocalık yapmış olan es-Sürûcî'yi anlatırken salih bir kul aynı zamanda Allah (c.c.) dostu bir kişiydi der. Babasından aldığı izinle kendisinden Ebû Amr'ın (ö. 154/770) kıraatini, ed-Dûrî (ö .246/860) ve es-Sûsî (ö .261/874) adındaki ravilerinin rivâyetlerini okumuş, Ebü'l-Kasım b. Ahmed er-Ruaynî eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1193) *Hirzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı meşhur eserinden idğâmı kebîr bahsine kadar ezberlemiştir. Ayrıca kıraat imamlarının rumuzlarını ve kıraat usullerini de ondan öğrenmiştir.¹⁷

1.3.4. Abdulvehhâb b. Yûsuf İbnü's-Sellâr (ö. 782/1380):

İbnü's-Sellâr, (698/1298) yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Ebû Amr'ın (ö. 154/770) kıraatini çok kısa bir sürede okuma fırsatı bulan İbnü'l-Cezerî, farklı ilim dallarında yetkinliğe sahip olan hocasından kıraat imamlarından Hamza b. Zeyyât'ın (ö. 156/772) kıraatiyle bir hatim yapmış, diğer taraftan Nâfi' (ö. 169/785) ve İbn Kesîr'in (ö. 120/738) kıraatlerini cemederek et-Tevbe Sûresine kadar okumuştur. İbnü's-Sellâr Şam'da vefat etmiştir.¹⁸

1.3.5. Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah el-Hamevî (ö. 773/1371):

İbnü'l-Cezerî, hocası el-Hamevî için tecvidin teorik ve pratik yönünü hocaların içerisinde ondan daha iyi bilen ve uygulayan yoktu der. Kendisinden kıraati seb'ayı, şâtıbiyye ve teysîr'i esas alarak indirâc usulüne göre okumuştur.¹⁹

1.3.6. Şihâbuddîn Ahmed b. Receb (ö. 775/1367):

İbnü'l-Cezerî , bu hocasından Asım (ö. 127/745) kıraati başta olmak üzere diğer kıraatleri de okumuş, şâtıbiyyeyi de dinlemiştir. İbnü'l-Cezerî hocası için,

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 182.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*, 129-130;

¹⁸ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 183.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*, 146-147; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 183.

“halkın arasına pek karışmayan, kendi halinde bir yaşam süren ve geçimini ip satarak sağlayan birisiydi” der. Hocasının oğlu Zeynüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman, ileride İbnü'l-Cezerî'nin öğrencisi olmuştur.²⁰

1.3.7. İbrâhîm İbn Tahhân (ö. 782/1380):

İbnü'l-Cezerî, İbn Tahhân isimli bu hocasından Âsım (ö. 127/745) ve İbn Âmir'in (ö. 118/736) kıraatlerini indirâc usulü ile okumuş, kıraati aşerayı da indirâc usulü ile okumak istemiş ancak hocası ilk başta buna izin vermemiş, ancak daha sonra okuma iznini vermiştir. Hocasından salih bir insan, çocukluğundan beri kıraat ve tecvide ilgi duyan, kendisini bu hususta geliştirmiş bir alimdi şeklinde bahseder.²¹ et-Tahhân, İbnü'l-Cezerî'nin bir sonra ki sırada bilgilerini vereceğimiz hocası İbnü'l-Lebbân'ın da öğrencisidir.

1.3.8. Muhammed İbnü'l-Lebbân (ö. 776/1374):

Küçük yaşlarda kıraat ilmini öğrenip okutmaya başlayan İbnü'l-Lebbân, kıraat ilmindeki rivayet, tarik ve vecihleri etraflıca bilen, bu konuda kendisine başvuranları keskin zekâsı ve ilmi ile boş çevirmeyen bir birikime sahipti. İbnü'l-Cezerî hocasından seb'a kıraatini indirâc usulü ile okumaya başlamış, Ramazan ayında da hatmini bitirip hac yapmak istediğini hocasına bildirmiş, fakat hocası hatmi bitirmek istememi anlıyorum ancak bizim seni bu kısa zamanda dinlemeye gücümüz yetmez diyerek et-Tâhâ Sûresine kadar okutmuş, kalan sûreleri de hacdan döndükten sonra hocasında tamamlamıştır.²²

1.3.9. Salih b. İsmail el-Medenî (ö. 785/1383):

Ravza-î Mutahhara'da el-Kâfi'yi esas alarak el-Bakara Sûresinin 26. ayetine kadar hocasına indirâc usulü ile okuduğunu söyleyen İbnü'l-Cezerî, hocasının âlim, imam, hatip, salih, sika, arif, bir kimse olduğundan bahsetmiştir..²³

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnü'l-Cezerî*, 147-149; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 184; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/53.

²¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. 184.

²² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*. 2/72-73.

²³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/155.

1.3.10. Ebû Bekr b. Aydoğdu b. Abdullah eş-Şemsî (ö. 769/1377):

Mısır kurrâsından olan eş-Şemsî, Dimaşk'ta doğmuştur. Cündî lakabıyla meşhurdur. 13 yaşlarında iken *Kitâbü'l-bustân* adlı bir eser telif eder. İbnü'l-Cezerî hocasının hastalığının nüksetmesinin evveline kadar Hasan el-Basri kıraati dışındaki kıraatleri en-Nahl Sûresi 16/90. ayetine kadar okumuş ve icazetini almıştır. Güvenilir, donanımlı, sika, takvalı ve âlim bir kişiliği vardır.²⁴

1.3.11. Takiyyüddin İbnü'l-Bağdâdî (ö. 781/1379):

İbnü'l-Cezerî, Vâsitî, Mısırî ve Şafîî künyesini kullanan hocası için, imam, âlim ve Bağdat kurrâsının şeyhi diye bahseder. Bu hocasından oğlu Ebü'l-Feth Muhammed de icazet almıştır. Şâtibiyyeye iki şerh yazan İbnü'l-Bağdâdî doğduğu ve yaşadığı şehir olan Kahire'de vefat etmiştir.²⁵

1.3.12. Abdurrahman b. Ali İbnü's-Sâiğ (ö. 776/1375):

İbnü's-Sâiğ, Kahire'de dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Cezerî kendisinden imam, allâme, Arapçanın imamı, kurrânın şeyhi diye bahseder. Takiyyüddîn Ahmed es-Sâiğ'den kıraatleri infirâd ve indirâc usulü ile okumuştur. Ayrıca farklı hocalardan meânî, beyan, fıkıh ve hadis dersleri de almıştır.²⁶

1.3.13. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim (ö. 780/1378):

İslâm ordularının komutanı lakabıyla bilinen Abdiddâim, İbnü'l-Cezerî tarafından allâme, kadı, Arapçanın üstadı şeklinde anılan hocasından el-Bakara Sûresi'nin 7. ayetine kadar indirâc usulü ile okumuştur. İbnü'l-Cezerî'nin bölge halkının arasında bulunmaktan ve onların ihtiyaçlarını gidermeyle meşgul olmaktan zevk alırdı dediği hocası Kahire'de vefat etmiştir.²⁷

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/180.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/364; İsmail Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l Esanid Adlı Eseri* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 26-27.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/145-146; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l Esanid Adlı Eseri*, 27.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/284; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l Esanid Adlı Eseri*, 27.

1.3.14. Salih Ebû Muhammed en-Nablusî (ö. 771/1369):

İbnü'l-Cezerî'nin Mısır Müslümanlarının müftüsü, allâme ve fakih dediği hocası, kıraati seb'ayı Ebû Hayyân'dan, kıraati aşerayı da İbnü'l-Mü'min el-Vasıtî'den okumuştur. Kendisi de hocasından el-Bakara Sûresi'nin 7. ayetine kadar indirâc usulü ile, *Kitabü'l-irşâd* adlı eseri takip ederek te, el-Maide Sûresi sonuna kadar olan kısmı okumuştur.²⁸

1.3.15. Şerâfüddin Ahmed b. el-Hüseynî el-Kûfî (ö. 776/1374):

İbnü'l-Cezerî hocasından bahsederken Şam'ın kâdî'l-kudâtı, salih, âlim, sika, veli ve kurrânın dayanağıydı der. Ebû Bekr b. Kâsîm et-Tûnusî ile Muhammed b. Nasîr el-Mısırî'den ve babasından kıraat ilmini tahsil etmiştir. Kendisini bu ilme vakfeden el-Hüseynî yaşamı boyunca kıraat okutma gayretinde olmuştur. Şam'da metfundur.²⁹

1.3.16. Muhammed el-Mağribî et-Tûnusî (ö. 770/1368):

İbnü'l-Cezerî, *et-Teyssîr* isimli eseri, şâtıbiyye ve riâyedeki duymadığı isnatları aldığı bu hocasından, âlim, mukrî diye bahseder. Fas'ta vefat etmiştir.³⁰

1.3.17. Ahmed b. Muhammed b. el-Hadarî (ö. 780/1378):

İbnü'l-Cezerî 706 yılında dünyaya gelen, aynı zamanda musannif olan bu hocasından *Kitâbü'l-Müntesir* adlı eserini sema metodu ile okumuştur. 780 yılında vefat etmiştir.³¹

1.3.18. Muhammed b. Ahmed b. Câbir ed-Darîrî (ö. 780/1378):

İbnü'l-Cezerî Mısır ve Şam'da kıraat tahsili yaptığını söylediği hocasının nahivci ve edip oluşuna dikkatlerimizi çeker. 780 yılında Halep'te vefat etmiştir.³²

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/210; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l-Esanid Adlı Eseri.*, 27.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/48; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l-Esanid Adlı Eseri*, 28.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/402; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l-Esanid Adlı Eseri*, 28.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/113; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmiu'l-Esanid Adlı Eseri*, 28.

³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/60

1.3.19. Ahmed b. Yûsuf b. Mâlik er-Ruaynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377):

İbnu'l-Cezerî, ed-Darîrî ile el-Gırnâtî'nin sıkı bir dost olduklarından nahivci, mukrî, allâme ve edip oluşlarını, aynı hocalardan ders aldıklarını hatta hac ibadetine de beraber gittiklerini ve bu halleriyle de adeta bir ikizi andırdıklarını zikreder. İbnu'l-Cezerî bu hocalarından ed-Dâni'nin *Teyisir*'ini ve eş-Şâtıbî'nin *Hırzu'l-emânisi*'ni esas alarak Kur'ân-ı Kerîm'den bazı yerleri indirâc usulü ile okumuştur. 780 yılında Halep'te vefat etmiştir.³³

1.3.20. İsmâil b. el-Gırnâtî el-Mâlikî (ö. 771/1369):

710 yılında Gırnata'da doğmuş, Şam'da kadılık yapmıştır. Nahiv, fıkıh ve diğer İslâmi ilimlerde de tahsil yapan hocası 771 yılında vefat etmiştir.³⁴

1.4. Öğrencileri

İbnü'l-Cezerî yapmış olduğu seyahatlerinde hem kendi ilmi birikimine katkı sağlayacak hocalarından dersler almış, hem de edindiği ilmi birikimi kendisinden sonraki nesle aktarma gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda başta kendi çocukları ve torunları olmak üzere talebeler yetiştirmekten de geri durmamıştır. Biz tezimizde kendisine talebelik yapmış çocukları ve torunlarından başlayarak bir sıra takip ederek, talebeleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

1.4.1. Ebü'l-Feth Muhammed el-Cezerî (ö. 814/1411):

775/1375 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin ilk oğlu olması sebebiyle kendisine Muhammed Ekber denilmektedir. Sekiz yaşında hafızlığını tamamlamış ve babasından kıraat okumuştur. Babasının da hocalarından olan Abdurrahman el-Bağdâdî, İbnü's-Sellâr ve diğer hocalarından kıraat ilmi başta olmak üzere istifade etmiştir. Babasının Anadolu topraklarına gitmesiyle, onun Şam'daki

³³ İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/60; İbnu'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnu'l-Cezerî*, 187-190; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 186.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Câmiu Esânîdi İbnu'l-Cezerî*, 192-193; İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/168; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 186.

görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. 814 yılında yakalandığı hastalıktan vefat etmiştir.³⁵

1.4.2. Ebü'l-Hayr Muhammed el-Cezerî (ö.[?]):

789/1387 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin ikinci oğludur. Kendisinden kıraat ve nahiv dersleri almıştır. Babasıyla birlikte birçok seyahate iştirak ettiğinden dolayı dönemin ileri gelen hocalarının ders halkalarına katılma fırsatı bulmuştur. Babasıyla birlikte Bursa'ya gelen Ebü'l Hayr, babasının Ankara Savaşında Timur'a esir düşmesinden sonra Şiraz'a gitmiştir.³⁶

1.4.3. Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî (ö. 859/1454):

İbnü'l-Cezerî'nin 780 yılında Şam'da doğan üçüncü oğludur. 790 yılında hafızlığını tamamlayan Ebû Bekr, hatimle teravih kıldırabilecek derecede iyi bir hafız olmuştur. Babasından kıraat dersleri almış ve onun eserlerini hem okumuş hem de okutmuştur. Babasının kitaplarının bir kısmını alarak Bursa'ya gelmiş, burada Yıldırım Bayezid'in çocuklarına hocalık yapmış ve Ulu Camii imam hatipliği görevlerinde bulunmuştur. Babasının eserleri olan *Tayyibetu'n-neşr'e*, *Şerhu tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, *el-Mukaddime*'ye ise *el-Havâşşi'l-müfhime fi şerhi'l-mukaddime* adıyla şerhlerde yazan Ebû Bekr, bunun yanında, *Şerhu mukaddimeti 'ilmi'l-hadîs* ve *Kitabü'l-i'lâm fi ahkâmi'l-idğâm* isimli eserlerini de ilim dünyasına kazandırmıştır. 859/1454'te vefat etmiştir.³⁷

Ayrıca Fâtıma, Âişe ve Selmâ isimdeki kızları ile oğlu Ebü'l Feth'ten olma kız torunları Fâtıma ve Zeynep de İbnü'l-Cezerî'nin tedrisinden geçmiştir.³⁸

İbnü'l-Cezerî'nin yukarıda anılan öğrencileri dışında Şam ve Mısır bölgelerinde Süleyman eş-Şirazî, Ali b. İbrahim er-Rummânî, Ebu Bekir b. el-Misbah el-Hamevî, Ali b. İbrahim es-Salihî, Musa b. el-Kürdî, Mahmud b. el-Hicazî, Ali b.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/251-252.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/47-49.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/129-130; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/50-51; Kaya, *Ebü'l Hayr Muhammed İbnü'l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 29-30.

³⁸ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/50-51; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetu'n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 194; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/118-120

Hüseyin el-Yezidî isimli öğrencileri de bulunmaktadır.³⁹ İsimlerini zikretmediğimiz ancak, Anadolu topraklarında,⁴⁰ Acemistan diyarı olan Keş, Horasan, Herat, Yezd ve Şiraz'da birçok talebesinin olduğu bilinmektedir.⁴¹

1.5. Eserleri

Babasından aldığı Kur'ân-ı Kerîm eğitimi ve hafızlık ile ilim yolculuğuna başlayan İbnü'l-Cezerî, 82 yıllık hayatında, yaşadığı bölgede babasına da hocalık yapmış alimlerden ve yaptığı ilim yolculuklarında karşılaştığı hocalarından Fıkıh, Tefsir, Kıraat, Tecvîd, Hadis, Kelam, Tarih, Siyer, Terâcim, Dil, Edebiyat, Akâid, Tasavvuf'a dair dersler almıştır. Bu dersler sayesinde ileride kaleme alacağı özellikle kıraat alanına ait eserleri için ciddi bir birikim elde etmiştir. Bu kadar zengin bir kaynaktan beslenmesi yazdığı eserlerde ki çeşitlilikte kendini göstermektedir. İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin sayısı ve isimleri hakkında yapılan çalışmalarda ve *Keşfu'z-zünûn* adlı eserin sahibi Hacı Halife (Kâtip Çelebi) 40'ın üstünde eserinin bulunduğunu söylemişlerdir.⁴² Bu bağlamda ülkemizde yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birisi olan *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr* adlı kitapta zikredilen İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden bazılarını aktaracağız.

1.5.1. Kur'ân ve Kıraat

1.5.1.1. *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*:

Tecvid ilmine dair yazdığı manzum bir eser olan *el-Mukaddime*, üzerine onlarca şerh ve haşiye yazılan müfid bir eser olması hasebiyle bizim de dikkatimizi çekmiş ve çalışmamıza konu edinmiş bulunmaktayız.⁴³

1.5.1.2. *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*:

Anadolu topraklarında tecvid ilmine dair kaleme aldığı bir eserdir. Kendisi aynı eserinde dönemin hafızlarının Kur'ân kelimelerini telaffuz ederken yaptıkları

³⁹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 195.

⁴⁰ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 195.

⁴¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 194-195; Işık, *İbnü'l-Cezeri ve Câmîu'l-Esanid Adlı Eseri*, 46; İbnü'l-Cezerî, *Câmîu Esânîdi İbnü'l-Cezerî.*, 118-128.

⁴² Kaya, *Ebü'l-Hayr Muhammed İbnü'l-Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 32.

⁴³ Yüksel, *İbn Cezerî*, 213-215.

hatalardan bahsederek, doğru bir kıraat icra etmelerini sağlamak adına kısa bir tecvid yazmaya karar verdiğiinden bahseder.⁴⁴

1.5.1.3. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr:*

İbnü'l-Cezerî, adı geçen eserinde yaşadığı dönemde insanların yedi kıraat dışında kalan kıraatleri Kur'ân-ı Kerîm'den saymadıklarına şahit olduğunu ve bu eserini kaleme almaya karar verdiğiinden bahseder. O, yedi kıraat imamı ile birlikte sahîh kıraatlerden olan Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini ilave ederek aşere imamlarının tamamını eserine almıştır. *Neşr-i Kebîr* olarak bilinen bu eserinde kıraat tarihinden, kıraat silsilesinden, râvi ve tariklerden, usûl bilgilerinden ve tecvidin ahkamından bahseder.⁴⁵

1.5.1.4. *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr:*

Neşr-i Sağîr adıyla da malum olan bu eseri yukarıda zikrettiğimiz *en-Neşr'in* muhtasar halidir. Kıraat usûlünden, ferşü'l-hurûftan ve diğer ahkamdan bahseder.⁴⁶

1.5.1.5. *Tayyibetün-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr:*

Üstadın kaleme aldığı manzum eserler içerisinde en kapsamlısı olma özelliği taşıyan bu eseri 1019 beyitten oluşmaktadır. Yarısına yakını usûl konularından, diğer kısmı da ferşü'l-hurûftan oluşmaktadır. Kendisinin yazdığı başta olmak üzere *Tayyibe* üzerine birçok şerh yazılmıştır. *Tayyibetün-neşr* yukarıda ismi geçen *en-Neşr* adlı eserinin nazma dökülmüş şeklidir.⁴⁷

1.5.1.6. *Câmiu esânîd fi'l-kırâât:*

İbnü'l-Cezerî Süleymaniye Kütüphanesi Dârü'l Mesnevî kısmı 11 numarada bulunan bu eserinde, kendi hayatının yanı sıra 59 alimin biyografisine de yer vermiş ve ilimde isnâdın öneminden bahsetmiştir.⁴⁸

⁴⁴ Yüksel, *İbn Cezerî*, 219-220.

⁴⁵ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2010), 1/54-55; Yüksel, *İbn Cezerî*, 216-217.

⁴⁶ Yüksel, *İbn Cezerî*, 219.

⁴⁷ Yüksel, *İbn Cezerî*, 241-252; Kaya, *Ebü'l Hayr Muhammed İbnü'l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 37.

⁴⁸ Yüksel, *İbn Cezerî*, 204-205; Kaya, *Ebü'l Hayr Muhammed İbnü'l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 33.

1.5.2. Hadis

1.5.2.1. *el-Bidâye fi 'ulûmi'r-rivâye:*

Yazma nüshalarından bir tanesi Süleymaniye Kütüphanesi Laleli kısmı 70 numarada bulunan bu eserinde hadis ilminin usulüne dair bilgiler vermektedir.⁴⁹

1.5.2.2. *el-Mukaddime fi 'ulûmi'l-hadîs:*

Berlin Verz 1084 numarada yazmalarından birisi bulunan bu eseri için Ebû Bekr Ahmed adlı oğlu tarafından da bir şerh yazılmıştır.⁵⁰

1.5.2.3. *Bi'setu'l-âlim min kelâmi ebi'l-Kâsım:*

Kıraat alanında büyük bir alim olan üstat, aynı zamanda hadis ilmine dair eserler vermekten de geri durmamıştır. Adı geçen bu eserinde kısa öz 40 hadisi toplamıştır. Bu esere ait yazmalar Süleymaniye Kütüphanesi Mahmut Paşa Kısmı 71 numarada bulunmaktadır.⁵¹

1.5.3. Siyer

1.5.3.1. *Risâletu'l-imâmi'l-Cezerî fi ebeveyni'n-Nebî:*

Eserinde Efendimiz (s.a.v.) ile birlikte diğer peygamberlerin anne-babaları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa kısmı 603/3 numarada yazması mevcuttur.⁵²

1.5.3.2. *Zatu's-şifâ fi sîrati'n-nebiyyi'l-Mustafa ve ashabihi'l-erba'ati'l-hulefâ:*

515 beyitle manzum bir şekilde kaleme alınan bu eseri Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Paşa Kısmı 375. numarada yazması bulunmaktadır.

⁴⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, 222.

⁵⁰ Yüksel, *İbn Cezerî*, 224.

⁵¹ Yüksel, *İbn Cezerî*, 217; Kaya, *Ebü'l Hayr Muhammed İbnü'l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 38.

⁵² Yüksel, *İbn Cezerî*, 226.

1.5.4. İslam Tarihi ve Tabakât

1.5.4.1. *Ğayetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ:*

İbnü'l-Cezerî bu eserinde 3955 kıraat aliminin biyografisinden ve kıraat silsilesinden bahsetmiştir. Kaynaklarımızda farklı isimlerle de anılan bu eserini kendi ifadesiyle 795 yılında Kahire'de tamamlamıştır.⁵³

1.5.4.2. *Muhtasaru tarîhi'l-İslâm li'z-Zehebî:*

Süleymaniye Kütüphanesi Reîsî'l Küttâbk kısmı 703 numarada yazması bulunan bu eserini Mısır dönüşü Bursa'ya gelirken bitirmiştir.

1.6. *el-Mukaddime'nin Muhtevası ve Tecvid İlmindeki Yeri*

İbnü'l-Cezerî'nin pratik tecvid diye de isimlendirebileceğimiz bu manzum eserinin adı *el-Mukaddime fi mâ yecibu 'ale'l-kârî'l-Kur'âni en ya 'lemeh'* dir.⁵⁴ Onun tecvide dair ilk eseri *et-Temhîd fi 'ilmit-tecvîd'* dir. Kıraat ilmine ait bilgilerin bulunduğu eserinin ismi ise *en-Neşr fi'l kırââti'l 'aşr'* dır. Kıraat konularının kolay bir şekilde taliminin yapılması ve ezberlenebilmesi için kaleme aldığı *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, yine aynı maksatla tecvîd konularını anlattığı *el-Mukaddime* adlı manzum eserlerini telif etmiştir. *Cezerî Tecvîdi*, *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, *el-Cezeriyye*, *Mukaddime fi't-tecvîd* gibi isimlerle de anılan bu eser Kur'ân-ı Kerîm'in tecvidini öğrenmeye başlayacak kimselerin veya tecvid öğretecek hocaların başucu kaynaklarından birisi olmuştur. İbnü'l-Cezerî, 107 veya 109 beyitten oluşan ve hemen hemen tecvidin bütün konularını şiirsel bir formda ele aldığı bu çalışmasını, kolay ezberlenmesini de sağlayacak şekilde hazırlamıştır. Eserine kendisini tanıtarak başlayan İbnü'l-Cezerî, hamdele, salvele, besmele ile giriş yaparak Kur'ân-ı Kerîm'i okuyacakların bilmesi gereken hususları recez⁵⁵ formunda anlatmaya başlar.⁵⁶ İlerleyen beyitlerde harflerin çıkış yerleri olan (Küllî/Cüz'î-Hakîki/Takdîri) mahreçlerden, bir harfin diğer harften ayrıştığı temel nitelikler olan (Lâzimî ve Ârızî)

⁵³ Yüksel, *İbn Cezerî*, 227-228.

⁵⁴ Eserin farklı isimleri için bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/551-557.

⁵⁵ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, 34/509-510.

⁵⁶ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde* (İstanbul: Asitâne, ts.), 4-8.

sıfatlardan, ince ve kalın okunması gereken harfler kelime içinde yan yana geldiklerinde birbirinden nasıl ayrılacağına dair bilgilerden bahseder. Eserinde ayrıca sakın nûn ve tenvin konularına da değinen İbnü'l-Cezerî, ihfâ, iklâb, idğam ve izhar konularını da açıklamıştır. Med ve vakf konularına da değinerek, yazımında dikkat edilmesi gereken bazı kelimelerin geçtiği sûre adlarını da vererek muhatabı bilgilendirmiştir. Müennes tâ'sının “ة” bazı yerlerde açık “ت” ile yazıldığından bahsetmiş, revm ve işmâm konuları hakkında bilgiler vererek eserini tamamlamıştır.⁵⁷

1.6.1. *el-Mukaddime* Üzerine Yazılan Şerhlerden Bazıları

el-Mukaddime adlı eserin, kıraat alanında çok farklı kaynaktan beslenmiş olan İbnü'l-Cezerî tarafından kaleme alınmış olması, yazım şeklinin şiirsel oluşu ve ezberlenmesinin kolay olmasından dolayı Arap dünyasında ve Anadolu'da hakkında yüzlerce şerh yazılmıştır. Bizde bu şerhlerden bazıları hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

1.6.1.1. *el-Havâşşî'l-müfhime fî şerhi'l-mukaddime:*

Ebü Bekr Ahmed Ebü'l-Hayr Muhammed b. el-Cezerî (ö. 835/1431)⁵⁸ tarafından yazılmış, 64 sayfadan oluşan bir şerhtir. Şerhin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Serez kısmı 50 numaradadır.

1.6.1.2. *el-Leâliu's-seniyye şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye:*

Kastallânî (ö. 923/1517) tarafından kaleme alınan bu eser günümüzde matbu olarak bulunmaktadır.⁵⁹

1.6.1.3. *Şerhu Cezerî li Taşkoprizâde:*

Taşköprizâde (ö. 968/1561) tarafından yazılmış bu şerh Asitâne tarafından taş baskı olarak basılmıştır. Ayrıca eserin yazma nüshaları da mevcuttur. Bunlardan biri Konya Yazma Eserler Kütüphanesi Gaziantep il halk kütüphanesi koleksiyonunda 27

⁵⁷ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 89-90.

⁵⁸ el- Kârî Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atayâ (Dimeşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2012), 21-24.

⁵⁹ Ahmed b. Muhammed Kastallâni, *el-Leâliu's-Seniyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Hasen b. Abbâs (Müessetü Kurtuba, 2004).

Hk. 199/5 no ile kaydedilmiştir. Şerhinde kullandığı metodu ve beyitleri izah biçimi kendisinden önce yazılanlardan daha özgün olmasından dolayı dikkatimizi çekmiştir. Bu sebeple tezimizin konusunu bu şerh oluşturmuştur.

1.6.1.4. *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye:*

Molla Ali el-Kâfi (ö. 1014/1605)⁶⁰ tarafından yazılmış olan bu eser Kahire'de (1302), Kazan'da (1887) ve Mekke'de (1303) basılmıştır. 2012 yılında esere Ümmü Heysen b. Atâyâ tarafından tahkik çalışması da yapılmıştır.⁶¹

1.6.1.5. *et-Tirâzâtü'l-mu'allime fî şerhi'l-mukaddime:*

Abdüddân el-Ezherî'nin (ö.870/1465) yazmış olduğu bu şerhin 2003 yılında Amman'da Nezâ Hurşit Akravî tarafından tahkiki yapılmıştır. Eserin nüshalarına Yazma Eserler Kütüphanesi veri tabanından 281761 numaradan ulaşılabilmektedir.⁶²

1.6.1.6. *Şerhu'l-vecîz ale'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye:*

Ğanim Kaddûrî el-Hamed'e ait olan bu şerh matbu olarak bulunmaktadır.

1.6.1.7. *Şerhu metni'l-Cezeriyye:*

Eymen Rüşdi Süveyd⁶³ tarafından yazılan bu şerh matbu olarak mevcuttur. Aynı zamanda internet üzerinden geniş kitlelere *el-Mukaddime* dersleri de vermektedir.

Böylece, *el-Mukaddime* üzerine yazılan şerhler hakkında bilgileri ifade ettikten sonra, Taşkoprizâd Ahmed Efendi'nin hayatı ve ilmi kişiliğine dair bilgiler vereceğiz.

⁶⁰ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 214.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*.

⁶² *et-Tirâzâtü'l-mu'allime fî şerhi'l-mukaddime*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı portal.yek.gov.tr/works/detail/281761.

⁶³ Yurtseven Muhammet, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşkoprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", *Tahkik dergisi* 3/1-362.(14 Haziran 2020); el-Fedâli el-Mısri, Seyfüddîn b. Atailâh, *el-Cevahiru'l-Mudîyyetü ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Muaynî, 1.Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005, 45.

1.6.2. Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ahmed Efendi, Taşköpri nisbesini, dedelerinin Anadolu topraklarında ilk yerleştikleri yer olan Kastamonu ilinin Taşköprü kasabası olmasından dolayı almıştır. Yaptığımız araştırmalarda kaynaklarımızda Taşköprülüzâde, Taşköprüzâde veya bizimde tezimizde tercih ettiğimiz Taşköprizâde nisbeleriyle de bilinmektedir.⁶⁴

16. yüzyıl II. Bayezid, II. Selim (Yavuz Sultan) ve Kanûnî dönemlerinde yaşamış Osmanlı alimlerinden olan Taşköprizâde eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye⁶⁵ adlı kendisine ait biyografik eserinin son bölümünde “Efendilerin yanında hizmetkarlarında anılması gerekir.” diyerek hayatını anlatır. Kendisinin eserinde bahsettiğine göre 2 Aralık 1495 yılında Bursa’da dünyaya gelmiştir. Babası Muslihuddîn Mustafa’nın (ö. 935/1529) Ankara Ak Medrese’de müderris olmasından sonra babasının yanına giderek ağabeyi ile birlikte Kur’ân-ı Kerîm’i hatmetmiştir. Babası ona “dinin koruyucusu” anlamındaki “İsâmüddîn” ve “yaptığı işler hayırlı görülen kişi” anlamındaki “Ebü'l-Hayr” künyelerini vermiştir.

Bir süre Ankara’da kaldıktan sonra tekrar Bursa’ya, oradan da babasıyla birlikte İstanbul’a giden İsâmüddîn, daha önce babasından aldığı Arapça derslerine ilaveten Alâeddin Efendi’den (ö. 920/1514) ileri düzey sarf, nahiv ve mantık dersleri almıştır. Babasının Amasya’ya tayininden sonra da *Şerh-i Şemsiye*’yi, *Şerh-i Akâid*’i, *Mollazâde*’yi, *Mesûd*’u, *Şerh-i İsfahânî*’yi ve *Hâşiye-i Şerh-i Metâli*’ adlı eserler⁶⁶ ile tefsir, hadis, matematik, astronomi ve optik âlimlerinden dersler alarak icazet sahibi olmuştur. Otuzlu yaşlarına geldiğinde Dimetoka⁶⁷ Oruç Paşa Medresesinde, İstanbul Hacı Hasanzâde Medresesi’nde, babasının vefatından sonra Üsküp İshak Paşa Medresesi’nde hadis, fıkıh, ferâiz dersleri okutmuştur. Taşköprizâde müderrislik

⁶⁴ Ali b. Bâli, *El-Ikdu'l-Manzûm Fi Zikri Efâzili'r-Rûm* (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 35; Muhsin Özalpdemir, *Taşköprülüzâde'nin Avâmil Şerhi'nin Edisyon Kritiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 12; Sümeyra Çoban, *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Tecvid İlmindeki Yeri* 2023, 3.

⁶⁵ Muhammet Hekimoğlu, *eş-Şekâiku'n-numaniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).

⁶⁶ Uğur, Ali *Taşköprülüzâde Ahmed İsmâeddin Ebü'l-Hayr Efendi: hayatı, şahsiyeti, eserleri ve ilmi görüşleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1980), 23.

⁶⁷ Machiel Kiel, “Dimetoka”, Yunanistan'ın Trakya kesiminde eski bir Osmanlı kasabası bk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 305-308.

görevlerinden sonra, 952/1545'te Bursa ve 958/1551'de İstanbul kadılığı görevlerinde bulunmuştur. İstanbul kadılığı sırasında gözlerinin kör olması⁶⁸ sebebiyle görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bu haldeyken bile ilimden geri durmamış, okutmaya ve yazmaya devam etmiştir. *el- 'İkdu 'l-manzûm fî zikri efâzılı 'r-rûm* adlı eserin sahibi Ali Çelebi (Ali b. Bâli) (ö. 992/1584) onun ilmi kudretinden şöyle bahseder “Merhum, çok yüksek bir ilmi anlayışa ve kabiliyete sahipti. İlmi sahadaki bu üstünlüğünün yanı sıra, yüce ahlaki özellikleri üzerinde taşıyan bir kişiliği vardı. Hiç kimsenin fark edemeyeceği acayip ve farklı manaları keşfedip onları not etme meziyetini üzerinde bulundururdu. Konuları teklif ve tasvir etmede, meseleleri irdilemede ve izah etmede derin bir kavrayış sahibiydi. Öyle ki kalemler ve mürekkepler onun ilmını yazmaktan dolayı yorulurlardı. Onun faydalı eserleri ve kıymetli kitaplarına sahip olanlara bu kitaplar çok büyük yararlar sağlardı. Araştırmalarında ve eserlerinde hakkı gözeten ve isabet eden bir bilim adamıydı.”⁶⁹

Taşköprizâde'nin ilmi kişiliğinin oluşmasında ders aldığı dönemin alimlerinin, babasının ve dayısının yeri yadsınamaz bir gerçektir. Tasavvuf, kelam ve felsefeye ilgi duymuş, hattatlık yapmıştır. Özellikle ramazan ayı girmeden, Beydâvî tefsirini⁷⁰ çoğaltarak satar ve kazandığı parayı da sahur ve iftarda misafir edeceği öğrencilerine ikram edeceği yemekler için harcardı.⁷¹ Şiire de meraklı olan Taşköprizâde, özellikle âmâ olduktan sonra dostlarına şiirler yazmıştır. Dostluk üzerine yazdığı etkileyici bir şiirini örnek olarak burada aktarmak istiyoruz:

*Suladım yeryüzünün yaygısını her dakikada
Gözyaşlarıyla, en hayırlı dostları andığımda*

*Yanağımın yüzü kuşak gibi çizgili
Kan kırmızısı ayrılık yaşı akıtmaktan ötürü*

Gözlerim yakut gibi kızarmış akiktir

⁶⁸ Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 27.

⁶⁹ Bâli, *El-İkdu 'l-Manzûm*, 108-118.

⁷⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995), 11/260-261.

⁷¹ Bâli, *El-İkdu 'l-Manzûm*, 108-118; Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 28-29.

Gözbebeklerim korun üzerindeki amber gibidir

Dostlara bakma zevkinden mahrum kaldım

Eğer ölümünden önce gözlerimi açamazsam ne acı!

Her şeyin yaratıcısı, insanların İlah'ının takdiriyle

Başta gelen musibetten dolayı sızlanma ey nefsim!

Başta gelen her sıkıntıya razı olup sabır göstermek

Kendisinden razı olunan kişilerin ahlâkındandır.⁷²

Taşköprizâde'nin İslâm dünyasındaki ilimleri bir araya getirerek tasnif ettiği *Miftâhu's-se'âde'si* ve Osmanlı Devleti döneminde yetişmiş ve yaşamış âlimlerin hayatlarını anlatan *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye* adlı biyografik eseri yaşadığı döneme ve sonrasına kaynaklık etmiş; ayrıca medreselerde okutulan temel eserlerden ikisi olmuşlardır. Medreselerde müderrislik, Devlet-i Âliye'de kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. Arkasında kayda değer bir ilmi miras bırakan Taşköprizâde, 16 Nisan 968/1561 yılında İstanbul'da vefat etmiş, Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Aşık Paşa Camii Hazîresi karşısında bulunan Seyyid Velâyet Türbesi'ne defnedilmiştir.⁷³

1.6.3. Hocaları

1.6.3.1. Muslihuddîn Mustafa (ö. 935/1529):⁷⁴

Taşköprizâde'nin babasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı ve Arapçayı babasından öğrenmiş ve hafızlığını onda tamamlamıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, ferâiz ve edebiyat gibi ilimlerde söz sahibidir.

⁷² Bâlî, *El-Ikdu'l-Manzûm*, 116.

⁷³ Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 850-864; Çoban, *Taşköprülüzâde Ahmed*, 7-9.; Isâmüddin Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emin eş-Şenkîti (Medîne: Mucemme'u'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerif, 2000), 13-14; Muharrem Tan, "Antik Çağdan XXI. Yüz Yıla Büyük İstanbul Tarihi", Bir İstanbul Kadısının ve Aliminin Kendi Kaleminden Biyografisi: Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed Efendi, 79-81.

⁷⁴ Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 612-616.

1.6.3.2. el-Mevlâ Alâaddin Ali el-Aydînî el-Yetîm (ö. 920/1514):⁷⁵

Aydın iline mensuptur. Yetim lakabıyla tanınan bu hocasından sarf ve nahiv ilimlerini okumuştur.

1.6.3.3. Abdülaziz b. Seyyid Yûsuf b. Hüseyin el-Hüseyinî Âbid Çelebi (ö. 931/1524):⁷⁶

Taşköprizâde'nin iki dayısından birisidir. Ondan Molla Hüsrev medresesinde bulunduğu sırada dersler almıştır.

1.6.3.4. Abdurrahman b. Seyyid Yûsuf b. Hüseyin el-Hüseyinî (ö. [?]):⁷⁷

Taşköprizâde'nin ders aldığı diğer dayısıdır.

1.6.3.5. Ali b. Yûsuf Bâli b. el-Mevlâ Şemseddin el- Fenârî (ö. 954/1545):⁷⁸

Mevlânâ Fenârî'nin torunudur. Kazaskerlik⁷⁹ yapmıştır. *Hâşiye 'alâ şerhi'l-miftâh*, *Ta 'lîka 'alâ sadri 'ş-şeria* ve *Hidâye* gibi eserleri vardır. Taşköprizâde bu hocasından, Seyyid Şerîf'in *Şerhu 'l-miftâh*'ından bir kısmını okumuştur.

1.6.3.6. Mîrîm Çelebi Muhammed b. Kadızâde er-Rûmî (ö. 931/1524):⁸⁰

Taşköprizâde, bu hocasından Ali Kuşçu'nun *el-Fethiyye*'sini okumuştur.

1.6.3.7. el-Mevlâ Muhyiddin Seydi Mehmed b. Mehmed el-Kocevî (ö. 945/1538):⁸¹

Müellifimiz bu hocasından Seyyid Şerîf'in *Şerhu 'l-mevâkif* adlı eserinden bir kısmını, *Keşşâf*⁸² Tefsirinden ise *en- Nebe* ' Sûresi'nin tefsirini okumuştur.

⁷⁵ Mehmet Mecdî Efendi, *Terceme-i şakâik-ı Nu 'mâniyye* (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, ts.), 345-346.

⁷⁶ Mehmet Mecdî Efendi, *Terceme-i şakâik*, 395-397.

⁷⁷ Mehmet Mecdî Efendi, *Terceme-i şakâik*, 395.

⁷⁸ Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 72.

⁷⁹ İslâm tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar'da Dîvân-ı Hümâyun'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusu. Mehmet İspirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/140-143.

⁸⁰ Mehmet Mecdî Efendi, *Terceme-i şakâik*, 338; Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 522.

⁸¹ Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 778.

⁸² Ali Özek, "Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/329-330.

1.6.3.8. Şeyh Muhammed Tûnusî (el-Meğûşî) (ö. [?]):⁸³

Taşköprizâde bu hocasından *Sahîh-i Buhârî*'nin ilk kısmını ve Kâdı İyâz'ın kitabından bir kısmını okumuştur.

1.6.4. Eserleri

Yaşadığı dönemde Osmanlı uleması içerisinde seçkin bir yeri olan Taşköprizâde, tefsir, edebiyat, mantık, kelam, fıkıh, Arapça, tarih, tıp, metafizik, şerh ve hâşiye türlerinde eserler kaleme almış, kendisinden sonrasına da hatırı sayılır ilmi bir miras bırakmıştır. Eserlerinin telifini Arapça yapacak kadar bu dile hâkim olması sebebiyle, birçok eseri tercüme edilmeyi beklemektedir. Bu bağlamda Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yürütülen çalışmalarla *eş-Şekâiku'n-numâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye, Ahlak-ı adûdiyye şerhi* adlı eserleri tercüme edilmiştir. Bu eserlerinin yansira *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âtü'l-ulûm* adlı eseri oğlu Kemaleddin Mehmed Efendi (ö. 1030/1621)⁸⁴ tarafından Arapçadan Osmanlıcaya tercüme edilmiş, Mümin Çevik⁸⁵ tarafından *Mevzû'âtü'l-ulûm* adıyla Latin alfabesiyle basılmıştır. Taşköprizâde ile ilgi yapılan çeşitli çalışmalarda kendisine ait yazma ve matbu eserlerin sayısının 100'den fazla⁸⁶ olduğu belirtilmektedir. Biz çalışmamızda öne çıkan eserleri hakkında kısa bilgiler vereceğiz. Türkçemize kazandırılmış yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserleri dışında, diğer eserleri ise şunlardır:

1.6.4.1. eş-Şekâiku'n-n'umâniyye fi 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Kanûni dönemine kadar yaşamış Osmanlı ulemasının anlatıldığı kapsamlı eseridir. Aynı zamanda alanında yazılmış ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Atıf Efendi 1898 numarada kayıtlıdır. Bu nadide eser Yazma Eserler Kurumu

⁸³ Mehmet Mecdî Efendi, *Terceme-i şakâik*, 452.

⁸⁴ Mehmet İşpirli, "Taşköprizâde Kemaleddin Mehmed Efendi" (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2011), 40/152-154.

⁸⁵ Mümin Çevik, *Mevzûât'ül Ulûm İlimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Üç dal Neşriyat, 2019).

⁸⁶ Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 33.

Başkanlığı Tarafından İstanbul’da 2019 yılında Arapçadan Türkçeye çevrilerek istifadeye sunulmuştur.⁸⁷

1.6.4.2. *Nevâdiru’l-ahbâr fi menâkibi’l-ahyâr:*

Müellifin *eş-Şakâik*’tan önce kaleme aldığı bu eserinde sahâbîlerden başlayarak yaşadığı döneme kadar temayüz etmiş ulemanın bilgilerini aktardığı biyografik bir çalışmadır.⁸⁸

1.6.4.3. *el-Câmi fi ‘ilmi’l-mantık:*

Mantık ilmine dair bilgilerin verildiği eseridir. Bu eser *Metnün camiun fi’l-mantık* olarak ta bilinmektedir.⁸⁹

1.6.4.4. *Şerhu’l-avâmili’l-mie:*

Eser kaynaklarımızda *mu’ribu’l-avâmil* olarak da zikredilmektedir.⁹⁰

1.6.4.5. *Miftâhu’s-saâde ve misbâhu’s-siyâde fi mevzûâtü’l-‘ulûm:*

Eserde 100’ün üzerinde ilim dalı ve bu ilim dallarının kaynakları hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Kaynaklarımızın bazılarında *Mevzûâtü’l-‘ulûm* adıyla da karşımıza çıkan bu eser Arapça’dan Türkçe’ye ve Almanca’ya çevrilmiştir.⁹¹

1.6.4.6. *es-Saâdetü’l-fahîra fi siyâdeti’l-ahîra:*

Müellifin eseri üzerine 2016 yılında bir tahkik çalışması yapılmıştır.⁹²

1.6.4.7. *el- Meâlim fi ‘ilmi’l-keâm:*

Kelam, felsefe ve mantık ilmine dair meselelerin anlatıldığı bu eserine 2011 yılında Ahmet Süruri tarafından “*Taşköprizâde’nin el-Meâli’mi ve Kelâmi Görüşleri*” adıyla doktora çalışması yapılmıştır.⁹³

⁸⁷ Hekimoğlu, *eş-Şekâik*, 9-10.

⁸⁸ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 99-105; Çoban, *Taşköprülüzâde Ahmed*, 14.

⁸⁹ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 95; Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 45.

⁹⁰ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 96; Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 44.

⁹¹ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 142; Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 33-34.

⁹² Sami Turan Erel, *es-Saâdetü’l-fahîre fi siyâdeti’l Ahire* (İstanbul, 2016).

⁹³ Ahmet Süruri, *Taşköprizâde’nin el-Meâli’mi ve Kelâmi Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011).

1.6.4.8. *Şerhu'l-ahlaki'l-adûdiyye*:

Müellifin bu eseri Ahmet el-Îcî'nin (ö. 756/1355) ahlaka dair yazmış olduğu risalesi üzerine Taşköprizâde tarafından kaleme alınan bir şerhtir.⁹⁴ 2007 yılında Elzem İçöz tarafından bu şerh üzerine “*Taşköprizâde'nin Şerhu Ahlâkı Adüdiyye Adlı Eseri*” isimli bir çalışma yapılmıştır.

1.6.5. *Şerhu'l-Mukaddime* İsimli Eseri

el-Mukaddime, yazıldığı dönemdeki önemini hiç yitirmeden günümüze kadar gelmiş, Kur'ân talebelerinin ve hocaların derslerinde çokça faydalandıkları manzum bir eserdir.⁹⁵ Eser her ne kadar ezberinin kolay olması adına şiirsel bir üslupla yazılmış, talebeye tecvide dair sade öz bilgiler vererek öğrenmeyi amaçlamış olsa da, ana dili Arapça olan veya olmayanların eserde verilen bilgileri daha iyi kavraması için açıklanması elzendir. Geleneğimizde bu ihtiyacı karşılamak için genellikle şerh⁹⁶ ve hâşiyelerden⁹⁷ yararlanılmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye fi mâ yecibu alâ kârii'l-Kurâni en ya 'lemeh* adlı eserine başta oğlu Ebû Bekr Ahmed (ö. 827/ 1423)⁹⁸ olmak üzere ülkemizde ve İslâm aleminde birçok kişi tarafından şerh çalışmaları yapılmıştır. Biz de çalışmamıza başlarken yaptığımız literatür taramalarında Anadolu'da yapılmış bu şerh çalışmalarından belki de en eskisi diyebileceğimiz Taşköprizâde'nin *Şerhu'l mukaddimetü'l cezeriyye* isimli eserinin olduğunu gördük ve anılan şârih ve eserini inceleyip, diğer şerhlerden farklılık arz eden yönlerini tespit etmeye, kıraat ve tecvid ilimlerine sunduğu katkıları aktarmaya çalıştık.

⁹⁴ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 57; Özalpdemir, *Taşköprülüzâde*, 33-51; Çoban, *Taşköprülüzâde Ahmed*, 14-16; Yasemin Yılmaz, *Taşköprizâde'nin Ahlâk-ı Adüdiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlâkı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14-16.

⁹⁵ Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, 20/555; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 147-155.

⁹⁶ Şerh: İslâm dünyasında bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade eden bir telif türü. Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/555-558.

⁹⁷ Hâşiye: Kitapların sayfa boşluklarına yazılan çoğu kısa açıklamalar için kullanılan terim. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/419-422.

⁹⁸ *İbnü'l Cezerî, Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seyyid Emin (Medîne: Vüzârâtü'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, 2000), 3.

Arkadaşları ondan gençlik yıllarında *el-mukaddime* adlı eserin anlaşılmasındaki zorlukları ortadan kaldıracak bir şerh yazmasının talep etmişler kendisi de hem arkadaşlarının bu isteğine karşılık vermek, hem de öğrencilerin istifadesine sunmak üzere bu çalışmayı hazırlamıştır.⁹⁹ Taşköprizâde'nin şerhi ile *el-Mukaddime* üzerine yazılan diğer şerhleri incelediğimizde, kimi eserlerde şârihlerin dilsel izahlar yaptıklarını, ayet, hadis ve şiirlerden yararlandıklarını, tecvid kaidelerinin anlaşılmasında konuya farklı yaklaşan âlimlerin görüşlerine yer verdiklerini, beyitte geçen kelimeleri tek tek şerhe tâbi tuttuklarını, *el-Mukaddime*'de tecvid konuları başlıklar halinde olmadığı halde başlıklara ayrılarak işlendiğini gördük.

Tezimizin konusu olan şerhinin yukarıda söylediklerimizin bazılarını barındırmakla birlikte diğer şerhlerden ayrılan en özgün tarafı ise, beyitlerin açıklanmasında karışıklığa mahal vermemek adına farklı konu başlıkları için Taşköprizâde tarafından rumuzlar verilmiş ve bu rumuzlar şerhin tamamında kullanılmıştır. Eğer daha önce mana veya i'rab yönüyle kelimeyi izah etmiş ise, öncesine atıf yaparak gereksiz uzatmalara gitmemiştir.¹⁰⁰

Elimizde taş baskı olarak bulunan nüshanın kendi yazdığı mukaddimesinde Taşköprizâde, beyitlerin açıklanmasında mîm (م) , hâ (ح) ve lâm (ل) rumuzlarını kullanmıştır.

المباني (م): Beyit içerisinde geçen ve açıklanması gereken kelimelerin anlamlarını burada dile getirmiştir.¹⁰¹ Bu açıklamaları yaparken, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) Kitâbu'l-ayn, Sibeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitab*, Süheylî'nin (ö. 581/1185) *er-Ravdu'l-ünf*, Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sıhah*, İbn Manzur'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*, İbn-i Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ*, adlı eserlerini kaynak olarak gösterir.¹⁰²

⁹⁹ Isâmüddîn Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprizâde, *Şerhu'l-mukaddime'ti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emin eş-Şenkîfî (Medîne: Mucemme'u'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi'ş-Şerif, 2000), 35-37; Çevik, *Mevzûât'ül Ulûm*, 128.

¹⁰⁰ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 37; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 3.

¹⁰¹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 10.

¹⁰² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 5, 43, 58, 92.

(ل) اللواحق : Bu rumuzu kullandığı yerlerde beyitteki kelimeleri irâbî yönden tahlile tâbî tutmuş ve ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹⁰³ Böyle bir izâha ihtiyaç duymasını şöyle açıklayabiliriz: *el-Mukaddime* manzum recez vezninde yazılmış bir metindir. Vezne uygunluğu bozmamak için bu türde yazılan eserlerde bir takım kısaltmalara veya artırımlara gidilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum bazı gramer kurallarının ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Ancak; manzum eserlerdeki böylesi ihlallere “zarûrât-ı şî ‘riyye”¹⁰⁴ adı altında izin verilmektedir. Şerhte, bu rumuzdan sonra böylesi bir zarûretten kaynaklanan kapalılıklar giderilmeye çalışılmaktadır.

(ح) الحقائق: Beytin tecvid ilmi açısından şerhinin yapıldığı bölümdür. Elimizde bulunan nüshada beyitler parantez içerisinde ve üzerleri çizilmiş bir şekilde yazılmış ve bu rumuzdan sonra detaylı izahlar yapılmıştır.

1.6.5.1. Eserin Taşkoprizâde’ye Âidiyeti

Taşkoprizâde’nin, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzûâtî’l-‘ulûm* adlı esrinin “*Harflerin Mahreçleri İlmi*” konusunda bilgiler verdiği paragrafta, İbnü’l-Cezerî’nin oğlu, Ebû Bekir Ahmed (ö. 835/1431) tarafından, *el-Havâşşî’l-Müfhime fî Şerhi’l-Mukaddime* adında bir şerh yazıldığından söz etmiştir. Bir sonraki cümlesinde bu şerhin ihtiyaca cevap veremediğinden ve eksikleri olduğundan bahisle, tecvid ilmini tüm yönleriyle ele alan, talebelerine kolaylık sağlayan, *el-Mukaddime* şerhini kaleme aldığından bahsetmiştir.¹⁰⁵ Eserinde bu bilgileri vermesi şerhin kendisine aidiyetinin en büyük dayanağını oluşturmaktadır.

Eserin Taşkoprizâde’ye aidiyetini belirttikten sonra tecvid ilmine dair yazılmış eserlerden olan manzum tecvid geleneği hakkında bilgiler vereceğiz.

1.6.6. Manzum Tecvid Geleneği:

Kur’ân-ı Kerîm’in tilavetinde hataya düşmemek ancak onun harflerindeki incelikleri, telaffuz kaidelerini en doğru biçimde öğrenmekle mümkündür. Bu amaçla

¹⁰³ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 7.

¹⁰⁴ M. Faruk Toprak, “Zarûrât-ı Şî ‘riyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/138-140.

¹⁰⁵ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu’s-sa’âde*, 100.

Arap dili ve kıraat alimleri öteden beri Allah'ın (c.c.) kelâmı olan Kur'ân harflerinin doğru bir şekilde telaffuz edilebilmesi için eserlerinde harflerin mahreç ve sıfatlarını anlatan başlıklar açmışlar ve okuyucunun bu konudaki ilgisini ve bilgisini artırmaya çalışmışlardır.

İlerleyen dönemlerde Kur'ân-ı Kerîm tilavetinde yapılan hataların artması âlimlerimizi endişelendirmiş ve onları çözüm arayışına itmiştir. Bu bağlamda Arap dili ve kıraat kitaplarında yüzeysel olarak aktarılan konuların müstakil bir ilim dalı altında toplanmasının daha iyi sonuçlar vereceği fikri doğmuştur.¹⁰⁶ Bu amaçla Hicrî III. asrın ortalarından itibaren ilk örneklerini gördüğümüz müstakil tecvid risâleleri yazılmaya başlanmıştır. Bu risâleler, daha çok mensur usulle yazılmıştır. Kısa öz bilgiler içermesi, ezberlenmesinin mümkün olması, mensur tevcidlere kıyasla talim yapılmasının kolay oluşu gibi sebeplerle şiirsel üslupla yazılan manzum tecvidler de kaleme alınmıştır. Bu türde yazılan tecvid metinleri Kur'ân talebeleri ve halk tarafından da anılan sebeplerden dolayı benimsenmiştir. Ayrıca mensur usulle kaleme alınan, daha sonrada yukarıda zikrettiğimiz amaçlar için manzum hale getirilen eserlerde vardır.¹⁰⁷

Dönemin ulemasının böylesine mümtaz manzum eserler vücuda getirebilmeleri, kendi dillerine olan hakimiyetlerini ve maharetlerini göstermektedir. Zikrettiğimiz nitelikleri taşıyan Arapça manzum tecvid örneklerinin önde gelenleri şunlardır:

1.6.6.1. *el-Kasîdetü'l-Hâkânî:*

el-Hâkanî'nin (ö. 325/937) 51 beyitten oluşan eseridir. Bu eser üzerine ed-Dânî (ö. 444/1053) “*Şerhu Kasîdeti'l-Hâkânî fi't-Tecvîd*” adlı bir şerh yazmıştır.

1.6.6.2. *Kasîde-i Nûniyye:*

Yukarıda zikredilen eseri takiben Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) 64 beyitlik bu eseri gelmektedir.

¹⁰⁶ Cemal Husari Ravza, *el-Menhelül Müfid fi Usulî'l Kıraat-i vet-Tecvid* (Dımeşk: Dârü'l Kelimi'd-dayyib, 2004), 34-37.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Muhammed Temîm ez-Zübey'î (Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994); İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*.

1.6.6.3. *Tuhfetü'l-Etfâl bi Tecvîdi'l-Kur'ân:*

Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya başlayan çocuklara yönelik el-Cemzûrî'nin (ö. 1208/1793) 61 beyitten oluşan eseridir. Müellif adı geçen eserine “*Fethu'l-Akfâl*” ismiyle bir şerhte yazmıştır.¹⁰⁸

1.6.6.4. *el-Mukaddime:*

Yaşadığı dönem ve sonrasında İslâmi ilimlerde ve özellikle kıraat ilminde temayüz etmiş, manzum tecvid geleneğini zirveye taşımış olan İbnü'l-Cezerî'nin 107/109 beyitten oluşan eseridir. *el-Mukaddime* üzerine onlarca Arapça ve Türkçe şerh¹⁰⁹ yazılarak muhatapların manzumdeki incelikleri en iyi şekilde anlamalarına imkan tanınmıştır. Günümüzde özellikle Arap ülkelerinde Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya başlayan öğrenci ilk önce manzum olarak yazılan Süleyman el-Cemzûrî'nin (ö. 1208/1793) *Tuhfetü'l-Etfâl* adlı eserini okuyup ezberlemeleri, sonrasında İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime*'sini okumaya başlamaları bir gelenek haline gelmiştir.¹¹⁰

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Arapça yazılmış bazı manzum tecvidler dışında Anadolu coğrafyasında da bu tür Türkçe çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birkaçını örnek olarak verebiliriz.¹¹¹

1.6.7.1. *Nazmu'l-Ehemm fî İlm-i Tecvîdi'l-Elzem:*

Şeyhü'l-kurrâ Hafız Mehmed Efendi el-Amidî (ö. 1235/1819-20) tarafından 224 beyit ve 44 bab olarak yazılan bu manzum tecvid Konya Yazma Eserler Kütüphanesi 42 Kon. 4199/1 numarada kayıtlıdır.¹¹²

¹⁰⁸ Recep Koyuncu, “Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017), 1502.

¹⁰⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, 214-215.

¹¹⁰ Koyuncu, “Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid”, 1502-1503.

¹¹¹ Oğuz Yılmaz, *Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvidler* (Kütahya: IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, 2015), 3/81-100; Abdurrahman Çetin, “Kırâat ve Tecvîd Bibliyografyası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 315-317.

¹¹² Yılmaz, *Manzum Tecvid*, 3/86.

1.6.7.2. *Manzûm Risâle-yi Tecvîd (Kitâbü't-Tecvîd):*

Müellifin tam adı bilinmemekle birlikte eserin bazı beyitlerinde geçen kullanımlarından adının Nâci olduğu anlaşılmaktadır. Beyit sayısı 309'dur. Ankara Milli Kütüphanesinde 06 Hk. 3640/10 numarada kaydedilmiştir.¹¹³

1.6.7.3. *Zafer (Tecvîd-i Manzûm):*

71 beyitten oluşan bu eserin müellifi Abdülkerim Vardarî'dir. (ö. [?]) Çorum Hasan Paşa İ.h.k 19 Hk. 218/5 numara kayıtlıdır.¹¹⁴

Bu bilgileri verdikten sonra ikinci bölümde Taşköprizâde'nin *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin tecvid ilmi bağlamında değerlendirmesine geçeceğiz.

1.6.8. Talebeleri

1.6.8.1. *Kemalettin Mehmet Efendi (ö. 1030/1621):*

Taşköprizâde'nin en büyük oğludur. 959/1552 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk İslami ilimlerini babasından almıştır. Medrese müderrisliği ve kadılık görevlerinde bulunan Kemalettin Efendi 1030/1621 yılında vefat etmiştir. Aşık Paşa Camii haziresine babasının yanına defnedilmiştir.¹¹⁵

1.6.8.2. *Bahâeddinzâde Abdullah b. Lütfullah (ö. 996/1588):*

Taşköprizâde'nin damadıdır. 940/1533 yılında doğmuştur. Medrese müderrisliği ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Mekke kadısı iken 996/1588 yılında vefat etmiştir.¹¹⁶

1.6.8.3. *Ahmed b. Abdullah (Fevrî) (ö. 978/1571):*

Arnavutluk'un Draç şehrinde Hristiyan bir ailede dünyaya gelen Fevrî, İstanbul'a gelmiş ve çocuk yaşlarda rüyasında İbnü'l-Arabî'yi görerek etkilenmiş, onun telkinleriyle Müslüman olmuştur. Taşköprizâde'den dersler almıştır. Medrese

¹¹³ Yılmaz, *Manzum Tecvid*, 3/89.

¹¹⁴ Yılmaz, *Manzum Tecvid*, 3/94.

¹¹⁵ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 47-50.

¹¹⁶ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 51.

müdürrisliği ve kadılık yapan aynı zamanda şair ve hattat olan Fevrî 978/1571 yılında Şam’da vefat etmiştir.¹¹⁷

1.6.8.4. Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587):

937/1530 yılında İstanbul’da doğdu. Ders aldığı hocaları arasında Taşköprizâde Ahmed Efendi de vardır. Medrese müdürrisliği ve kadılık yapan Mehmed Efendi 1582 yılında Şeyhülislamlık makamında da bulunmuştur. 6 Mayıs 1587’de vebadan vefat etmiştir.¹¹⁸

1.6.8.5. Aşık Çelebi (ö. 979/1572):

926/1520 yılında Üsküp’te doğmuştur. Asıl adı Pir Mehmed’tir. Kendisine şiir yazmaya başladıktan sonra Aşık Çelebi denmeye başlanmıştır. 16. yy. da Bursa’ya yerleşmiş bir Seyyid ailesine mensuptur. Babasının vefatından sonra maddi sıkıntılar çekmesine rağmen ilim tahsilini bırakmamıştır. Hocaları arasında Taşköprizâde de vardır. Taşköprizâde Ahmed Efendi’nin *Şakâik* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. Katiplik ve kadılık görevlerinde bulunan Aşık Çelebi, Üsküp kadısı iken 979/1572 yılında vefat etmiştir.¹¹⁹

1.6.8.6. Ebussuûdzâde Ahmed Efendi (ö. 970/1563):

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi’nin oğludur. Babasından ve Taşköprizâde’den aldığı dersler kısa zamanda müderris oldu. Arapça ve Türkçe şiirlerde yazan Ahmet Efendi genç yaşta vefat ederek babasının yanına defnedildi.¹²⁰

¹¹⁷ Mehmet Kalpaklı, “Fevrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), c. 12/505-506.

¹¹⁸ Mehmet İşpirli, “Çivizâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), c. 8/347-348.

¹¹⁹ Uğur, *Taşköprülüzade Ahmed*, 122-123.

¹²⁰ Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, “AHMED, Ebussuûd-zâde Ahmed Efendi” (Erişim 20 Ekim 2024).

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ'NİN ŞERHU'L-MUKADDİME İSİMLİ ESERİNİN MUHTEVA ANALİZİ

Taşköprizâde, şerhinde beyitlerin izahını yaparken, harflerin mahreçleri konusunu hariç tutacak olursak, konuları başlıklar halinde ele almamış, konu ile ilgili bilgi vereceği yerlerde mîm, hâ ve lâm harflerini rumuz olarak kullanmıştır. Bazı bölümlerde şerhin kapsamının dışında olduğunu düşündüğü konuları ilgili eserlere havale etmiştir.¹²¹ Beyitlerin üzerlerine çizgiler çekerek *el-Mukaddime* metnindeki sırayı takip etmiştir. Biz çalışmamızda beyitlerdeki konuları, karışıklıkların önüne geçebilmek için başlıklar halinde vermeye çalışacağız. Daha sonra her konu başlığı altında verilen beyitleri Taşköprizâde'nin beyti ele alma şekline göre ele alacağız. Ancak, müellifin tecvid ilmi ile doğrudan ilgisi bulunmayan i'rab, kelime tahlili ve dilsel izahlar yaptığı kısımlara gerekli olmadığı sürece araştırmamızda değinmeyeceğiz.

Dinî içerikte yazılan eserleri incelediğimizde müelliflerin eserlerine besmele ile başlamaları, Allah'a (c.c.) hamd ve Efendimiz'e (s.a.v.) salat ve selam ile eserini devam ettirmeleri bir gelenek haline gelmiştir.¹²² Ancak İbnü'l-Cezerî besmele¹²³ ile başladığı beyitlerin yazımına geleneğin dışına çıkarak kendi ismini, nesebini ve mezhebini zikrederek giriş yapmıştır. Bunun nedenlerine birinci beytin şerhinde yer verilecektir.

Taşköprizâde, bu geleneğin devamı olarak, şerhine yazdığı mukaddimesine hamd ve tesbihle başlamıştır. O, Allah'ın (c.c.) kullarına ödül ve cezadan haber verecek, akıl sahiplerine göz aydınlığı olacak peygamberler ve kitaplar gönderdiğini söyledikten sonra Allah'ın (c.c.) her daim İslâm dininin destekçisi olacağını beyan etmiştir.

¹²¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 43,47; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 5-6.

¹²² Ğânim Kaddûrî el-Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, çev. Mücella Hacımısıroğlu (İstanbul: İFAV, 2021), 21.

¹²³ Kastallâni, *el-Leâliu's-Seniyye*, 14.

Kur’ân-ı Kerîm’in faziletlerine temas ettiği bölümün devamında ise Kur’ân-ı Kerîm’in manalarındaki incelikleri ve ilkeleri elde etmek isteyen kimselerin, ilk önce onun tilâvetinin yapı taşı olan harflerin doğru okunması ve tecvid ilminin bilinmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Tecvid ilmini bütün incelikleriyle ortaya koyan en güzel örneğin ise İbnü’l-Cezerî’nin manzum şekilde kaleme aldığı *el-Mukaddime* adlı eseri olduğunun altını çizmiştir.

Taşköprizâde, İbnü’l-Cezerî’nin oğlu Ebû Bekir Ahmed el-Cezerî’nin (ö. 835/1431) *el-Havâşsi’l-müfhime fî şerhi’l-mukaddime* adlı bir şerh yazdığını ancak, bu şerhin beklentileri karşılamadığını söylemiştir. Kendisinin de *el-Mukaddime*’deki güzellikleri talebelerin daha kolay anlayabileceği şekle getirmek ve bazı dostlarının *el-Mukaddime*’ye bir şerh yazması yönündeki isteklerini karşılamak amacıyla eserini telif ettiğini açıklamıştır.¹²⁴ Taşköprizâde şerhinde “م” harfini Mebâni (kelimelerin filolojik tahlili), “ل” harfini Levâhık (i’rab), “ح” harfini ise Hakâik (tecvid ilmi bağlamında şerh) için kullandığını ifade etmiş, dua ve niyazda bulunarak şerhine başlamıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١- يَقُولُ رَاجِي عَفْوِ رَبِّ سَامِعِي مُحَمَّدُ بْنُ الْجَزْرِيِّ الشَّافِعِي

“(Duaları) işiten Rabbin’den affını uman Muhammed İbnü’l-Cezerî eş-Şâfiî şöyle der:”

(ح): Taşköprizâde, İbnü’l-Cezerî’nin beytine geleneğe bağlı kalarak besmele ve hamdeyle değil Rabbin’den affını dileyip ismini, nesebini ve mezhebini söyleyerek başladığını ifade etmiş ve bu farklı üslubu birkaç gerekçeye dayandırarak açıklamıştır. Bu gerekçelerden ilki şudur: Allah’a (c.c.) hamd etmek çok büyük ve önemli bir ameliye olduğu için kulun öncelikle günahlarından, ayıp ve kusurlarından arınması böylece hamd etmeye layık bir hale geldikten sonra hamdini Allah’a arz etmesi gerekir. İbnü’l-Cezerî işte bu sebeple kitabın başında öncelikle Allah’tan (c.c.) affını dileyerek söze başlamıştır. Öte yandan bu makamın boyun bükme, acizliğini ifade etme makamı olmasından ötürü beyitte ismini açıkça zikretmiştir. Kendisiyle Allah (c.c.) arasında aracı kılmak istediği için mezhebinin adını belirtmiştir. Beyitleri

¹²⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 3.

okuyanların eserin kim tarafından yazıldığını öğrenmeleri ve eserine duyduğu güven sebebiyle beytin girişinde kendi adını da zikretmiştir.¹²⁵

٢- الْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ
عَلَى نَبِيِّهِ وَمُصْطَفَاهُ

“Hamd adına ne varsa, Allah’a mahsustur. Allah’ın salâtı; (meleklerin yanında O’nu övmesi, yüceltmesi), nebisine ve Muhammed Mustafâ’sına (s.a.v.) (kulların en seçkin olanı) olsun.”

(ح): Önceki İslâm ulemasının yaptığı gibi eserinde Fatiha Sûresi’nin ilk ayetine atfen (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) Allah’a (c.c.) hamdini ifade etti. Efendimiz’e (s.a.v.) salevât getirdi. Taşkoprizâde, üstadın böyle yapmak suretiyle Ebû Hüreyre’den (r.a.) rivayet edilen “كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُبْدَأُ فِيهِ بِحَمْدِ اللَّهِ” “Allah’a (c.c.) hamd ederek başlanmayan iş bereketsiz olur.”¹²⁶ hadisine ters düşmediğini ifade etmiş, gerekçelerini birinci beyti şerh ederken belirtmiştir. Son olarak Efendimiz’in (s.a.v.) her adı anıldığında salevât getirmenin gerekliliğine dair “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا” “Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.” (el-Ahzâb 33/56) ayetini dile getirmiştir.¹²⁷

٣- مُحَمَّدٌ وَالِإِلهِ وَصَحْبِهِ
وَمُقَرَّرِ الْقُرْآنِ مَعَهُ

“Yine salât ve selam Muhammed’e (s.a.v.), âilesine, arkadaşlarına, Kur’ân-ı Kerîm’i okuyup öğretenlere ve onu sevenlere olsun.”

(ح): Taşkoprizâde bu beyit için örneklerini verdiği ayet ve hadisten dolayı İbnü’l-Cezerî’nin Efendimiz’e (s.a.v.), ailesine ve ashabına, bunlarla birlikte onlara tâbî olan kurraya ve “الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ” “Kişi sevdiği ile beraberdir.”¹²⁸ hadisi şerifinden dolayı Kur’ân-ı Kerîm’e karşı muhabbet besleyenlere de salât ve selâm getirdiğini belirtir.¹²⁹

¹²⁵ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 4-5; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 40-41.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Süneni İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavût (Suudi Arabistan: Dâru Risâleti’l Âlemiyye, 2009), 3/90; *Hadislerle İslâm*, thk. Mehmet Emin Özafşar - Yüksel Salman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/183.

¹²⁷ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 47; Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 6.

¹²⁸ Mehmed Sofuoğlu, *Sahîhi Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken, 1989), c. 13/6128.

¹²⁹ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 52.

٤ - وَبَعْدُ إِنَّ هَذِهِ مُقَدِّمَةٌ فِي مَا عَلَى قَارِيهِ أَنْ يَعْلَمَهُ

“(Bu hamdele ve salveleden sonra) İş te bu Kur’ân okuyucusunun bilmesi gereken hususlar için bir mukaddimedir.”

(ح): Müellif, beyitte geçen “بعد” kelimesi ile önceki beyitlerde geçen salât ve selâmın kastedildiğini söylemiştir. Bu kullanımı hutbe ve vaaz sunumlarında sıkça duyarız. Muhataba anlatılacak mesele ana hatlarıyla verildikten sonra, konunun detaylandırılmasına “أَمَّا بَعْدُ” ifadesi ile geçilir.¹³⁰

Esere niçin *el-Mukaddime* ismi verildiğine gelince, bunu şöyle izah edebiliriz: “المقدمة” kelimesi bir şeyin başında bulunan demektir. Kıraat ilmini okumak isteyenlerin daha işin başında Kur’ân-ı Kerîm’i doğru bir şekilde okuyabilmeleri önemlidir. Bunu başarmak isteyen kimsenin de öncelikle tecvid ilmini bütün yönleriyle bilmesi gerektiğinden bu isim verilmiştir.¹³¹

٥ - إِذْ وَاجِبٌ عَلَيْهِمْ مُحْتَمٌ قَبْلَ الشَّرُوعِ أَوْلَى أَنْ يَعْلَمُوا

٦ - مَخَارِجَ الْحُرُوفِ وَالصِّفَاتِ لِيَلْفِظُوا بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ

“Dillerin en fasihi olan Arapça ile Kur’ân-ı Kerîm’i okuyabilmek için, harflerin mahreç ve sıfatlarını öğrenmeleri gereklidir.”

(م): “المخارج” kelimesi “مخرج”in çoğuludur. Sözlük anlamı “çıkış yeri” demektir. Taşköprizâde mahrecin tecvid ilminde harflerin oluştuğu, meydana geldiği yer olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.¹³²

(ح): Taşköprizâde beş ve altıncı beyitleri muhtevası gereği birlikte şerh etmiştir. O, Kur’ân-ı Kerîm’i güzel bir telaffuzla okuyacak kişinin harflerin mahreç ve sıfatlarını bilmesinin gerekliliğini ifade etmek için vacip¹³³ kavramını kullanmıştır.

¹³⁰ Halis Dede - Ali Sevdî, “Arap Grameri Ve Edebiyatında أَمَّا بَعْدُ (emmâ Ba’d) İfadesi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (30 Ocak 2022), 145-158.

¹³¹ Râğıb el-İsfâhânî, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur’ân*, thk. Yusuf Türker (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2018), 1173/ g-d-m; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 54; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 8.

¹³² Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 9; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 57; Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Muhammed b. Mekrem (Beyrut: Dâru'l-Sadı, 2010), 2/249 h-r-c; İsfâhânî, *Müfredât*, 476.

¹³³ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 9; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "v-c-b" maddesi için bkz. 2/292.

Dillerin en fasihi olan Arapçayı ve onu diğer dillere üstün kılan üç sebebi, Kur'ân'ın dili olmasına, Efendimiz'in (s.a.v.) konuştuğu dil olmasına ve cennet ehlinin dili olmasına bağlamıştır. Bu sözünü Efendimiz'in (s.a.v.) şu hadisi ile desteklemiştir.

أَجِبُوا الْعَرَبَ لِثَلَاثٍ: لِأَنَّي عَرَبِيٌّ، وَالْقُرْآنُ عَرَبِيٌّ، وَكَلَامُ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَرَبِيٌّ

“Arap'ı severim çünkü, ben Arap'ım, Kur'ân Arapçadır ve cennetliklerin dili Arapçadır.”¹³⁴ Zikredilen hadis kaynaklarımızda zayıf/münker¹³⁵ hadis kategorisinde değerlendirilmiştir.¹³⁶

٧- مَحَرَّرَ التَّجْوِيدَ وَالْمَوَاقِفَ وَمَا الَّذِي رُسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ

٨- مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ بِهَا وَتَاءٍ أَنْتَى لَمْ تَكُنْ تُكْتَبُ بِهَا

“(Kur'ân okuyan kimselerin) Mushaflarda yazıldığı şekliyle tecvid kurallarını ve vakıf yerlerini, ayrı ve bitişik yazılan kelimeler ile têt (ت) şeklinde yazılan, dışılık têt (ة) lerine dair yazım kurallarını öğren.”

(ح): Şârih bu beyitlerde, Kur'ân okuyacak kimsenin harflerin mahreç ve sıfatlarını bilmesinin yanında, vakf ve ibtidâ kurallarının ve Hz. Osman Mushaf'ındaki (Resmî Mushaf) Kur'ân'ın rüknü kabul edilen, yazım/ imlâ kurallarının bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Devamında resmî Mushaf'ta dikkat edilmesi gereken, harflerin bitişik veya ayrı yazılacağı durumların bilinmesini ve eskiden “ها” şeklinde yazılan müennes “ة”lerinin açık “ت” şeklinde yazılmayıp, kapalı “ة” şeklinde yazılması gibi bir takım imlâ kurallarından bahsetmiştir.¹³⁷

¹³⁴ Taberânî Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mucemü'l Kebîr*, thk. Hamid b. abdil Mecîd es-selefi (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994), 11/158.

¹³⁵ Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), “Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf olan hadis anlamında terim”.

¹³⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-' Ukayli, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, thk. Abdülmütî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984), 3/384.

¹³⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 10-11; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 61-63.

2.1. Harflerin Mahreçleri

٩ - مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةَ عَشَرَ عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مَنْ اخْتَبَرَ

“Tecrübe ve deneyimleriyle (bu sahada) uzman olanların tercihine göre harflerin mahreçleri (ağızdan çıktıkları yerler) on yedidir.”

(ح): Şârih bu beyitte, harflerin mahreçlerinin sayısının 17 olduğunu tespit eden alanın uzmanı Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve ekolünün görüşünü kendisinin de benimsediğini beyan etmiştir. Ayrıca diğer dil âlimlerinin harflerin mahreçleri konusunda farklı görüşlerinden bahsetmiştir. Sîbeveyh (ö. 180/796) ve ekolünün cevfi harflerini dahil etmediklerinden onlara göre mahreç sayısının 16 olduğunu, Ferrâ (ö. 207/822) ve ekolüne göre ise “ل”, “ن”, “ر” harflerini tek mahreç kabul ettiklerinden onlara göre aslî mahreç sayısının 14 olduğunu ifade etmiştir.

Taşköprizâde mahreçleri üç azada sınırlamış ve bunların الحلق: Boğaz, اللسان: Dil ve الشفة: Dudaklar olduğunu zikretmiştir. Bir harfin mahrecinin tespiti için de harfi sakın kılmak, başına vasıl hemzesi getirmek ve harfin sesinin son bulunduğu yeri belirlemek şeklinde bir izah getirmiştir. Öte yandan bir harfin telaffuzunun tespiti için eğer harf sakınse başına vasıl hemzesi getirerek “أس” gibi okunması, eğer harf harekeli ise harfin sonuna hâ-i sekt getirerek “بَ” gibi okunması gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca Halil b. Ahmed’in (ö.175/791) bir gün öğrencilerine örnek olarak “ج” harfini doğru bir şekilde nasıl telaffuz edeceklerini sorduğunu öğrencilerinden de “جيم” şeklinde cevap aldığını bunun üzerine hocaları da onlara bu harfi doğru bir şekilde telaffuz etmek için harfin sonuna hâ-i sekt getirerek “جَ” gibi okumaları gerektiğini söylemiştir.¹³⁸

١٠ - لِلْجَوْفِ وَأَخْتَاهَا وَهِيَ حُرُوفٌ مَدِّ لِلْهَوَاءِ تَنْتَهِي

“(1. mahreç) Cevf (ağız ve boğaz boşluğu) ve onun kardeşleri olan “و” ile “ى”nın (med harfleri) mahrecidir. Cevf harfleri (ağız boşluğunda dayanacakları bir yer olmadığı için mahreçleri) havada (nefesin bittiği yer) son bulur.”¹³⁹

¹³⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 12.

¹³⁹ el-Hamed, *Cezeriyye Şerhi*, 29; Yüksel, *İbn Cezerî*, 281; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, Muqaddimetü'l-Cezeriyye*, thk. Sadi Çöğenli (İstanbul: Asitâne, 1996), 1.

(ح): (1. mahreç) Taşköprizâde, harflerin mahreçlerini izah etmeye başladığı bu beyitte ilk olarak cevîf harflerinden bahsetmiştir. Devamında “ا” daima sakın olarak bulunduğundan, “و” ve “ى”nın ise ancak sakinken med harfî olabileceklerini ifade etmiştir. Med harflerinden “ا”ın kendisinden önceki fetha, “ى”nın kendisinden önce kesra, “و”ın ise kendisinden önce damme hareke bulunması gerektiğini söylemiştir.

Bu harflerin asli bir mahreçlerinin olmaması, seslerinin boşlukta son bulması ve aynı oranda uzamayı kabul etmeleri med harfleri diye isimlendirilmelerine sebep olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Ali el-Kâri ise med harflerinin mahrecinin havada son bulması sebebiyle “الحروف الهوائية” diye isimlendirilir demiştir.¹⁴¹

١١ - ثُمَّ لِأَقْصَى الْحَلْقِ هَمْزٌ هَاءٌ ثُمَّ لَوْسَطِهِ فَعَيْنٌ حَاءٌ

“(2. mahreç) Boğazın sonudur (aksa’l-halk) ki “أ-ء” ile “ه”, (3. mahreç) boğazın ortasıdır (vesatü’l-halk) ki “ع” ile “ح” buradan çıkar.”

(ح): (2. mahreç) Şârihe göre, اقصى الحلق bölgesinden ve aynı mahreçten iki harf çıkar ve bunlar “ه” ve “أ-ء”dir.¹⁴² Ayrıca “أ-ء”nin önce çıktığını söyleyenlerin de olduğunu ifade etmiştir. Ğanim Kaddûrî Hamed ise *Muhtasar Cezeriyye Şerhi*’nde çağdaş ses araştırmacılarına atıfla ağza en uzak kısımda bulunan hançeredeki ses tellerinin “أ”yi telaffuz ederken kapalı, “ه”yi telaffuz ederken açık olduğunu ifade eder.¹⁴³ Taşköprizâde’ye göre (3. mahreç) وسط الحلق bölgesinden ve aynı mahreçten “ع” ve “ح” çıkmaktadır. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Sibeveyh’in (ö. 180/796) “ع” harfinin “ح”dan önce çıktığını ifade ettiklerini, Mehdevî’nin ise (ö. 440/1048-49 [?]) bunun tam tersini savunduğunu söylemiştir.¹⁴⁴

Şerhin devamında Taşköprizâde, uzunca bir açıklama ve ardından da bir kıyas yapar. Kıyasın, mahreçte hangi harfin önce, hangisinin sonra çıktığını ifade ettiği bölümden sonra olması ilk bakışta konuya açıklık getireceği algısı oluşturmakta ancak metin ilerledikçe aslî mahreç sıralamasının neden cevîf ile başladığını temellendirmek

¹⁴⁰ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 13; Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *et-Taḥdîd fî l-İtkân ve t-Tecvîd*, thk. Ğanim Kadduri Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 2000), 107.

¹⁴¹ Ebü’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü’l-Fikriyyetü fî şerhi’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 77.

¹⁴² Dâni, *et-Taḥdîd*, 102.

¹⁴³ el-Hamed, *Cezeriyye Şerhi*, 31; el-Hamed, *Cezeriyye Şerhi*, 31.

¹⁴⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 14.

istediği anlaşılmaktadır. Bunu izah etmek için ise, bir şeyin diğerinden değerli ve şerefli oluşunu yön ve uzuvlara dair verdiği örnekler üzerinden ve yukarıda olanın aşağıda olana üstünlüğünden, insan uzuvlarında ise sağda olan uzvun solda olana, önde olanın arkada olana üstünlüğünden bahsederek bir kıyas yapmıştır. Taşköprizâde, kıyasın sonunda ise bir çıkarımda bulunarak İbnü'l-Cezerî'nin, ağzın vücudun hem üst kısmında hem de önde bulunması ve sesin başlangıç yerinin insanın içi olması gibi sebeplerle cevfi ilk mahreç kabul ettiğini söylemektedir.¹⁴⁵

١٢ - أَدْنَاهُ عَيْنٌ خَائِهَا وَالْقَافِ أَقْصَى اللِّسَانُ فَوْقَ ثَمَّ الْكَافِ

“(4. mahreç) Boğazın ağza en yakın kısmı (edne'l-halk) ki “غ” ile “خ” harfleri, (5. mahreç) dil kökü (aksa'l-lisân) ile üst çeneden “ق” harfi, (6. mahreç) “ق” harfinin mahrecinin az aşağısından “ك” harfi çıkar.”¹⁴⁶

(ح): (4. mahreç) Taşköprizâde, ادنى الحلق bölgesi ile “غ” ve “خ” harfinin çıktığı yer olan boğazın dile en yakın kısmını kastetmiştir. (5. mahreç) اقصى اللسان bölgesi ile “ق” ve “ك” harfinin mahreci olan dil kökü ve üstündeki yumuşak damağı işaret etmiştir. Ancak “ك” harfinin mahrecinin diğerine göre daha aşağıda olduğunu söylemiştir. Mahreç tertibinde bir önceki beyitte açıkladığımız kıyasa atıf yaparak sesin oluşumu hançerede meydana geldiği için orası üst kabul edilir ve (6. mahreç) “ك” mahreci için “ق”ın biraz “aşağısından” çıktığı söylenir demiştir.¹⁴⁷

Şerhin devamında önceki beyitlerin bir özetini çıkarmış ve الحروف الحلقية (boğaz harfleri) diye isimlendirdiği bölgede üç mahreç vardır ve altı harf çıkar demiştir.

“د” ve “أ-ء”: Boğazın göğse en yakın kısmı. اقصى الحلق

“ح” ve “ع”: Boğazın ortası. وسط الحلق

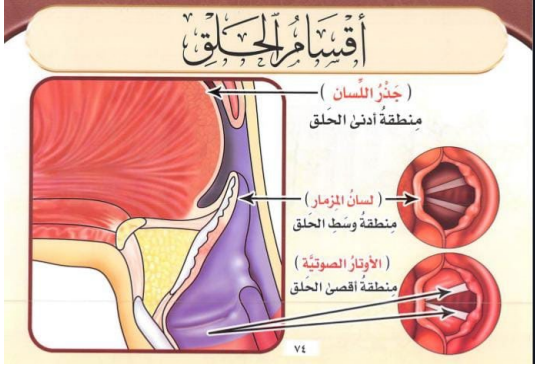
“غ” ve “خ”: Boğazın altı. أدنى الحلق

¹⁴⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 14.

¹⁴⁶ Yüksel, *İbn Cezerî*, 282; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2; Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Kur'an'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber*, ed. Hüseyin Harputoğlu (Tereke Yayınevi, ts.), 15-16; Ganim Kadduri Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*, çev. Mücella Hacımısırhoğlu (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 13-14.

¹⁴⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 15.

Aşağıdaki resim “boğaz” bölgesini detaylı bir şekilde göstermektedir.¹⁴⁸

Taşköprizâde, اللسان (Dil) bölgesinde 10 mahreç vardır ve 18 harf çıkar demiştir.

اقصى اللسان: Dil kökü ve üstündeki yumuşak damak. “ق” ve “ك” harfinin çıktığı bu bölgeye küçük dile yakınlığı sebebiyle “الحروف اللّهُويّة” (küçük dil harfleri) denilebileceğini söylemiştir.¹⁴⁹ Dil mahrecindeki harflerin, sonraki beyitlerde tamamlanacağını da ifade ederek diğer beyitlerin şerhine devam etmiştir.

Ĝanim Kaddûrî Hamed ise dil kökünden çıkan “ق” harfi için “الحروف اللّهُويّة” derken, “ك” harfi içinse mahrecinin damağın en dip noktası olması dolayısıyla ile “الحروف الطَّبِيقِيَّة” demiştir.¹⁵⁰

١٣ - أسْفَلُ وَالْوَسْطُ فَجِيمُ الشَّيْنِ يَا وَالضَّادُ مِنْ حَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا

١٤ - لِأَضْرَاسٍ مِنْ أَيْسَرَ أَوْ يُمَنَّاها وَاللَّامُ أَدْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا

“(7. mahreç) Dil ortası, (vesatü'l-lisân) “ج”, “ش”, “ي” harflerinin mahrecidir. (8. mahreç) Dil kenarının (hâfetü'l-lisân) üst azı dişlere sol veya sağ taraftan değmesiyle “ض” harfi çıkar. (9. mahreç) “ض” harfinin mahrecinden dil ucuna kadar olan yer, “ل” harfinin mahrecidir.”

(ح): Şârih, bu beytin ilk kelimesi olarak geçen “أسْفَلُ” ifadesiyle İbnü'l-Cezerî'nin önceki beyitteki “ك” harfinin mahrecinin “ق” harfinin mahrecinden daha

¹⁴⁸ Eymen Rüşdi Süveyd, *et-Tecvîdü'l-Musavver* (Dimeşk-Suriye: Dâru'l Ğavsânî, 2009), 74.

¹⁴⁹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 15.

¹⁵⁰ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 33.

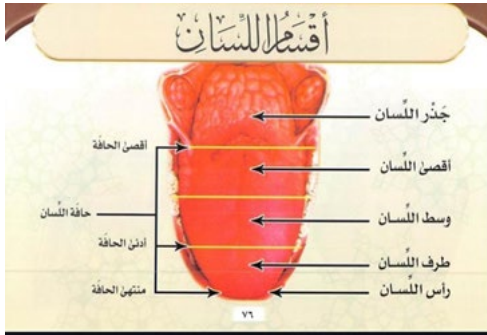
aşağıdan çıktığını anlatmak için kullandığını belirtmiş ve lisân (dil) mahrecini anlatmaya devam etmiştir.

(7. mahreç) وسط اللسان: Dil ortası ve üstündeki damağın sert kısmından “ج”, “ش”, “ي” harfleri çıkar ve bunlar “الحروف الشجرية” (ağız açıkken çıkan harfler) veya ağzın oyuk kısmından çıktıklarından “الحروف الغارية” adıyla isimlendirmiştir.¹⁵¹

(8. mahreç) حافة اللسان: Dil kenarının üst azı dişlere sol veya sağ taraftan değmesiyle “ض” harfi dildeki dördüncü mahreç olarak çıkar demiş ve telaffuzu zor bir harf olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ömer’in (r.a.) zor olmasına rağmen dilin iki tarafından da bu harfi çıkardığını söylemiştir.¹⁵²

(9. mahreç) أدنى حافة اللسان: Dilin ucu ile üst damağa doğru yan tarafının, dâhık, nâib, rabâiyye ve senâyâ dişlerinin hemen üstünden “ل” harfinin dildeki beşinci mahreç olarak çıktığını ifade etmiştir.¹⁵³

Aşağıdaki resim “dil” bölesini detaylı bir şekilde göstermektedir.¹⁵⁴

فائدة شريفة (Önemli Bilgi): Taşköprizâde, şerhinde muhatabın ihtiyaç duyabileceği önemli ve daha ayrıntılı bilgiler vereceği yerlerde bu kavramı kullanmıştır. Bu başlık altında dişlerin konumu ve isimleri hakkında bilgiler vermiş ve şu tanımlamalarda bulunmuştur:

الضَوَائِك: Adrâs (büyük/küçük azı dişlerin hepsi) ve enyâb dişleri arasında kalan dişlere,

¹⁵¹ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 34.

¹⁵² Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 17.

¹⁵³ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 17.

¹⁵⁴ Süveyd, *et-Tecvidü'l-Musavver*, 76.

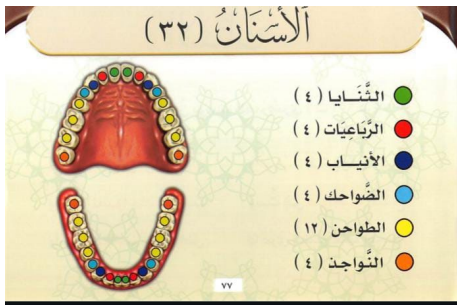
الأنياب: Ucu sivri olan kesici/ köpek dişlerine,

السنّيا: Üst ön çenede iki tane, alt ön çenede iki tane bulunan dişlere,

الرباعية: Seniyye ve nâib dişleri arasındaki dişlere,

التّواجد: Çenelerin en sonundaki dişlere veya dişlerin tamamı için de bu isim kullanılır demiştir.¹⁵⁵

Aşağıdaki resimde dişlerin ismi ve konumu görülmektedir.¹⁵⁶

١٥ - والنّون من طرفه تحث اجعلوا والزّا يدانيه لظهر ادخل

“(10. mahreç) Dil ucu (tarafü’l-lisân) ile “ل” harfinin mahrecinin alt tarafından “ن”, (11. mahreç) “ن” harfinin mahrecine yakın olacak şekilde ancak dilin üst kısmının biraz daha içerisinden “ر” harfi çıkar.”

(ح): Taşköprizâde, dil ucundan çıkan 11 harfin mahreçlerini bu bölümde anlatmaya başlamıştır.

(10. mahreç) Taşköprizâde, dil ucu ve üstündeki diş etlerinden ve “ل” harfinin biraz aşağısından “ن” harfini çıkarmak gerekir demiştir. Bu görüşünü de İbnü’l-Cezerî’nin beyitte kullandığı “اجعلوا” emrine dayandırmıştır. Dildeki altıncı mahreçtir.

¹⁵⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 17.

¹⁵⁶ Süveyd, *et-Tecvidü’l-Musavver*, 77.

“ن” harfinin mahreci “ر” harfinin mahrecine yakın ancak, dilin sırt/üst kısmına doğru biraz daha içerde olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷ Dildeki yedinci mahreçtir.

١٦ - وَالطَّاءُ وَالذَّالُّ وَتَا مِنْهُ وَمِنْ عَلِيَا الثَّنَائَا وَالصَّفِيرُ مَسْتَكِنُ

١٧ - مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ الثَّنَائَا السُّفْلَى وَالطَّاءُ وَالذَّالُّ وَتَا لِلْعُلْبَا

“(12. mahreç) Dil ucu (tarafü’l-lisân) ile üst ön dişlerin dibinden (usul) “ط”, “د”, “ت” harfleri, (13. mahreç) dil ucu ile alt ön dişlerin ucuna yakın olan kısımdan “ص”, “س”, “ز”, (14. mahreç) Dil ucunun (tarafü’l-lisân) ön kısmı ile üst ön dişlerin uçlarından “ظ”, “ذ”, “ث” harfleri çıkar.”¹⁵⁸

(ح): طرف اللسان (12. mahreç) Taşköprizâde, “ط”, “د”, “ت” harfleri, dil ucunun üst ön dişlerin köklerinden damağa doğru yükselmesi ile damağın kovuğundan çıkan dildeki sekizinci mahreç olduğunu beyan etmiştir. Bunlara “الحروف النطعية” damak oyuğundan çıkan harfler denilmiştir.¹⁵⁹

“ص”, طرف اللسان (13. mahreç) Safir sıfatına sahip harfler olarak bildiğimiz “ص”, “س”, “ز” ise dil ucu ile alt ön dişlerin uç kısmından çıkar. Taşköprizâde, bu harflerin alt ön dişlerin en ince kısmından çıktıklarından “الحروف الأسلية” diye isimlendirildiklerini nakletmiştir.¹⁶⁰ Dildeki dokuzuncu mahreçtir.

Safir harflerinin mahrecinin tam olarak neresi olduğu hususu öteden beri tartışmalıdır. Taşköprizâde burada İbnü’l-Cezerî’nin görüşünü benimseyerek harfin mahrecinin dil ucunun alt ön dişlere teması ile olacağını söylemiştir. Keza bu harflerin tam aksi yönü olan üst ön dişlere dil ucunun teması ile çıkacağını söyleyenler olsa da harflerin bu şekilde telaffuz edildiklerinde seslerinin tam olarak alınamayacağı endişesinden bu tanıma eleştirilerini dile getirmiştir. Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi* adlı eserinde konu hakkında görüşünü ortaya koyduktan sonra

¹⁵⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 18; Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü’l-Hancı, 1988), 4/433.

¹⁵⁸ Yüksel, *İbn Cezerî*, 282; İbnü’l-Cezerî, *Kur’ân’ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 16; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 38; İbnü’l-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 2.

¹⁵⁹ Ferâhidî Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî (Beyrut: Dâru’l-Mektebetü’l-Helâl, 2010), 1/58.

¹⁶⁰ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 19.

Cühdü'l Mukil sahibi Mehmed Mar'âşî'nin (Saçaklızâde) konuya dair açıklamasını paylaşmıştır. Mar'âşî, “dil ucunun alt ön dişlerin arkasına gelen kısmı ile paralel olacak şekilde, harf telaffuz edildiğinde sesin oluşacağını” söylemiştir.¹⁶¹

طرف اللسان: (14. mahreç) Taşköprizâde, dil bölgesindeki onuncu mahrecin “ث”, “ذ”, “ظ” harflerinden oluştuğunu ve dil ucunun üst ön dişlerin keskin ucuna temas etmesiyle çıktığını, bundan dolayı bu harflere “الحروف اللثوية” dendiğini söylemiştir. Ancak Saçaklızâde bu isimlendirmenin yanlış olduğunu, diş etlerinde sadece nefesin hissedilebileceğini söylemiştir.¹⁶² Hamed ise Saçaklızâde'nin bu eleştirisini kıymetli bularak, bu harflere dişten çıkan harfler anlamında “الحروف الأنتان” denmesinin daha isabetli olacağını söylemiştir.¹⁶³ Taşköprizâde, böylece dil bölgesindeki on mahreçten çıkan on sekiz harfin zikredildiğini, bundan sonraki beyitlerin şerhinde dudak harflerine geçileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁴

۱۸ - مِنْ طَرَفَيْهِمَا وَمِنْ بَطْنِ الشَّفَّةِ فَأَلْفَا مَعَ اطْرَافِ الثَّنَائِيَا الْمُشْرِفَةُ

۱۹ - لِلشَّفَتَيْنِ الْوَاوُ بَاءٌ مِيمٌ وَغَنَّةٌ مَخْرَجُهَا الْحَيْشُومُ

“(15. mahreç) Üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın (şefetân) iç kısmına temasıyla “ف” harfi çıkar. (16. mahreç) Alt ve üst dudaklar (şefetân) “و”, “ب”, “م” harflerinin mahrecidir. (17. mahreç) Ğunnenin (“ن” ve “م” harfine mahsus genizden gelen bir ses)¹⁶⁵ mahreci ise hayşûmdur.”

(ح): الشفتان: (15. mahreç) Taşköprizâde, alt dudağın iç kısmına üst ön dişlerin ucunun temas etmesiyle ilk olarak “ف” harfinin çıkacağını belirtmiştir.

الشفتان: (16. mahreç) “و”, “ب”, “م” harfleri ise iki dudaktan çıkan harflerdir demiş ve dudakların hangi harfte nasıl bir şekil alacağı ile ilgili bilgi vermemiştir.

Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*'nde bu durumu: “İki dudağın arasından “ب”, “م” ve med harfi olmayan “و” çıkar. “ب” harfinde dudaklar kuvvetlice

¹⁶¹ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 39; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, thk. Sâlim Kaddûrî Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 2008), 133-134.

¹⁶² Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 18-19; Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 134-135.

¹⁶³ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 40.

¹⁶⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 19.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 2; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 104.

kapanırken, “م” harfinde dudaklar daha yumuşak kapanır. “و” harfinde ise daire oluşturur” diyerek açıklamaktadır.¹⁶⁶ Dudaklardan çıkmaları sebebiyle bu harfler “الحروف الشَّفَوِيَّة”, “الحروف الشَّفَوِيَّة”, “الحروف الشَّفَتَان” gibi isimlerle de anılmaktadır.¹⁶⁷

الخيشوم: (17. mahreç) Bu beyitte şârih, ilk önce “الخيشوم” kelimesinin tanımını “Burnun en uzak noktasıdır” diyerek yapmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin manzumesinde “و غنة” kelimesiyle, “ن” harfinin bilinen ğunne sıfatına vurgu yaptığını aslında burada “التون المخفأة” “ihfa olunan nûn”u kastettiğini söylemiştir.

Taşköprizâde, konu ile bağlantılı olarak, ğunnenin bir sıfat olmasından dolayı beyitte ğunne yerine nûn-i muhfât denmesinin daha uygun düşeceğini, çünkü nûn-i muhfâtın mahrecinin ğunne değil, hayşûm olduğunu belirterek, İbnü'l-Cezerî'yi eleştirmektedir. Diğer taraftan İbnü'l-Cezerî'nin, mevsuf olan “ن” harfine işaret etmek üzere sıfatı olan ğunneyi zikretmiş olabileceğini de ifade etmiştir. Çünkü on altıncı beyitte İbnü'l-Cezerî'nin safir sıfatına sahip “ص”, “س”, “ز” harflerini tek tek saymadığını, onlara sadece “والصفير” kelimesini kullanarak o harflerin sıfatına işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁸

2.2. Harflerin Sıfatları

Harfin, mahreçte oluşumu esnasında harfe bitişen ve harfi diğer harflerden ayıran özelliğe sıfat denir. Okuyucunun harflerin hangi sıfatlara sahip olduğunu bilmesi mahreçleri aynı olan harfleri birbirinden ayırt etmesini, tilavetini hatasız ve güzel yapmasını sağlar.¹⁶⁹ Sıfatlar, Lazimî/Ârızî ve Zıtlı/Zıtsız şeklinde ayrıma tâbî tutulurlar.

¹⁶⁶ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 41; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201.

¹⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/201.

¹⁶⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 20; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 75-76.

¹⁶⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 87.

2.2.1. Zıtlı Olan Sıfatlar

٢٠ - صِفَاتُهَا جَهْرٌ وَرِخْوٌ مُسْتَفِيلٌ مُنْفَتِيحٌ مُصَمَّتَةٌ وَالضِدَّ قُلٌّ

“Harflerin sıfatları Cehr, Rihvet, Müstefil (istifâle), Münfetiḥ (infitaḥ), Musmete (ismat)’dir.”¹⁷⁰

(م): Taşkoprizâde beyitte geçen kelimelerin anlamlarını bu rumuz altında açıklamayı tercih ederek:

الصِّفَةُ (Sıfat): Sözlük anlamı “bir şeyin üzerinde meydana gelen nitelik” demıştır. Ancak bu kelimeyi kıraat ve tecvid alimlerinin, dilbilimcilerin kullandıkları na‘t (sıfat) manasında kullanmadıklarını ifade etmiştir. Tecvid alimlerinin sıfata, “harfin, mahreçten çıkışı esnasında harfe bitişen ve onu diğer harflerden ayıran keyfiyet/niteliktir şeklinde tanım yaptıklarını belirtmiştir.

Beyitte zikredilen sıfatlar için aşağıdaki izahlarda bulunmuştur:

الجُؤُ: Sözlük anlamı güçlü, “kuvvetli ve net ses” demektir.¹⁷¹ Tecvid ilminde ise harfin oluşumu esnasında mahrece olan dayanma/itimat fazla olduğundan, nefesin harfle birlikte akmamasına denir. Bu sıfata sahip 19 harf şu cümlede toplanır.¹⁷²

“ظَلُّ قَوٌّ رِبِضٌ إِذْ غَرَا جُنْدٌ مُطِيعٌ” (itaatkâr bir ordunun savaşa çıkması, kuvvetli bir ordunun himyesi gibidir.) Genel kabule göre Cehr harflerinin sayısı 18’dir.¹⁷³ Taşkoprizâde, bunu harflerin sayısının 29 olduğunu kabul edenlere göre söylemiştir diyebiliriz.¹⁷⁴ Bu sıfatın zıttı hemstir.

الرَّخْوَةُ: Sözlükte “yumuşaklık” demektir. Tecvid ilminde ise harfin telaffuzu esnasında mahrece itimadın/dayanmanın zayıf olması sebebiyle nefesin ve sesin akmasıdır. Harfleri “حَسُّ حَظِّ شَصُّ هَرٌّ وَضَعْتُ يَا فَدُّ” (göğün gürleyip yağmurun yağması nasibin az

¹⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 5; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 46-47; İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 21-22; Yüksel, *İbn Cezerî*, 284-285; Ramazan Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: MÜİFAV, 2013), 68-69.

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/149 c-h-r.

¹⁷² Ganim Kadduri Hamed, *Kur'ân Fonetigi Üzerine Tetkikler-Tecvid âlimleri Özelinde-*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Naci Demirci, Fatma Yasemin Mısırlı, Mücella Hacımısırlıoğlu (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), bkz. s. 126.

¹⁷³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 115.

¹⁷⁴ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 47.

olmasına mâni oldu ve kişilerde nasibini deste deste topladı) cümlesinde toplanan 16 harftir.¹⁷⁵ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî (ö. 444/1053) mahreçleri 16 kabul etmesinin sonucu olarak *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd* eserinde med harflerini (“”, “و” ve “ي”) sayıya dahil etmez.¹⁷⁶ Rihvet sıfatının zıddı şiddet sıfatıdır.¹⁷⁷

“ض” harfinin telaffuzuyla alakalı tartışmalara zıttı olmayan sıfatlardan istitâleyi anlatırken değineceğiz.

المُسْتَوِلَّةُ: Sözlükte, “bir şeyin aşağısında olmak” demektir. Tecvid ilminde ise, harfin telaffuzu esnasında dilin (kökünün) damağa yükselmeyip, ağzın tabanında kalmasına denir. Şu cümlede toplanan “أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تَجْهَرُ بِذَا” (sahip olduğun ilmin tazesini hemen neşret ki, insanlar ondan faydalansın) 22 harftir. Bunun zıddı isti'lâ sıfatıdır.¹⁷⁸

المُنْفَتِحَةُ: الفتح kökünden gelen bu kelime “açıklık” anlamındadır. Şârih, bu kelime bir harfe sıfat olduğunda ise, harfin telaffuzu esnasında dil ile damak arasının açık kalarak, aradan nefesin çıkmasına fırsat veren sıfattır demiştir. Bu sığata sahip harfler şunlardır: “مَنْ أَحَدٌ وَجَدَ سَعَةً فَزَكَ حَقٌّ لَهُ شَرْبُ عَيْثٍ” (kim bir zenginliğe sahip olurda zekatını verirse, cennet şarabını bol bol içmeye hak kazanır.)¹⁷⁹ Bunun zıddı ıtbağ sıfatıdır.

المُصْنَمَةُ: “Susmak ve engellemek” anlamına gelir. Taşköprizâde, Arapların, dört ve daha fazla harften türeyen bir kelimenin, dile ağır gelmesi sebebiyle, sadece ısmat sıfatlı harflerden oluşmayacağını kabul ettiklerinden, bu kelimelerin Arapça bir kelime olmayacağını, dediklerini ifade etmiştir.¹⁸⁰ Bu sıfatın harfleri şu cümlede toplanmıştır. “حَدَّثَ شَيْخٌ هَرُّ ذُو سَاجٍ عِظَ قَصَّ غِطَّةً أَضْنَاكَ” Bu sıfatın zıddı izlaktır. Ismat ve zıddı olan “المُدْلَقَةُ” sıfatları bir harfe aslî bir sıfat olmaktan ziyade Arapçanın dilsel bir özelliğini ifade ettiğinden, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053)¹⁸¹, Sîbeveyh (ö. 180/796), Saçaklızâde (ö. 1145/1732) gibi âlimler bu iki sıfatı eserlerine

¹⁷⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 21.

¹⁷⁶ Dâni, *et-Tahtîd*, 106.

¹⁷⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 117.

¹⁷⁸ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 88.

¹⁷⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 119; Ahmet Şamil Ok - Mesut Güner, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Eğitimi ve Tecvid* (Diyanet Akademisi Aday Din Görevlileri Ders Notu) (Ankara: DİB Diyanet Akademisi Başkanlığı, 2023), 29.

¹⁸⁰ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 21; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 88.

¹⁸¹ Dâni, *et-Tahtîd*, 107.

almamışlardır.¹⁸² Hamed ise eserine bu iki sıfatı almamayı düşündüğünü ancak İbnü'l-Cezerî'ye bağlı kalmak adına konuya eserinde yer verdiğini ifade etmiştir.¹⁸³

Taşköprizâde, beyitte vurgulanan kelimelerin sözlük anlamlarını ve tecvid ilmindeki karşılıklarını vermiş ve sıfatların detaylarını aşağıdaki şekilde beyan etmiştir.

(ح): Taşköprizâde, bu beyitlerin şerhini yaparken sıfatları iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda “وَالضِّدُّ قُلٌّ” ifadesiyle İbnü'l-Cezerî'nin beyitte zikredilen cehr, rihvet, istifâle, infitah ve ısmat sıfatların zıtlarının da varlığına dikkatlerimizi çektiğini vurgulamış ve yirmi birinci beyitte bunların zıtlı olan sıfatların zikredileceğini söylemiştir. İkinci kısımda ise münferit/zıttı olmayan sıfatların olduğunu söylemiştir. Zıttı olmayan sıfatlar yirmi dört, yirmi beş ve yirmi altıncı beyitlerde şerh edilecektir.

فَائِدَةٌ مُهِمَّةٌ (Değerli Bilgi): Şârihin önemli gördüğü hususlardan olan nefes, ses, harf ve sıfatın tanımları şârih tarafından bu başlığın altında şöyle yapılmıştır:

النَّفْسُ: İnsanın içinden doğal olarak çıkan havaya nefes denir.

الصَّوْتُ: İnsanın içinden çıkan bu hava, iki şeyin çarpışmasındaki gibi bir frekans oluşturursa buna ses denir.

الْحَرْفُ: Oluşan seslerin belli organlar aracılığıyla özel bir nitelik kazanmasına harf denir.

الصِّفَاتُ: Organlar aracılığıyla oluşan bu harfler, telaffuzda birtakım nitelikler kazanırsa bunun da sıfat olarak isimlendirileceğini söylemiştir.¹⁸⁴

٢١ - مَهْمُوسُهَا فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَتٌ شَدِيدُهَا لَفْظٌ أَجْدٌ قَطٌّ بَكَتٌ

Bu harflerin zıtları olan hems harfleri (فحته شخص سكت) ve şiddet harfleri (أجد قط بكت) dir.

¹⁸² Hamed, *Kur'ân Fonetigi*, 290-296; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 51-52; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 53.

¹⁸³ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 53.

¹⁸⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 22; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 89-90.

(م) ve (ح): Taşkoprizâde, bir önceki beyitte zıtlı olan beş sıfatın şerhini yapmıştı. Burada ise cehr ve rihvet sıfatlarının zıttı olan sıfatların izahını şöyle yapmıştır:

المهموسة: “Gizlilik” anlamına gelen bu kelime, ıstılahta harfin telaffuzu esnasında mahrece itimadın/dayanmanın zayıf olması sebebiyle, harfle birlikte nefesinde akmasını ifade ettiğinden “فَحْتَهُ شَخْصٌ سَكَّتْ” (Onu birisi susmaya teşvik etti) harflerinin sıfatı olduğunu açıklamıştır. Bu sıfat cehr sıfatının zıttıdır.

السَّيْدَةُ: Bu kelimenin sözlükte “güçlülük” anlamına geldiğini, tecvid ilminde ise harfin telaffuzu esnasında mahrece güçlü bir şekilde yapışmasından dolayı, sesin hapsolüp akmamasını ifade etmek için kullanıldığını söylemiş ve rihvet sıfatının zıttı olan bu sıfata “أَجِدُ قَطٍ بَكَتْ” harflerin sahip olduğunu zikretmiştir. Şiddet ve rihvet sıfatları arasında bulunan beyniyye sıfatının diğer beyitte şerh edileceğini açıklamıştır.¹⁸⁵

٢٢- وَيَبِينُ رَخْوً وَالشَّدِيدُ لِنَ عُمَرُ وَسَبْعُ عُلُوِّ خُصَّ ضَغْطٍ قِظٍ حَصَرَ

“Rihvet ve şiddet sıfatı arasında, harfleri (لن عمر) olan beyniyye sıfatı vardır. İsti'lâ harfleri de (خص ضغط قظ) ifadesindeki yedi harf olarak sınırlanmıştır.”

(ح): البيئية: Taşkoprizâde, “iki şeyin arasında” anlamına gelen beyniyye sıfatını, yirminci beyti şerh ederken “فَائِدَةٌ مُهْمَةٌ” başlığı altında, rihvet sıfatı ile şiddet sıfatı arasında bir sıfat olduğunu ifade etmiştir. Beyniyye sıfatının “لِنَ عُمَرُ” cümlesindeki harflerden oluşan beş harfi olduğunu belirtmiştir. Bu sıfata sahip harflerde ne, “الطَّشُّ” kelimesinde rihvet sıfatına sahip “ش” harfinde durduğumuzda olduğu gibi nefesin sesle birlikte akmasının, ne de, “الْحَجُّ” kelimesinde şiddet sıfatına sahip “ج” harfinde durduğumuzdaki gibi sesin tamamen hapsolmesinin mümkün olmadığını, “إِنْحَلُّ” kelimesindeki “ل” harfinde durduğumuzda olduğu gibi sesin akıp, akmama arasında bir seyir takip etmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Taşkoprizâde, beytin ikinci bölümü için sadece isti'lâ sıfatına sahip

¹⁸⁵ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 92; Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 23; Ok - Güner, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Eğitimi*, 27.

¹⁸⁶ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 22.

“حُصَّ ضَغُطٍ قِطُّ” harflerini zikretmiş, gerekli bilgilerin yirminci beyitte verildiğini söylemiştir. Ancak biz isti‘lâ sıfatına sahip harflerin bu beyitte geçmesinden dolayı şerhteki bilgileri burada vermeyi uygun gördük.

المُسْتَعْلِيَّةُ: Sözlükte “yücelik, yükseklik”¹⁸⁷ anlamına gelir. Taşkoprizâde, tecvid ıstılahında ise harfin telaffuzu esnasında dilin yükselmesi dolayısıyla harfin sesin kalın¹⁸⁸ çıkmasına denir demiştir.¹⁸⁹ Saçaklızâde dilin yükselmesi yerine “dil kökünün yükselmesi” şeklinde bir tanım yapmıştır.¹⁹⁰ Bu sıfatın harfleri “حُصَّ ضَغُطٍ قِطُّ” (nasibin azda olsa aza kanaat eyle, geçici dünya malına aldanma) kelimesinde toplandığını ifade etmiştir.

Dâni, isti‘lâ harflerini, ıtbak sıfatına sahip olan ve dilin damağa yapıştığı “ص”, “ض”, “ط”, “ظ” harflerini ve dilin damağa yükseldiği ancak yapışmadığı “خ”, “غ”, ve “ق” harflerini iki ayrı grupta incelemiştir.¹⁹¹ Bu sıfatın zıttı istifâledir.

۲۳ - وَصَادُ ضَاذٌ طَاءٌ ظَاءٌ مُطَبَّقَةٌ وَفَرٌّ مِنْ لِبِّ الْخُرُوفِ الْمُذَلَّقَةِ

“İtbak sıfatının harfleri (ص ض ط ظ) iken, izlak sıfatının harfleri ise (فر من لب)’dir.”

(م) ve (ح): المطبقة: Şârih, “sözlükte, yapışmak anlamına”¹⁹² gelen bu kelimeyi, tecvid ıstılahı olarak, harfin telaffuzu esnasında dilin üstünün damağa yapışması olarak ifade etmiş ve isti‘lâ sıfatından daha belirgin olduğunu zikretmiştir. İnfıtah sıfatının zıttı olan ıtbak sıfatının “ص”, “ض”, “ط”, “ظ” harflerinde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹³

Taşköprizâde, İbnü’l-Cezerî’nin harflerin sıfatlarını için yazdığı beyitlerde, her sıfatın harfleri için bir gruplandırma yaptığını, ancak ıtbak sıfatında, bu harflerden

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/83 a-l-v; İsfâhânî, *Müfredât*, 1028 a-l-v.

¹⁸⁸ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Haciveyisâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2018), 40.

¹⁸⁹ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 21; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 87-88.

¹⁹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukıl*, 151-152.

¹⁹¹ Dâni, *et-Tahtîd*, 106-107.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/210 d-b-g; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 47; İsfâhânî, *Müfredât*, 902 d-b-g.

¹⁹³ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 24; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 96.

anamlı bir cümle oluşturma zorluğu ve bu harflerin dile ağır gelmesi gibi sebeplerle bu gruplandırmayı yapamadığını ileri sürmüştür.¹⁹⁴

المُدَلَّاة: Müellif, sözlükte, “bir şeyin keskin kenarı/ucu”¹⁹⁵ anlamına gelen bu kelimenin, tecvitte dil ucundan çıkan “ر”, “ل”, “ن” ve dudak ucundan çıkan “ب”, “ف”, “م” harflerinin kolay olan telaffuzları için kullanılır demiştir. Bu sıfatın zıttı, ısmattır.¹⁹⁶

Yirminci beytin şerhinde, Arapçada dört ve daha fazla harften oluşan kelimelerin sadece ısmat harflerinden oluşamayacağını, çünkü bu tür kelimelerin başka dillerden Arapçaya girmiş olduğunu ifade eden bilgileri ısmat sıfatını anlatırken vermiştik.

Taşköprizâde, böylece sıfatlar bahsinin ilk beytinde zikredilen zıtlı olan beş sıfatın, beyitlerde zikredilmeyen zıtlarını tamamlamıştır.

2.2.2. Zıttı Olmayan Sıfatlar

فَقَلَّةٌ قُطْبُ جَدِّ وَاللَّيْنُ

٢٤ - صَفِيرُهَا صَادٌّ وَزَايٌ سَيْنٌ

“Safir sıfatının harfleri (ص ز س) iken, kalkale sıfatının harfleri (قطب جد) dir.”

(م) ve (ح): Taşköprizâde, bu beytin şerhine zıttı olmayan sıfatların sayısının sekiz olduğunu ve bu sıfatlardan ilkinin safir sıfatı olduğunu beyan ederek başlamıştır.

الصَّوْفِيرُ: Şârih, bu sıfatın hayvanların çıkardığı sese¹⁹⁷ veya ıslığa benzediğini, bundan dolayı harflerin mahreçlerinden çıkarken nefesle birlikte fazladan çıkan bu sesine safir¹⁹⁸ dendiğini söylemiştir. “ص”, “ز”, “س” harflerinin bu sıfata sahip olduğunu, İbnü'l-Cezerî'nin bu sıfatın harflerini, aynı itbak sıfatındaki gibi gerekçelerle, bir cümlede toplayamadığını beyan etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 25; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 96.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/109 z-l-g.

¹⁹⁶ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 25; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 97.

¹⁹⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 25; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 98.

¹⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/130 s-f-r; İsfâhânî, *Müfredât*, 853 s-f-r.

¹⁹⁹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 99; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 26.

الْفَلْقَةُ: “Hareket etmek, sarsılmak”²⁰⁰ gibi sözlük anlamları vardır. Taşköprizâde tecvid terimi olarak, harfin sakin olarak telaffuzu esnasında veya harf üzerinde durulduğunda mahrecin sarsılarak çıkmasından dolayı bu sığata isim olarak verildi demiştir.²⁰¹

Hamed, *Kur’ân Fonetigi Üzerine Tetkikler* adlı eserinde üzerinde vakfedilen kalkale harfi şeddeli ise kalkale-i kübrâ, vakfedilen harf şeddesiz olursa kalkale-i vüstâ, kelime ortasında bir yerde kalkale yapılırsa, kalkale-i suğra şeklinde isimlendirileceğini söylemektedir.²⁰²

İbnü’l-Cezerî’nin beyitte geçen “اللَّيْنُ” kelimesi ile lîn sıfatına sahip, “و” ve “ي” harflerine atıf yaptığını ve bir sonraki beyitte bu sıfatın geleceğine işaret ettiğini belirtmiştir.

قَبْلَهُمَا وَالْإِنْجِرَافُ صَحَا

۲۵- وَاوَّ وَيَاءٌ سَكَنًا وَأَنْفَتَا

“Lîn sıfatının harfleri kendileri sakin, kendinden önceki harf fethalı olan (و ی) ’dır.”

(ح): اللَّيْنُ: Sözlükte “yumuşaklık²⁰³, kolaylık” anlamına gelir. Taşköprizâde, tecvid ıstılahında, eğer “و” ve “ي” harfi sakin (sükûn) olur, kendisinden önceki harfte fethalı veya kendinden önceki iki harf fethalı olursa, (عَلَيْكَ، وَلَا تَوْج) bu harflerin sıfatının isminin lîn olduğunu söylemiştir.²⁰⁴

Ali el-Kârî, harfi lînde uzatma harfin kendisinde gerçekleştiğinden dolayı, aslı med olan meddi tabiînin uzama süresinden daha az olması gerektiğini söylemiştir.²⁰⁵

الْإِنْجِرَافُ: Sözlükte “meyletme”²⁰⁶ demektir. Taşköprizâde, tecvid ilminde bu meyletme “ل” harfinde dil ucuna doğru olurken, “ر” harfinde dilin sırtına ve azda olsa

²⁰⁰ İsfâhânî, *Müfredât*, 1212 g-l-l.

²⁰¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 98; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 25.

²⁰² Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 304; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 54.

²⁰³ İsfâhânî, *Müfredât*, 1334 l-y-n.

²⁰⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 26; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 101.

²⁰⁵ Ebü’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü’l-Fikriyyetü fi şerhi’l-Mukaddimetü l-Cezeriyye*, 107.

²⁰⁶ İsfâhânî, *Müfredât*, 388 h-r-f.

“ل”a doğru olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı peltek olan kimselerin “ر” harfini “ل” harfi gibi okuduklarını söylemiştir.²⁰⁷

٢٦- فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ وَبِالتَّكْرِيرِ جُعِلَ وَلِلتَّقْسِي الشَّيْنُ ظَادًا إِسْطِطِنَ

“İnhirâf sıfatı sahih anlayışa göre (ر ل) harflindedir. (ر) ise aynı zamanda tekrar sıfatı ile de nitelendirilmiştir. Tefeşî sıfatını (ش) harfine, istitâle sıfatını da (ض) harfine verirsin.”²⁰⁸

(ح): التَّكْرِيرُ: Taşköprizâde, “tekrar etmek” anlamına gelen ve “ر” harfinde bulunan bu sıfat, harfin tekrar tekrar okunmasını veya şeddeli bir harf gibi telaffuz edilmesini gerektirmez, çünkü tekrar sıfatının varlığı, bu şekilde okumaktan sakınmayı bildirmek içindir demiştir. Bu durumu sihir yapma ile alakalı bilgi sahibi olmak, onu yapmak için değil, ondan korunmak içindir diyerek bir örnekle açıklamıştır. Tekrir, “ر” harfin doğası gereği mahrecinden çıkışında gelen titremeyi ifade eder demiştir.

İbnü'l-Cezerî, tekrardan kaçınacağım derken sıfatın ihmal edilmesini²⁰⁹ hoş bulmamıştır. Saçaklızâde ise harfin sıfatının hiç icra edilmemesi²¹⁰ de hatadır demiştir.

التَّقْسِي: Sözlük anlamı “yayılmak” demektir. Şârih, “ش” harfine ait olan bu sıfat, harfin mahreçten çıkışı esnasında sesin ağız içinde tarafü'l-lisân harflerinin mahrecine kadar yayılmasıdır demiştir.

الإِسْطِطَالَةُ: Sözlük anlamı “uzamak”²¹¹ demektir. Taşköprizâde, ıstılahta “ض” harfinin mahrecinin “ل” harfinin mahrecine kadar uzamasını ifade eden sıfat olduğunu söylemiştir. Bu uzamanın icrası ve ağzın hem sağından hem solundan çıkarılabilmesi harfin telaffuzunu zorlaştırır demiştir. Bu harfi kolay çıkarmanın yolu, sağ veya sol

²⁰⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 26; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 101.

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 4; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 58; İbnü'l-Cezerî, *Kur'an'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 122.

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/204.

²¹⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukıl*, 157.

²¹¹ İsfâhânî, *Müfredât*, 934 t-v-l.

hangi taraftan çıkaracağına karar vermek ve “ض” ile “ظ” harfini ayıran sıfatları bilip talim etmektir demiştir.²¹²

وَالْفَرْقُ بَيْنَ الْمُسْتَطِيلِ وَالْمَمْدُودِ: (müstedîl ve memdûd arasındaki fark)

الْمُسْتَطِيلُ: Harfin “mahrecinde uzaması” demektir.

الْمَمْدُودُ: Harfin “kendisinde meydana gelen uzamayı” ifade eder.²¹³

“ض” harfinin telaffuzundaki problem öteden beridir devam eden kadim bir sorundur. Bu problemin temelinde kanaatimizce konuşma dili pratikleri ile Kur’ân-ı Kerîm harflerinin telaffuzunu aynı görme hatası yatmaktadır. Harfin telaffuzu hususunda, mahalli okuyuşlardaki farklılıkların doğruluğu-yanlışlığını ve yetkisiz kimselerin tartışmalarını bir kenara bırakıp, alanın uzmanlarının görüşleri doğrultusunda konsensüs sağlanmalıdır. Bunun sağlanmadığı durumlarda kısır çekişmelerin önü alınamayacaktır. Fem-i Muhsin²¹⁴ diye ifade edilen hem okuyuşu hem okutması güzel hocalardan yapılacak alıştırmalar bu problemin önüne geçilmesinde önemli katkılar sunacağı açıktır.

Aslına bakıldığında “ض” harfinin telaffuzunda gözlemleyebildiğimiz kadarıyla diğer geçtiği yerlerde de hatalı okuyuşlar olmakla birlikte problemin en çok yaşandığı yer el-Fatiha suresindeki “وَلَا الضَّالِّينَ” ayetidir. Arabistan ziyaretlerimizde ve sosyal medya üzerinden farklı ülkelere ait kâriilerin okuyuşlarını dinlediğimizde “ض” harfini her geçtiği yerde aynı tonlamayla okumadıklarını gördük. Kimilerinin rihvet ve istitâle sıfatını harfe vermeden şiddet sıfatına sahip “ظ” harfi gibi okuduklarını, kimilerinin ise “ظ” harfini andırır şekilde okuduklarını gözlemledik. Kanaatimizce bu iki okuyuşta yanlışlıktır.

Abdurrahman Çetin’in *Kur’ân Okuma Esasları* adlı eserindeki dipnotta²¹⁵ yapılan izah ve Ğanim Kaddûri Hamed’in *Kur’ân Fonetigi Üzerine Tetkikler* içindeki

²¹² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 103; Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 27.

²¹³ Kastallâni, *el-Leâliu’s-Seniyye*, 42; Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 261.

²¹⁴ Fethullah Bakırcı, *Kur’ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020), 13-16.

²¹⁵ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 140.

“*ض*” *Harfinin Telaffuz Sorunu* adlı bölüm²¹⁶ konunun detayları ile alakalı ufuk açıcı bilgiler vermektedir.

الْعُنَّةُ: Taşköprizâde, ğunne sıfatını on dokuzuncu beyitte mahreçler bölümünde serh etmiştir. Şârih gerekçeleri ile birlikte orada izahını yaptığı için bizde bu bölümde tekrar etmedik.²¹⁷

Taşköprizâde, harflerin sıfatlarının sayısının bunlarla sınırlı olmadığını, öğrencinin burada verilen sıfatları anlayıp kavraması halinde kendisine yeterli olacağını ifade etmiştir.²¹⁸

2.2.3. Tecvidin Konusu ve Hükümü

٢٧ - وَالْأَخْذُ بِالنَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَازِمٌ مَنْ لَمْ يُصَحِّحِ الْقُرْآنَ آثِمٌ

٢٨ - لِأَنَّهُ بِهِ إِلَهُ أَنْزَلَا وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

“Kur’ân-ı Kerîm’i tecvid kurallarına riayet ederek okumak zorunludur. Kim Kur’ân-ı Kerîm’i tecvidle okumaz ise günahkâr olur.”²¹⁹ Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’i tecvid ile indirdi ve O’ndan bize kadar da tecvidle ulaştı.”²²⁰

(ح): Şârih, Kur’ân-ı Kerîm’i okumak isteyen kimseye, tecvidin kurallarına uymak farz-ı ayndır demiştir. Çünkü Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’i tecvidli olarak indirmiştir. Önce Levhi Mahfuz’a oradan Cebrâil’e (a.s.), sonra Efendimiz’e (s.a.v.), sonra Sahabe’ye (r.a.), sonra Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn’e onlardan da bize kadar tecvidle ulaştığını ifade etmiştir. Beyitteki “آثِمٌ” kelimesinin izahı için de indirildiği tecvidli şekliyle okumayan kimse Allah’ (c.c.) ve Rasûlüne (s.a.v.) muhalefet etmiş olur. Bu durumdaki kişinin günahkâr olacağını ve günah işleyen kimsenin de cezalandırılacağını beyan etmiştir. Eğer bir şeyi yapması durumunda sevap kazandırıyor, yapmaması durumunda günah oluyorsa o fiil haramdır. O zaman tecvidin terki haramdır demiştir.

²¹⁶ Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 261-276.

²¹⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 20.

²¹⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 27.

²¹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Kur’ân’ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 33; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 61; İbnü’l-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 4; Yüksel, *İbn Cezerî*, 292.

²²⁰ Yüksel, *İbn Cezerî*, 292.

Konu ile alakalı Hz. Ali'ye (r.a.) “وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا” (Kur’ân-ı Kerîm’i tertil ile oku) ayeti kerimesi sorulduğunda ²²¹ التَّرْتِيلُ: هُوَ تَجْوِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ

Tertîl: Harfleri tecvidli bir şekilde okumak ve vakfları bilmektir şeklinde cevap vermiştir.

Taşköprizâde, bu durumda hitap her ne kadar Efendimiz’e (s.a.v.) olsa da ümmeti de kapsamaktadır. Dolayısı ile Kur’ân-ı Kerîm’i tecvidli okumak bir tercih değil, emredilen şeye uymayı gerektirir demiştir. İbnü’l-Cezerî daha önce dillerin en güzelinin Arapça olduğundan bahsetmişti. Şârih’te Arapçanın kurallarına hem Arapların hem de diğer milletlerin uymaları bir zorunluluktur demektedir. Bunlardan sonra okuyuşta meydana gelen hataları iki kısma ayırmıştır.²²²

أَحْنُ جَلِيٌّ²²³: “Açık/büyük hata yapmak” demektir. Şârih, lafızların anlamını bozacak kadar hatalı okumak ve Arapların dilsel örfüne aykırı olacak şekilde yanlış telaffuz etmek bu hata çeşidine girer demiştir. Genellikle bu hataların mahreç ve sıfatlarda veya hareketlerde yapıldığını ortaya koymuştur.²²⁴

أَحْنُ خَفِيٌّ: “Gizli/küçük hata yapma” anlamına gelir. Şârih, yapılan bu hatada lafzın anlamı bozulmaz ancak lafızdaki estetiği, güzelliği giderecek dilsel örfe uygun düşmeyen bir okuyuş sergilenir demiştir. Tekrar sıfatında abartıya kaçmak, lâm harfini kalınlaştırmak, ihfâ olacak yerde izhâr yapmak gibi hatalar bunun sebebi olduğunu ifade etmiştir.²²⁵

۲۹- وَهُوَ أَيْضاً جَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْفِرَاءَةِ

“Tecvid farz olmakla birlikte tilâvetin süsü aynı zamanda eda ve kıraatin ziynetidir.”

(ح): Taşköprizâde’ye göre tecvid, harflerin mahreçleri, sıfatları gibi önem arz eden ve okuyuşu güzelleştiren bir unsurdur. Tilavet ise bir şeyin arka arkaya tekrar edilmesi, vird haline getirilmesi, araştırıp öğrenilmesi demektir. Eda, hocanın

²²¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/209.

²²² Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 28-29.

²²³ İsfâhânî, *Müfredât*, 1311.

²²⁴ Cezerî, *et-Temhîd fi ‘ilmi’t-Tecvid*, 75-76.

²²⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 28; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 108-109; Cezerî, *et-Temhîd fi ‘ilmi’t-Tecvid*, 75-76.

huzurunda talimi yapılarak öğrenilen okumanın adıdır. Taşköprizâde, tilavet ve edayı kuşatan olgunun adı da kıraattir demiştir. Şârih, tecvid, tilavet, eda ve kıraat kavramları ile alakalı bilgileri verdikten sonra tilavetin mertebelerini anlatmaya başlayarak şunları söylemiştir:

التَّرْتِيلُ: Kur'ân-ı Kerîm'i okurken "temkinli, dikkatli ve kurallarına uygun" bir şekilde okumanın adına tertil denir.²²⁶

التَّحْقِيقُ: Bir şeyin "hakikatine ermek, gerçek manasına ulaşmak" demektir.

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-Tecvîd* adlı esrinde tertil için, tefekkür, tedebbür ve derinlemesine düşünerek okuma, tahkik içinse, harflerin sıfat ve mahreçlerini, medleri, hareke ve sükûn, ince-kalın harf ayrımı gibi hususları talim yapmayı içine alan okuyuştur demektedir.²²⁷

الْحَذْرُ: Tertilin zıttı, "hızlı bir şekilde" okumaktır.

التَّدْوِيرُ: Tertil ile hadr arası "orta hızda bir okuyuşu" ifade ettiğini ve bütün kurrânın bunları kabul ettiğini söylemiştir.²²⁸

Taşköprizâde, konu hakkında bunları söyledikten sonra, aynı konuya işaret etmek üzere *el-Mukaddime* metninde yer almayan ancak İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırââtîl-Aşr* adlı eserindeki beyitlerden (حَذْرٌ وَتَدْوِيرٌ وَكُلُّ مُتَّبِعٍ)

(وَيُفْرَأُ الْقُرْآنَ بِالتَّحْقِيقِ مَعَ)²²⁹ örnekler vermiştir. Bu örneğiyle önceki söylediğinin aksine tilavet usullerini kıraat imamlarına izafe ederek tertili bir usul olarak zikretmemiş ve tahkik, tedvir ve hadr usullerinden bahsetmiştir. Ya sehven bir hata yapıldı ya da genel kabule uygun olan tertil kavramının her türlü okuyuş seyrinde uygulanabileceğini göstermek için böyle yazıldığını söyleyebiliriz.

²²⁶ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 29-30.

²²⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 29-30; Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-Tecvid*, 59-60.

²²⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 30; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 113.

²²⁹ Muhammed b. Ali Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırââtîl-'Aşr*, thk. Enes Mahra (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 33.

2.2.4. Tecvidin Tanımı

۳۰- وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّهَا

“Tecvid aynı şekilde harflere hakkını (lazimî sıfat) ve müstehakkını (arızî sıfatlar) vermektir.”

(ح): Şârih, burada tecvidin tarifini yapmıştır. Beyitte geçen “حَقَّهَا” ifadesiyle harflere daha önceki beyitlerde ifade edilen lazimî sıfatların, “مُسْتَحَقَّهَا” ile de harflere istifâle sıfatına sahip harflerin ince okunması, isti‘lâ sıfatına sahip harflerin kalın okunması gibi lazimî sıfatlardan neşet eden arızî sıfatların verilmesi gerektiğini beyan etmiştir.²³⁰

۳۱- وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ وَاللَّفْظُ فِي تَطْيِيرِهِ كَمِثْلِهِ

۳۲- مُكْمَلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفَ بِالنُّطْفِ فِي النُّطْقِ بِلَا تَعَسُّفٍ

“Bunun yanı sıra tecvid, harfi aslî mahrecine götürmektir. Lafız ise kendisine benzeyenler ile aynı durumdadır. (Lafız müşabihine benzediği zaman misli gibidir.)²³¹ Lafızda, mahreç ve sıfat özelliklerine bağlı kalarak aşırılığa, zorluğa ve yapmacıklığa kaçmadan orta bir yol tutulmalıdır.”²³²

(ح): Taşkoprizâde, önceki beyitte tecvidin tanımına bir giriş yapıldığını ancak eksik kaldığını, bu beyitle birlikte kalan kısmın tamamlandığını söylemiştir. Hepsini topladığımızda tecvidin tanımını şöyle yapabiliriz: Harfin lazimî ve arızî sıfatlarına dikkat ederek, harfi tam mahrecinden çıkarmaktır.

Taşkoprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin “فِي تَطْيِيرِهِ كَمِثْلِهِ” ifadesi ile harfin her okunuşunda aynı şekilde mahreç ve sıfatlarına dikkat edilmesi gerektiğinin ve zorlanmadan, aşırılığa kaçmadan ve yapmacık hallere bürünmeden hoş bir sesle ile okumayı kastettiğini beyan etmiştir. Okuyucuların medleri gereğinden fazla uzatmak,

²³⁰ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 30; Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 120; Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *el-Havaşi'l-Müfihime fî Şerhi'l-Mukaddime li-İbni'n-Nâzım*, thk. Ferağlı Seyyid Arbâvî (Mısır: Mektebetü Evlâdü'ş-Şeyhi lit-Türâsi, 2006), 173.

²³¹ Cezerî- Harputoğlu, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber*, 36.

²³² Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 65.

hemzeleri yumuşatarak okumak, harfleri ezerek ve kendini kasarak okumak gibi hatalardan uzak durmaları gerektiğini söylemiştir.

Taşköprizâde, Kur'ân-ı Kerîm'in gizli ve açık bir sesle okunabileceğini ancak riyaya düşme endişesi varsa kişinin kendisini korumak için gizli okumayı tercih etmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca name ve müzikten esinlenen seslerle Kur'ân-ı Kerîm okumanın lafızlarına dikkat edilirse mekruh, dikkat edilmezse haram olacağını söylemiştir. Bu uyarıları yaptıktan sonra döneminin Kur'ân okuyucularında gördüğü birtakım bidatleri/eksikleri dile getirmek için şu kavramları zikretmiştir:

التَّرْقِيبُ: Sakin harflerde, sekte gibi durup hızlıca nefes alarak okumak.²³³

التَّرْعِيدُ: Soğuk ve acıdan dolayı sesi titreyen kimse gibi okumak.²³⁴

التَّطْرِيبُ: Sesi coşturarak nameli okumak için medleri gereğinden fazla uzatmak.²³⁵

التَّحْزِينُ: Yapmacık bir şekilde hüznülmüş gibi okumak.²³⁶

Taşköprizâde, sonradan ortaya çıkmış bu tarz okuyuşlar ne sahabenin uygulamalarında ne de kıraat imamlarının rivayetlerinde görülmemiştir diyerek okuyuculara Efendimiz (s.a.v.) ve sahabenin yolundan gitmelerini salık vermiştir.²³⁷

Bu tarz bidat okuyuşlara karşı uyarıları Saçaklızâde *Cühdü'l-Mukil* adlı eserinde ve Ğanim Kaddûri Hamed *Kur'ân Fonetîği Üzerine Tetkikler* adlı eserinde de yapmıştır.²³⁸

²³³ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 31-32; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, "Terkîs" için bkz. s. 78.

²³⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 31-32; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, "Ter'id" için bkz. s. 78; Hamed, *Kur'ân Fonetîği*, 536.

²³⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 31-32; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, "Tedrîb" için bkz. s. 82.

²³⁶ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 31-32; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, "Tahzîn" için bkz. s. 71.

²³⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 31-32; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 116-118.

²³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukil*, 290; Hamed, *Kur'ân Fonetîği*, 536.

۳۳- وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ أَمْرِي بِفِكَه

“Tecvidi bilmek ile bilmemek arasında fark yoktur. Ehil bir ağızdan alıştırmayı yaparak pratiğe aktarmakla olur.”²³⁹

(ح): Taşkoprizâde, tecvidi tarif ettikten ve bir zorluk barındırdığını ifade ettikten sonra muhataplarının şaşkınlıklarını ve çözüm arayışlarını hissetmiş olacak ki, onlara cevaben, bunu bilip bilmeme arasındaki farkı, ağızını aşama aşama alıştırmayı pratik yapmak ve okuyuşta derinleşinceye kadar kâriyelerden dinlemeler yapmaktan başka bir şey değildir diyerek izah etmiştir.²⁴⁰

2.2.5 İnce Okunan Harfler

۳۴- فَرَّقْنَا مُسْتَفِلاً مِنْ أَحْرَفٍ وَحَادِرُنْ تَفْخِيمٍ لَفْظِ الْأَلِفِ

“İstifâle sıfatlı harfleri ince oku. Elif (ا) harfini istifâle sıfatlı bir harften sonra geldiğinde ince oku.”²⁴¹

(ح): Taşkoprizâde, Kur’ân-ı Kerîm’in tecvitle okumanın hükmünü, sonuçlarını ve tecvidi öğrenmenin yollarını izah ettikten sonra, tecvidin ahkamına ve kaidelerine dair bilgileri vermeye, ince harflerin (terkîk)²⁴² kalın harflerden (tağlîz)²⁴³ ayrıldığı noktaları beyan ederek bu beytin şerhine başlamıştır.²⁴⁴

Şu ayrımı burada yapmakta fayda vardır. “ر” harfi için kullanılan terkîk kavramının zıttı tefhîm iken, “ل” harfi için kullanılan terkîk kavramının zıttı tağlîz olmaktadır.²⁴⁵ Ayrıca Arapçadaki isti’lâ sıfatlı harfler daima kalın, istifâle sıfatına sahip harfler ise “ا”, “ر”, “ل” harflerine dışarda tutarsak daima ince okunurlar.²⁴⁶ “ا”,

²³⁹ Pakdil, *Ta’lim, Tecvid ve Kıraat*, 40; Recep Koyuncu, *Şerhu’l-Mukaddimetü’l-Cezeriyye (Ders Notu)*, 2014, 11.

²⁴⁰ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 32; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 119.

²⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye*, 5.

²⁴² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 78.

²⁴³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 83.

²⁴⁴ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 32.

²⁴⁵ Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukıl*, 153-154.

²⁴⁶ Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 471-480.

“ر”, “ل” değişken özellikli harfler olmaları sebebiyle kelimedeki bulunduğu konuma göre hem kalın hem ince okunabilmektedirler.²⁴⁷

Taşköprizâde, beyitte “l” harfinin kalın okunmaması yönündeki uyarının yorumunda, İbnü'l-Cezerî'nin yaşadığı dönemde Arap olmayan bazı kimselerin bilinenin aksine, isti'lâ harfinden sonra gelen “l” harfini “ر” harfine benzeyecek kadar abartılı yaptıklarından dolayı bu uyarıyı yaptığını söylemiştir.

(Örnek: صَادِقِينَ، صَوْدَقِينَ. خَاسِرِينَ، خَوْسِرِينَ. ظَالِمِينَ، ظَوْلَمِينَ. وَلَا الضَّالِّينَ، وَلَا الضَّوَالِينَ)²⁴⁸

Dünyada ve ülkemizde çok meşhur kâriflerin okuyuşlarında bile bu açık hatayı maalesef duyuyoruz. İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı bu ve diğer uyarılarının ne kadar isabetli olduğuna şahit oluyoruz.

Ebû Bekr Ahmed, *el-Havâşşil-Müfhome* adlı²⁴⁹ eserinde babasının, ince harflerden sonra gelen “l” harfinin kalın okunmamasına yönelik bir sakındırma yaptığını ifade etmiştir. Ancak Taşköprizâde, konu ile alakalı şerhini bitirdikten sonra, İbnü'l-Cezerî'nin oğlunun bu ifadesini, beytin izin vermediği zorlama bir yorumdur diyerek eleştirmektedir. Çünkü, tecvide dair çok az deneyimi olan bir kimsenin bile istifâle sıfatına sahip harflerden sonra gelen “l”in ince okunması gerektiğini bilebileceğini, İbnü'l-Cezerî tarafından yapılan bu uyarının kendisinin yukarıda yaptığı beyanıyla mutabık olduğunu söylemiştir.²⁵⁰

٣٥- وَهَمَزَ الْحَمْدُ أَعُوذُ إِهْدَانَا اللَّهُ ثُمَّ لَمْ يَلِّهِ لَنَا

٣٦- وَلِيَتَلَطَّفَ وَعَلَى اللَّهِ وَلَا الضَّنْ²⁵¹ وَالْمِيمِ مِنْ مَخْمَصَةٍ وَمِنْ مَرَضٍ

“الحمد”, “اعوذ”, “اهدنا”, “الله” lafızlarındaki hemzeleri (l) kalın okumaktan sakın. **Sonra “الله”, “لنا” gibi kelimelerdeki “ل” harfini de kalın okumaktan sakın.**²⁵²

²⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/215; Hamed, *Kur'an Fonetigi*, 481-485.

²⁴⁸ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 121; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 33.

²⁴⁹ Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *el-Havaşi'l-Müfhome*, 183.

²⁵⁰ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 33; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 33.

²⁵¹ Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 139 Aslı (ولا الضَّالِّينَ) olan bu kelimeyi vezin gereği böyle yazmıştır.; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 34 Taşköprizâde örnekleri verdiği yerde (ولا الضَّالِّينَ) şeklinde yazmıştır.

²⁵² İbnü'l-Cezerî, *Kur'an'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 40.

“من مخصصة”, “وليتلطف”, “وعلى الله”, “ولا الضالين” kelimelerindeki “ل” harfini ve “مرض” kelimelerindeki “م” harfini kalın okumaktan sakın.”²⁵³

(ح): Taşkoprizâde, istifâle sıfatına sahip harflerin ince okunmasının vacip/gerekli olduğunu söyledikten sonra özel olarak beyitte zikredilen kelimelerde dikkat edilmesi gereken hususları izah etmeye başlamıştır.

“الحمد”, “اعوذ”, “اهدنا”, “الله” kelimelerindeki hemzeleri kalın okumaktan (a sesi vermekten) kaçınılması, özellikle “أ” (hemze) sonra “ا” (elif) gelirse dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Örnek: “آيات” gibi. Eğer hemzeden sonra harfi müğallez (kalın okunan harf) gelirse o zaman daha dikkatli okuman gerekir demiştir. Örnek: “الله”, “اللهم”, “الطلاق” gibi.

Aslında “ل” harfi ince harflerden birisidir. “الله” (Allah (c.c.)) lafzındaki “ل” harfi, kendisinden önce fetha ve damme harekeli bir harf varsa kalın, kesra harekeli bir harf varsa ince okunur.²⁵⁴ Şayet hemze kendisiyle aynı cinsten olur veya mahreç itibari ile yakınlık arz ederse bu durumda daha da dikkatli okuman gerekir demiştir. Örnek: “اعوذ”, “اهدنا” gibi.

Şârih, bunları sıraladıktan sonra okuyucular tarafından “ل” ve “م” harfinin ince okunması hususunda şu bilgileri de vermiştir:

Kendilerinden sonra kalın okunan bir harf gelirse, (örnek: “وعلى الله”) ince olan birinci “ل” harfinin “a” sesi verilerek kalın okunmamasını, “م” harfinde ise kendisinden sonra kalın okunan bir harf geldiğinde (Örnek: “مخصصة”, “مرض”) “م” harfine “a” sesi vererek kalın okunmaması gerektiğini söylemiştir. Okuyucuların genellikle bu iki harfte hataya düştükleri için bunları özel olarak zikretmiştir.²⁵⁵

²⁵³ Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 12.

²⁵⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 199.

²⁵⁵ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşkoprizâde*, 34; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 124.

۳۷- وَبَاءَ بَرْقٍ بَاطِلٍ بِهِمْ بِذِي وَأَخْرَصَ عَلَى الشَّدَةِ وَالْجَهْرِ الَّذِي

۳۸- فِيهَا وَفِي الْجِيمِ كَحَبِّ الصَّبْرِ رُبُوءَ اجْتَنَّتْ وَحَجَّ الْفَجْرِ

“بَرْقٍ”, “بَاطِلٍ”, “بِهِمْ”, “بِذِي” kelimelerindeki “ب” harflerini ince oku, şiddet ve rihvet sıfatlı olan “حَبِّ”, “الصَّبْرِ”, “رُبُوءَ” kelimelerindeki “ب” harfleri ve “اجْتَنَّتْ”, “حَجَّ”, “الفجر”, kelimelerindeki “ج” harfleri böyle okunması gerekir.”²⁵⁶

(ح): Taşköprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin “ب” harfinin ince okunacağı yerleri birinci kısımda ele aldığını ve zorluk derecelerine göre kelimeleri sıraladığını söylemiştir. Eğer “ب” harfinden sonra “بَرْقٍ” örneğinde olduğu gibi iki kalın harf gelirse veya “بَاطِلٍ” örneğindeki gibi “ب” harfinden sonra “ا” gelirse “ب” harfinin ince okunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca “بِهِمْ” örneğindeki gibi “ب” dan sonra (mahreç ve sıfatı gereği) gizli/zayıf bir “ه” gelirse veya “بِذِي” örneğinde olduğu gibi “ب” dan sonra zayıf/ gizli bir “ذ” gelirse “ب” harfinin ince okunması gerektiğini söylemiştir.²⁵⁷

Şârih, beytin ikinci kısmında ise, “ب” ve “ج” harfinin şiddet ve cehr sıfatlarına özen gösterilmediği durumlarda karşılaşacağımız okuyuş hatalarına dikkatlerimizi çekmiştir. “ب” harfinde anılan sıfatları ortadan kaldırıp, “ف” harfi gibi okumak, Mısırlıların “ج” ile “ش” harfini birbirine katarak okumaları (“J” harfine benzer), aynı şekilde Yemenlilerin “ج” ile “ك” harfini birbirine katarak okumaları gibi aşırılıklardan kaçınılması gerektiğinden ve de özellikle bu iki harften sonra hems sıfatına sahip harfler geldiğinde daha hassas olunmasından bahsetmiştir. Ayrıca bu hatalara düşmemek için, harfin şiddet ve cehr sıfatlarına riayet edip, özenle alıştırmalar yapmak ve bunu meleke haline getirmek gerektiğini de belirtmiştir.²⁵⁸

Şerhin devamında, “ب” harfi için;

”يُحِبُّونَهُمْ كَحَبِّ اللَّهِ“: حب

”وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ“: الصبر

²⁵⁶ Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 12; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 73; İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezeri)*, 41; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 62; Yüksel, *İbn Cezeri*, 293.

²⁵⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 35.

²⁵⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 36-37.

”كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ“: ربوة (el-Bakara 2/265)

“ج” harfi için;

”وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ“: اجتثت (İbrahim 14/26)

”وَأَذِّ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ“: الحج (el-Hacc 22/27)

”وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ“: الفجر (el-Fecr 89/1,2) beyitte geçen kelimeleri, Kur’ân-ı Kerîm’den örnekler vererek buradaki şerhini tamamlamıştır.²⁵⁹

۳۹- وَيَبِينُ مَقْلَقًا إِنْ سَكْنَا وَإِنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ كَانَ أَبِينَا

۴۰- وَحَاءَ حَصْحَصَ أَحَطُّ الْحَقُّ وَسِينٌ مُسْتَقِيمٌ يَسْطُو يَسْفُوا

“Kalkale harfleri (قطب جد) (kelime ortasında) sakin olarak geldiklerinde kalkaleyi açıkça belli et. Eğer kalkale harfinde vakf edeceksek o zaman kalkaleyi daha belirgin yap.²⁶⁰ “حصص”, “احطت”, “الحق” kelimelerindeki “ح” harfi ile, “مستقيم”, “يسطو”, “يسفوا” kelimelerindeki “س” harfinin ince okunacağını unutma.”

(ح): Bu beyitte şârih, kalkale harfleri diye bildiğimiz “قطب جد”in vasl ve vakf hallerinde nasıl okunması gerektiği üzerinde durmuştur. Eğer bu harfler asli sükûn ile gelirlerse açık bir şekilde okunmasına, şayet harfteki sükûn vakıf sebebiyle arızî olarak gelmişse bu durumda diğerine oranla daha belirgin okunmaya ihtiyaç duyar demiştir. Konu ile alakalı verdiği örnekler şunlardır:

”وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ أَنْ يُوصَلَ“ (el-Bakara 2/27) “ق” harfinin vasıl hali.

”أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ“ (el-Bakara 2/19) “ق” harfinin vakıf hali.

”فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا“ (el-Rûm 30/30) “ط” harfinin vasıl hali.

”وَاللَّهُ مُحِيطٌ“ (el-Bakara 2/19) “ط” harfinin vakıf hali.

”كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَطَلَّ“ (el-Bakara 2/265) “ب” harfinin vasıl hali.

”وَالَى رَبِّكَ فَارْغَبْ“ (el-İnşirah 94/8) “ب” harfinin vakıf hali.

²⁵⁹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 35; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 126-128.

²⁶⁰ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 75; Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 12.

“اجْتُنْتُ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَالَهَا مِنْ قَرَارٍ” (İbrahim 14/26) “ج” harfinin vasıl hali.

“قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ” (el-Bakara 2/189) “ج” harfinin vakıf hali.

“فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا” (en-Nisâ 4/124) “د” harfinin vasıl hali.

“قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَيُؤْتَوْنَ وَتُحْسَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيُنْسَىٰ الْمُهَادِبُ” (Âli İmran 3/12) “د” harfinin vakıf hali.²⁶¹

Kalkale harflerinin neler olduğu ve sayısı dilciler ve tecvid alimlerince tartışılmıştır. Çoğunluğun görüşüne göre kendisinde şiddet ve cehr özelliği olanlar kalkale harfi olabilirler. Bu sıfatları taşıyan beş tane harf (قطب جد) vardır.²⁶² Kimileri “ك” ve “ا”yi (hemze) kalkale harfi olarak görmüşlerdir. Saçaklızâde, “Muhammed b. Yezîd el-Müberred’i (ö. 286/900)²⁶³ “ك” harfinin sesinin onun öncesinde hapsedilmesi şart koşulmuş olsa bile, güçlü bir ilave sesin varlığını şart koşmamıştır. Aksi halde dişilik “ة” sinide kalkale harflerinde addetmesi gerekirdi” diyerek eleştirmiştir.

Kalkale harflerinin taşınması gereken şiddet ve cehr sıfatlarını taşıdığı gerekçesiyle “ا”yi (hemze) kalkale harflerinden sayanlar olmuştur. Ancak gerçekte İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’de²⁶⁴ dediği gibi cehr özellikli bir harf değildir. Saçaklızâde ise hemzenin kalkale harfi olmadığını, *er-Riâye*’den alıntı yaparak “hemze öğürme ve öksürmeyi andırır, bu yüzden alimlerin âdeti onu baskı yapmadan, kibarca, öğürme ve öksürme olmayacak şekilde çıkarmaktır” diyerek belirtmiş ve “bazı risalelerde “جعلنا” ve “افواجا” gibi kelimelerdeki “ل” ve “ف” harflerin de kalkale yapılmaması yönünde uyarıları bulunduğunu söylemiştir.”²⁶⁵

Yeni yazılmış tecvid kitaplarının bazılarında, kalkale harfi şeddeli olarak kelimenin sonunda bulunur ve vakfedilirse “kalkale-i kübrâ”, şeddesiz kalkale harfinde vakfedilirse “kalkale-i vüstâ”, kalkale harfi kelime ortasında vasl halinde bulunursa “kalkale-i suğrâ” olur demişlerdir.²⁶⁶

²⁶¹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 36; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 131.

²⁶² Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 302.

²⁶³ İsmail Durmuş, “MÜBERRED”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/430-433 Arap dili ve edebiyatı âlimi.

²⁶⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/203.

²⁶⁵ Saçaklızâde, *Cühdü’l-Mukıl*, 149-150.

²⁶⁶ Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 304; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 54.

Günümüzde Kur’ân okuyucularının düştüğü hatalardan bir tanesi de sakin olan kalkale harflerine hareke vererek okunmasıdır. Âlimlerimizin eserlerinde bu uygulamanın yanlış ve hatalı olduğunu söylediklerini görmekteyiz. Bazen bu hataya, tecvidin musikiye feda edilmesi, bazen de okuyucunun tecvid ve talim eksikliği sebebiyet vermektir. Burada takınılacak tavır harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip, musikinin güzelliklerinden de yararlanarak, aşırılıklardan uzak hoş bir seda ile tilavette bulunmak olmalıdır.

Taşköprizâde, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra, isti’lâ ve itbak sıfatlı harflere komşulukları sebebiyle telaffuzlarında karışma riski bulunan “ح” ve “س” harfleri için verdiği kelime örnekleriyle şerhine devam etmiştir.

“قَالَتْ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ” (Yusuf 12/51)

“قَالَ أَحَطُّ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ” (en-Neml 27/22)

“فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ” (el-Bakara 2/26)

“إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” (el-Fâtiha 1/6)

“يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا” (el-Hac 22/72)

“وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْفُونَ” (el-Kasas 28/23)²⁶⁷

2.2.6 İnce ve Kalın Okunan Râ Harfi

٤١ - وَرَقِقِ الرَّاءَ إِذَا مَا كَسِرَتْ كَذَاكَ بَعْدَ الْكَسْرِ حَيْثُ سَكَتَتْ

٤٢ - إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلِ حَرْفِ اسْتِعْلَا أَوْ كَانَتْ الْكَسْرَةُ لَيْسَتْ أَصْلًا

“ر” harfi kesra harekeli olduğunda ince veya “ر” sakin olup kesra harekeden sonra gelirse (“ر” sakin önceki kesralı olursa) aynı şekilde ince oku.²⁶⁸ Eğer

²⁶⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 37; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 132.

²⁶⁸ el-Hamed, *Cezeriyye Şerhi*, 77; Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 13; İbnü'l-Cezeri, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 44.

kesradan sonra gelen “ر” isti‘lâ harfinden önce olmaz ise veya “ر” harfinin kesrası arızî kesra değilse ince oku.”²⁶⁹

Şerhe başlamadan önce Taşkoprizâde’nin bu beytin şerhinin sonunda “فائدة” (faydalı bilgi) başlığı altında bilgiler vermiştir. Bizde, “ر” harfinin ince okunduğu durumları anlatan bölüme başlamadan önce bu bilgileri okuyucunun bilmesinin, anlatılacak konunun daha iyi kavranabilmesi için faydalı olacağını düşündüğümüzden burada vermeyi uygun gördük.

فائدة (faydalı bilgi):

الْمُتَّصِلُ اللَّازِمُ (lâzım muttasıl): Kelimenin asli harfi üzerinde veya asli harf konumuna yükselmiş bir harfte açıkça görülen harekeye (bu konu başlığı için hareke kesradır.) denir. Örnek: “رَحْلَةَ الشَّيْتَاءِ” (asli harfin harekesi)

“حَرْبٌ” kökünden türemiş “مِحْرَابٌ” ise “مفعال” veznine girerek asli harf konumuna gelmiş.

الْمُنْفَصِلُ الْعَارِضُ (arız muttasıl): “ر” harfinin bulunduğu kelimeye bitişen ancak onun bir parçası olmayan, kelimededen düşmesi durumunda asli kelimeye zarar vermeyen harf ve harekedir.²⁷⁰ Örnek: بِرَسُولٍ، لِرَسُولٍ

الْمُنْفَصِلُ اللَّازِمُ (lâzım munfasıl): İrab bakımından ayrı bir kelimedede bulunan kesraya denir. Bunun Kur’ân-ı Kerîm’de örneği yoktur.

الْمُنْفَصِلُ الْعَارِضُ (arız munfasıl): Başka bir kelimedede bulunan ancak onun asli harekesi olan kesra harekeye denir. Örnek: “أَمْ اِرْتَابُوا” aslı “ام” dir.

Taşköprizâde, bunları “ر” harfinin ince okunmasının gerekçelerini güçlendirmek için yaptık demiştir.

(ح): Taşkoprizâde, bu bölümde “ر” harfinin ince okunmasının vacip/gerekli olduğundan bahsetmiş, ancak kalın okunduğu durumlar hakkında bilgi vermemiştir.

²⁶⁹ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 78; İbnü’l-Cezerî, *Kur’ân’ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 44-45; Koyuncu, *İbnü’l-Cezerî Mukaddime Ders Notu*, 13.

²⁷⁰ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 38-39; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 138.

Bu durumun sebebi için ise, “ز” harfinin kalın okunması asıldır. Bu bilinen bir durumdur. Bundan dolayı ince okunacağı yerlerin bilinmesi gerekir demiştir.

“ز” harfinin asli harekesi kesra ise ince,

“ز” harfi sakin, öncesinde kesralı bir harf var ise ince okunur.

“ز” harfi sakin, öncesinde kesralı bir harf var ancak kendisinden sonra isti‘lâ harfi fethalı olursa bu durumda “ز” kalın okunur.

“ز” harfinin üç hareke ile bulunabileceğini, ince okunması için gelecek olan kesranın muttasıl veya munfasıl bir kelimedede, arızî (وَفِي الرَّقَابِ) veya lazimî (رِئَاءَ النَّاسِ) şekilde gelebileceğini beyan etmiştir. Vasıl halinde “ز” kesralı olursa ince okunacağını, kelimenin ortasında veya sonunda bulunabileceğini ince veya kalın harften sonra gelebileceğini söylemiştir.

“ز” harfi üzerinde vakfettiğimiz durumlarda:

“ز” harfi sakin, öncesi sakin, onun öncesi kesralı ise (فَذُرْ) ince,

“ز” harfi sakin, öncesinde sakin “ی” bulunursa (بَصِيرٍ) ince,

“ز” harfi sakin, öncesi muttasıl lazimî kesralı ise (فِرْعَوْنَ) ince okunur demiştir.

Ancak “ز” harfinin ince okunmasına engel olan iki durum vardır diyerek onları şöyle dile getirmiştir.

“ز” harfi sakin, öncesi kesralı ancak sonrasında isti‘lâ harflerinden fethalı “ط”, “ق”, “ز” var ise “فِرْقَانٍ”, “فِرْطَاسٍ”, “أَلْمِرْصَادُ”, “إِرْصَادًا”, kalın,

“ز” harfi sakin, öncesi muttasıl arızî kesralı (إِرْكَبُوا، إِرْجِعُوا) munfasıl arızı kesralı

(إِمِ ارْتَابُوا، إِنْ ارْتَبْتُمْ) veya muttasıl lazim kesralı ise (فِرْطَاسٍ) kalın okunacağını dile getirmiştir.²⁷¹

²⁷¹ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 37-38; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 134-138.

٤٣ - وَالْخُلْفُ فِي فِرْقٍ لِكَسْرِ يُوجَدُ وَأَخْفُ تَكَرِيرًا إِذَا تَشَدَّدَ

“ر” harfi “فِرْقٍ” kelimesinde isti‘lâ harfi olan “ق” da kesra hareke bulunmasından dolayı hem ince hem kalın oku. “ر” harfi şeddeli olduğunda sesi fazla titretmekten de sakın.”²⁷²

(ح): Taşkoprizâde, “ر” harfini lazım muttasıl bir kesradan sonra geldiğinde ince okunması gerektiği hususunda kurrânın ittifak ettiğini, “فِرْقٍ” kelimesinde ise farklı düşündüklerini söylemiştir. Bu bağlamda, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dâni (ö. 444/1053) iki vecihle (terkîk/tefhîm) okumayı caiz görmüştür.²⁷³ İsti‘lâ harfi olan “ق” ın aldığı kesra harekeden dolayı gücünün kırıldığını veya “ر” harfi iki kesralı harf arasında kalarak zayıfladığından terkîk (ince) ile okunması gerektiğini, “فِرْقٍ” kelimesindeki “ف” harfinin kesrası, isti‘lâ sıfatlı “ق” ın karşısında zayıf kaldığı için de “ر” harfinin tefhîm (kalın) ile okunması gerektiğini söylemiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ise “فِرْقٍ” kelimesinde “ر” harfinin sadece ince okunacağını belirtmiştir.²⁷⁴

“وَأَخْفُ تَكَرِيرًا” ifadesi ile kastedilen “ر” harfi şeddeli olarak geldiğinde tekrîr sıfatına dikkat et denmiştir. Dikkat edilmediğinde harfin sesi, şeddeli iken birçok kez söylenmiş, şeddesiz iken ise en az iki tane söylenmiş olacağından, bu okuyuşun abartılı ve hatalı olacağını zikretmiştir. Bu konu (tekrîr) ile alakalı detaylı bilgi yirmi altıncı beyitte verildi.²⁷⁵

2.2.7. Kalın Okunan Harfler (“الله” Lafzınının lâmı, İsti‘lâ ve Itbak Sıfatına Sahip Harfler)

٤٤ - وَقَحْمِ اللَّامِ مِنْ اسْمِ اللَّهِ عَنِ فَتْحِ أَوْ ضَمِّ كَعَبْدِ اللَّهِ

“الله” lafzındaki “ل” harfini kalın oku. “عَبْدُ اللَّهِ” kelimesindeki gibi fethadan veya dammeden sonra gelen “ل” harfini de kalın oku.”

²⁷² Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 79; İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezeri)*, 45; Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 13.

²⁷³ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 39-40; Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 154.

²⁷⁴ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 40; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 141.

²⁷⁵ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 39; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 141.

(م): İbnü'l-Cezerî, “ل” harfini tağlîz (kalın) ile okumaktan kastedilenin onun harekesini değil kendi sesini şişirmektir demiştir. Tağlîz “ل” için, tefhîm “ر” için kullanılır ve terkîk ikisinin de zıttıdır dedikten sonra, terkîk kavramının mecazen imâle için de kullanıldığını söylemiştir.²⁷⁶

Taşköprizâde, burada İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de, terkîk, tefhim ve tağlîz kavramlarına yaptığı tanımlamalardan terkîki imaleye benzettiği kısmı eleştirmektedir. Bunun doğrusu terkîk ile imâle arasında benzerlik değil bilakis fark vardır demiştir. Çünkü, bir harfte bu sıfat varsa terkîk olurken, imâle ise bir illete bağlı olarak harfin harekesinde meydana gelen meyildir demiştir.²⁷⁷

(ح): Taşköprizâde, “ر” harfinde asıl olan kalın okunması iken “ل” harfinde ince okunmasıdır der. Bundan dolayı olacak ki İbnü'l-Cezerî'nin burada “ل” harfinin ince okunacağı yerlerden bahsetmediğini söylemiştir.²⁷⁸ “الله” lafzından önceki harfin harekesi fetha veya damme olursa “ل” harfi kalın okunabilir diyerek şu örnekleri vermiştir. Örnek: عَبْدُاللهِ، رَسُولُ اللهِ، نَأَقَتَ اللهُ، مِنْ اللهُ

Eğer “الله” lafzı ister asli ister zâid kesralı bir harften sonra gelsin, Arapların “ل” harfinin kalın okunmasını dile ağır gelmesi sebebiyle kerih görmelerinden dolayı “الله” lafzı kesra harekeden sonra geldiğinde “ل” harfi daima ince okunur demiştir. Örnek: بِسْمِ اللهِ، بِاللهِ

Taşköprizâde, eğer “ل” harfinden sonra ister kalın ister ince okunan yine bir “ل” gelirse, harflerin birbirine karışmasını önlemek için azami gayret gösterilmelidir demiştir.²⁷⁹ Örnek: عَلَى الَّذِينَ، ظَلَلْنَا، أَضَلَّ اللهُ، أَحَلَّ اللهُ

²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/90-91.

²⁷⁷ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 40; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 142.

²⁷⁹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 40; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 142-144.

٤٥- وَحَرْفِ الْإِسْتِغْلَاءِ فَحَمَّ وَأَخْصَصَا لِاطْبَاقِ أَقْوَى نَحْوُ قَالَ وَالْعَصَا

“İsti‘lâ harflerini kalın oku. İtbak sıfatına sahip isti‘lâ harflerini- “أَلْعَصَا” gibi- itbak sıfatına sahip olmayan isti‘lâ harflerinden- “قَالَ” gibi- daha kuvvetli oku.”²⁸⁰

(ح): Şârih, isti‘lâ sıfatına sahip “خُصَّ ضَعُطٍ قِطًّا” yedi harfi kalın okumamız gerektiğinden ve bu harfler içerisinden özellikle hem isti‘lâ hem de itbak sıfatına sahip “ص”, “ض”, “ط”, “ظ” harflerini, sadece isti‘lâ sıfatına sahip “خ”, “غ”, “ق” harflerine oranla daha güçlü okumamızın öneminden bahsetmiştir.²⁸¹

Taşköprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin beyitteki “قَالَ” ile itbak sıfatına sahip olmayan harfleri sembolize etmek adına kelimenin baş harfi olan “ق” Kâf¹, itbak sıfatına sahip harfleri sembolize etmek adına da “أَلْعَصَا” kelimesindeki “ص” harfini kullandı demiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, “أَلْعَصَا” kelimesinde “ال” takısını kullanarak ahdi zihni ile “أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ” (el-Bakara 2/60) ayetini kastettiğini söylemiştir.²⁸²

٤٦- وَبَيْنَ الْإِطْبَاقِ مِنْ أَحَطُّتْ مَعِ بَسَطَتْ وَالْخُلْفُ بِخَلْفُكُمْ وَقَعِ

“أَحَطُّتْ” ve “بَسَطَتْ” kelimelerinde bulunan “ط” harfindeki itbak sıfatını belirgin yap ve “بَسَطَتْ” kelimesinde bulunan “ق” harfinin isti‘lâ sıfatını belirgin okuyup okumama (hulf) şeklinde iki vecih bulunur.”²⁸³

(ح): Taşköprizâde, “أَحَطُّتْ” ve “بَسَطَتْ” örneklerinde olduğu gibi “ط” dan sonra “ت” harfi gelirse birinci geleni, ikinciye nakıs bir idğam ile idğam edilmesi hususunda âlimler arasında ittifak vardır demiştir. Buradaki idğamın sebebinin iki harfin aynı cins olmasından kaynaklandığını, cinsiyet uyumu olmasa zaten idğamdan söz edilemeyeceğini, “ط” harfinin itbak sıfatlı “ت” harfinin bu sığata sahip olmaması

²⁸⁰ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 84; İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 47; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 8; Koyuncu, *İbnü'l-Cezerî Mukaddime Ders Notu*, 13.

²⁸¹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 41.

²⁸² Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 41; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 145-147.

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 8; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 85.

sebebiyle, tam bir idğamla okunmalarının mümkün olamayacağını dikkatlerimize sunmuştur.²⁸⁴

Bu beyitte idğamlarının sonuçları hususunda tartışmalı olanlar “ق” ve “ك” harfleridir. Mekkî b. Ebî Tâlib *er-Ri‘âye li-tecvîdi’l-kirâ’e ve tahkiki lafzi’t-tilâve* adlı eserinde isti‘lâ sıfatına sahip “ط” harfi nakıs idğam oluyorsa, “تَخَلَّفُكُمْ” kelimesindeki “ق” harfi de isti‘lâ sıfatına sahip olduğundan “تَخَلَّفُكُمْ” kelimesindeki idğam, nakıs olmalıdır demektedir.²⁸⁵ Dâni ise *et-Tahtîd* adlı eserinde²⁸⁶ tam bir idğam yapılması gerektiğine işaret eder. Şârih, iki görüşü de doğru bulduğunu belirtmiştir. İbnü’l-Cezerî ise *en-Neşr* adlı eserinde tam idğamla okumanın, nakıs idğam ile okumadan rivayet bakımından daha güçlü, kıyas bakımından tercihe şayan olduğunu bildirerek,²⁸⁷ “تَخَلَّفُكُمْ” kelimesinde “ق” harfinin zatını değil, isti‘lâ sıfatını göstererek okumanın gerekli olduğuna vurgu yapmıştır. “ق” harfinin isti‘lâ sıfatını belirgin okumadığımızda bunun ne tam idğam gibi ne de tam izhar gibi olmayacağını, ihfâya benzer bir ses çıkacağını belirterek, böyle bir okuyuşla büyük bir hata yapılacağını söylemiştir.

“بَسَطْتُ” kelimesinde ise “ط” harfinin isti‘lâ sıfatına vurgu yapmak icap eder.

Taşköprizâde, yukarıda söylemiş olduğu “ق”, “ك” ve “ط”, “ت” harflerinin tefrikine dair kafasının tam net olmadığından ve kaynaklarda buna cevap olacak bir şey bulamadığından yakınlıkla kendisi konu hakkında şunları söylemiştir. “ط” ve “ت” harflerinin mahreçleri aynı ancak sıfatları farklı olduğundan “ط”nın isti‘lâ sıfatı “ت” harfine etki etmektedir. “ق” ve “ك” harflerinin sadece mahreç yakınlıkları olmasından dolayı “ق”ın isti‘lâ sıfatı “ك” harfine etki edememektedir demiş ve Allah’tan (c.c.) doğruya ulaştırmasını dilemiştir.²⁸⁸

²⁸⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 42.

²⁸⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkiki Lafzi’t-Tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Ammân: Dâru Ammâr, 1996), 172.

²⁸⁶ Dâni, *et-Tahtîd*, 129.

²⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/19.

²⁸⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 42-43; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 148-150.

٤٧- وَأَحْرِصْ عَلَى السُّكُونِ فِي جَعَلْنَا أَنْعَمْتَ وَالْمَغْضُوبِ مَعَ ضَلَّلْنَا

“جَعَلْنَا” kelimesindeki “ل” harfinin sükûnuna dikkat et. “أَنْعَمْتَ” kelimesindeki “ن” ve “م” harflerine, “الْمَغْضُوبِ” kelimesindeki “غ” harfine “ضَلَّلْنَا” kelimesinde ikinci gelen “ل” harfine de dikkat ederek oku.²⁸⁹

(ح): Taşköprizâde, sakin olan her harfin sükûnuna özen/ ihtimam gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Şayet dikkat edilmezse sakin harfler, harekeli bir harf gibi okunacağından, yapılan bu okuyuşun lahnin de ötesinde, fecaat derecesinde hatalı/kötü bir okuyuş olacağını ifade etmiştir. Bu fecaat hatanın kariler tarafından da yapıldığını esefle dile getirmiştir.²⁹⁰ Beyitteki örnekleri okurken,

“جَعَلْنَا” kelimesinde “ل” harfinin sükûnuna,

“أَنْعَمْتَ” kelimesinde “ن” harfinin sükûnuna

“الْمَغْضُوبِ” kelimesinde “غ” harfinin sükûnuna

“ضَلَّلْنَا” kelimesinde “ل” harfinin sükûnuna özen gösterilmesi istenmiştir.²⁹¹

٤٨- وَخَلِّصْ انْفِتَاحَ مَحْذُورًا عَسَى خَوْفَ اشْتِبَاهِهِ بِمَحْذُورًا عَصَى

“مَحْذُورًا” ve “عَسَى” kelimelerinde bulunan “ذ” ve “س” harflerindeki infitah sıfatını “عَصَى” ve “مَحْذُورًا” kelimelerindeki itbak sıfatlı “ص” ve “ظ” harfi gibi okumaktan sakın.²⁹²

(ح): Şârih, burada mahreçleri aynı, sıfatları farklı her harfte dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsetmiştir. Bunları ifade ederken beyitte örnekleri verilen kelimeler üzerinden konuyu detaylandırmıştır. Bu harfleri mahreçleri aynı olduğu için ancak sıfatlarından ayrılabilceğini söylemiştir. “ذ”, “س”, “ظ”, “ص” harflerinin mahreci tarafü'l lisandır. “ذ” ve “س” harfleri infitah sıfatına sahipken, “ظ” ve “ص”

²⁸⁹ Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 14; İbnü'l-Cezeri, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezeri)*, 48.

²⁹⁰ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 43.

²⁹¹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 43; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 151; Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *el-Havaşi'l-Müşhime*, 206-207; Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 166.

²⁹² Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 86.

harfleri ıtbak sıfatına sahiptir. Bu durumda harfleri birbirinden tefrik edecek tek şey onların sıfatlarıdır.

Örnekler:

وَ مَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (el-İsrâ 17/20) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (el-İsrâ 17/57)

Bu ayetteki “ذ” harfini “ظ” gibi okumaktan kaçınmamız ve

وَ عَصَى آدَمُ رَبَّهُ (et-Tahrîm 66/5) (Tâhâ 20/121)

Bu ayette ise “س” harfini “ص” harfi gibi okumamamız gerektiği söylenmiştir.²⁹³

۹-۴ - وَ رَاعِ شِدَّةَ بَيْكَا فِ وَ بِنَا كَشِيرِكُمْ وَ تَتَوَفَّى فِئْتِنَا

“ك” ve “ت” harflerinde bulunan şiddet sıfatı özelliğini korusun! “كَشِيرِكُمْ” kelimesindeki “ك” harfine, “تَتَوَفَّى” ve “فِئْتِنَا” kelimelerindeki “ت” harfinin şiddet sıfatına dikkat ederek oku.”²⁹⁴

(ح): Şârih, bu beyitte önemine binaen verilen “كَشِيرِكُمْ”, “تَتَوَفَّى” ve “فِئْتِنَا” kelimeleri üzerinden şerhine devam etmiştir. Bu kelimelerde bulunan “ك” ve “ت” harfleri, mahreçlerine güçlü bir şekilde yapışan, harfle birlikte sesin akmasına izin vermeyen şiddet sıfatına sahip olduklarından özenli ve dikkatli okunmaları gerektiğini söylemiştir. Sadece bunlarla kalmayıp aynı zamanda diğer harflerde bulunan cehr, hems, rihvet gibi sıfatların tamamına da aynı ihtimam gösterilmelidir demiştir.²⁹⁵

Taşköprizâde, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime*'sinde neden her kelimeyi eserine almayıp bazı kelimeleri aldığına dair: “İbnü'l-Cezerî, yaşadığı dönemin Kur'ân meclislerinde gördüğü, işittiği ve kârieler tarafından çokça yapılan hataları eserinde zikretti” demiştir. Taşköprizâde, harflerin mahrec, sıfat ve telaffuzlarına dair sözlerini tamamladıktan sonra bir sonraki beyitte idğam konusuna başlamıştır.²⁹⁶

²⁹³ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 43; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 152-153; Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *el-Havaşi'l-Müfihime*, 206-207; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Molla Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye 'alâ Metni'l-Cezeriyye*, thk. Usâme Ataya (Şâm: Dâru'l-Gavsânî, 2012), 166.

²⁹⁴ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 88.

²⁹⁵ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 44; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 154.

²⁹⁶ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 155.

2.2.8. İdğamlar (İdğâm-ı Misleyñ, İdğâm-ı Mütecâniseyn, İdğâm-ı Mütekâribeyñ)

• ۵- وَأَوْلَىٰ مِثْلٍ وَجُنْسٍ إِنْ سَكَنَ أَدْعِمُ كَقُلِّ رَبِّ وَيَلَّ لَا وَأَبْنِ

“Biri diğzerinin aynısı veya birbirinin cinsi olan “بَلَّ لَا”, “قُلِّ رَبِّ” gibi iki harften ilki sakın olursa o harfi harekesi olan diğzer harfe idğam et.”²⁹⁷

(ح): Taşköprizâde, bu bölümde yan yana gelen harflerin mahreçleri ve sıfatları aynı olanlara idğam-ı misleyñ (قَدْ دَخَلُوا، يُدْرِكُكُمْ), mahreçleri aynı sıfatları farklı olanlara idğam-ı mütecâniseyn (مَا عَبَدْتُمْ، أَحَطَّتْ، اذْطَلَمُوا، اِرْكَبْ مَعَنَا), mahreçleri ve sıfatları yakın olanlara ise idğam-ı mutekâribeyñ (بَلَّ رَفَعَهُ اللهُ، نَحْلُكُمْ) deneceğini ifade ettikten sonra, ilk harf (müdğam) sakın, ikinci harf (müdğamün fih) harekeli olursa idğamın gerçekleşeceğini belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî beyitte, idğâm-ı mütecâniseyn için “قُلِّ رَبِّ” (el-Mü'minun 23/93) kelimesini, İdğâm-ı misleyñ içinse “بَلَّ لَا يَخَافُونَ” (el-Müddessir 74/53) kelimesini örnek olarak vermiştir.²⁹⁸

Burada bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Kıraat âlimlerinin çoğunluğuna göre idğâm-ı mütecâniseyn harfleri “ط د ت، ظ ذ ث، ب م” harfleridir. Ancak İbnü'l-Cezerî “ل” ve “ر” harfini idğâm-ı mütecâniseyn harfleri arasında saymıştır. İbnü'l-Cezerî'nin bu tercihinden “ل”, “ن” ve “ر” harflerinin mahreçlerinin aynı olduğunu söyleyen Ferrâ (207/822)²⁹⁹ ve İbn Keysân (299/912)³⁰⁰ gibi âlimlerin görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.³⁰¹

²⁹⁷ Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 14; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 90.

²⁹⁸ Taşköprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşköprizâde*, 46.

²⁹⁹ Zülfikar Tüccar, “el-Ferrâ. Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/406-407 "Arap dili ve tefsir âlimi".

³⁰⁰ İsmail Durmuş, “Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/134-136 "Dil, edebiyat, tefsir ve hadis âlimi".

³⁰¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 159; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 90; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 98.

٥١- فِي يَوْمٍ مَعَ قَالُوا وَهُمْ وَقُلْ نَعَمْ سَبَّحَهُ لَا تُرْعُ قُلُوبَ فَالْتَقَمَ

“فَالْتَقَمَ”, “قَالُوا وَهُمْ”, “فِي يَوْمٍ”, “سَبَّحَهُ”, “قُلْ نَعَمْ”, “لَا تُرْعُ قُلُوبَ” gibi kelimelerde bulunan birbirine yakın olan harfleri ızhar ederek oku.”

(ح): Şârih burada, birbiriyle idğamı mümkün olmayan harfleri verilen örnekler üzerinden açıklamıştır. İlk önce sözlük anlamı “bir şeyi bir şeye katmak, iç içe geçirmek”, tecvid terimi olarak da sakın olan birinci harfi, harekeli olan ikinci harfe katmak anlamına gelen idğamın³⁰² tanımını yapmıştır. İdğamın zıddı ise izhardır.³⁰³ İzhar, her harfin kendi mahreç ve sıfatına uygun bir biçimde idğam etmeden telaffuz edilmesine denir. Taşköprizâde, “فِي يَوْمٍ - قَالُوا وَهُمْ - قَالُوا وَهُمْ، قُلْ نَعَمْ - وَقُلْ نَعَمْ، سَبَّحَهُ - سَبَّحَهُ، لَا - فَالْتَقَمَ - فَالْتَقَمَ” gibi kelimelerin ilk bakışta mütemâsil, mütecânis veya mütekârib harflere benzetilebileceğini ancak bazı kelimelerde ilk gelen harfin med harfi olduğunu bazılarında ise mahreçlerinin birbirlerine uzak olması gibi sebeplerle idğam edilmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.³⁰⁴

2.2.9. Dâd (ض) ve zâ (ظ) Harflerine Ait Konular

٥٢- وَالضَّادُ بِاسْتِطَالَةٍ وَمَخْرَجٍ مَيِّزٌ مِنَ الظَّاءِ وَكُلُّهَا تَجِي

“ض” harfini istitâle sıfatı ve mahreci ile “ظ” harfinden ayır. Bu kelimelerin tamamı aşağıdaki beyitlerde gelecektir.”³⁰⁵

(ح): Taşköprizâde, bu beyitte “ض” ve “ظ” harflerinin telaffuzundaki zorluklardan, sıfatlarındaki benzerliklerden bahsetmiştir. İki harfte de rihvet³⁰⁶, isti‘lâ³⁰⁷ ve itbak³⁰⁸ sıfatlarının olduğunu ancak “ض” harfini diğerinden ayıran en temel unsurun, onun “ل” harfinin mahrecine kadar uzanan istitâle sıfatına sahip olması olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Kur’ân-ı Kerîm okuyucularının bu harfleri telaffuzda problem yaşamamaları için “ض” harfindeki istitâle sıfatını çok iyi icra etmeleri

³⁰² Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 45-46; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/203 d-ğ-m; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 35.

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/520 z-h-r; Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 47.

³⁰⁴ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 46-47; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 160.

³⁰⁵ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 95; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 10; İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 51.

³⁰⁶ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 118.

³⁰⁷ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 40.

³⁰⁸ Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, 47.

gerektiğinden bahsetmiş, bahsedilen bu sıfatın doğru bir şekilde harfe yansıtılmaması durumunda harfin, “ظ”, “د” veya “ذ” harfine benzeyeceğini açıklamıştır.³⁰⁹

٥٣- فِي الظَّنِّ ظِلُّ الظَّهِرِ عَظْمُ الْحِفْظِ أَيَقِظُ وَأَنْظِرُ عَظْمَ ظَهْرِ اللَّفْظِ

٥٤- ظَاهِرٌ لَظَى شَوَاطِئَ كَظْمٍ ظَلَمًا أَعْلَظُ ظَلَامَ ظُفْرِ أَنْتَظِرُ ظَمًا

”مَا يَلْفِظُ“، ”ظُهُورِهِمْ“، ”الْعِظَامُ“، ”أَنْظِرُنِي“، ”أَيَقَاطُ“، ”حِفْظُهُمَا“، ”عَظِيمٌ“، ”تَظْهَرُونَ“، ”ظِلٌّ“، ”ظَنْ“ ve ”ظَمًا“، ”أَنْتَظِرُ“، ”ظُفْرٌ“، ”ظَلَامٌ“، ”أَعْلَظُ“، ”ظَلَمًا“، ”كَظْمٌ“، ”شَوَاطِئُ“، ”لَظَى“، ”ظَاهِرٌ“ kelimelerindeki “ظ” harfini “ض” harfi ile karıştırma, ayırt et!”³¹⁰

(ح): Şârih bir önceki beyti şerh ederken Kur’ân-ı Kerîm’de “ظ” harfi ile okunan kelimelerin tamamını beyan edeceğini söylemiştir. Buna istinaden burada kelimelerin, hangi surede ve kaç kez geçtiğini sıralamıştır.

الظَّنُّ: Kur’ân-ı Kerîm’de en-Nahl 16/80’ de bir yerde,

الظِّلُّ: Bu kelimenin ilki en-Nisâ 4/57’de olmak üzere 22 defa,

الظَّهِرُ: en-Nûr 24/58 ve er-Rûm 30/18 surelerinde iki yerde,

العَظِيمُ: Birincisi el-Bakara 2/7’de olmak üzere 103 yerde,

الحِفْظُ: İlki el-Bakara 2/238’de olmak üzere 22 yerde,

أَيَقَاطُ: Sadece el-Kehf 18/18’de,

أَنْظِرُ: İlki el-Bakara 2/162’de olmak üzere 22 yerde,

العِظَامُ: Kelime ilk olarak el-Bakara 2/259’ da (cem’î ve müfred) olmak üzere 14 yerde,

الظَّاهِرُ: İlki el-Bakara 2/101’de olmak üzere 15 yerde,

اللفظُ: Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde el-Kâf 50/18’de geçtiğini bildirmiştir.

³⁰⁹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 47; Hamed, *Kur’ân Fonetigi*, 261-276; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 95-96.

³¹⁰ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 96-98.

الظُّهُور: Bu kelimenin zıddının “الباطن” kelimesi olduğunu belirten Şârih Kur’ân-ı Kerîm’de çokça geçtiğini söyleyip sayı vermemiştir. Hamed ise ilki el-En‘âm 6/120’de olmak üzere 59 yerde geçtiğini belirtmiştir.³¹¹

لظى: el-Me‘âric 70/15 ve el-Leyl 92/14. ayetlerde olmak üzere iki yerde,

شواظ: Bu kelime sadece er-Rahmân 55/35. ayetinde,

الكَظْم: Toplam altı yerde geçmekte olan bu kelime ilk olarak el-Âl-i ‘İmrân 3/134’de,

الظلم: Kur’ân-ı Kerîm’de iki 182 yerde geçen bu kelimenin ilkinin el-Bakara 2/35’te,

اغظ: 13 yerde bulunan kelimenin ilkinin el-Âl-i ‘İmrân 3/159’de,

الظلام: 26 yerde bulunan kelimenin ilkinin el-Bakara 2/17’de,

الظُّفْر: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece el-En‘âm 6/146’da,

الانتظار: 14 yerde bulunan bu kelime ilk olarak el-En‘âm 6/158’de,

الظَّمَا: Üç yerde geçen bu kelimenin ilkinin, et-Tevbe 9/120’de geçtiğini beyan etmiştir.³¹²

ه ه - أَظْفَرَ ظَنًّا كَيْفَ جَا وَعِظَ سِوَى عَصِينَ ظَلَّ النَّحْلُ زُخْرَفٍ سِوَى

“أَظْفَرَ” ve “ظَنًّا”den türeyerek ne şekilde gelirse gelsin, “وَعِظَ” kelimesi “عَصِينَ” gibi değildir. En-Nahl ve ez-Zuhrûf sûrelerinde geçen “ظ” harfine aynı şekilde dikkat et.”

(ح): Taşkoprizâde, bu beyitte birbiriyle karışma ihtimali bulunan kelimelerin geçtiği sureleri de zikretmiştir.

أَظْفَرَ: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece el-Fetih 48/24’de,

الظَّنُّ: 67 yerde bulunan bu kelimenin birincisi el-Bakara 2/46’da geçtiğini beyan etmiştir.

³¹¹ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 97; Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 48-49.

³¹² Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 170-173; Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 47.

أَوْعَظُ: Bu kelime ile ilgili olarak herhangi bir sayı belirtmeksizin geldiği her yerde “ظ” harfiyle okunduğunu zikreder. Ğānim Kaddûrî Hamed, *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*’nde bu kelimenin farklı formlarda 25 yerde geçtiğini ve “عَظُّ” kelimesinin “الْوَعْظُ”nun emri olduğunu belirtmiş ve İbnü’l-Cezerî’nin beyitte kullandığı “سَوَى” kelimesi ile el-Hicr 15/91’de geçen *الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ* kelimesini “عَظُّ” kelimesinden ayırdığını söylemiştir.³¹³

ظَلَّ: Beyitte geçen bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz yerde geçmektedir. Bu dokuz yerden sadece en-Nahl 16/58 ve ez-Zuhruf 43/17 de geçenleri zikrettiğini ifade etmiştir.³¹⁴

كَالْحَجْرِ ظَلَّتْ شَعْرًا نَظْلُ ٥٦ - فَظَلَّتْ ظَلْتُمْ وَبِرُومٍ ظَلُّوا

“ظَلَّتْ”, “ظَلْتُمْ”, “ظَلُّوا”, “ظَلَّتْ”, “نَظْلُ” gibi kelimeleri el-Hicr ve eş-Şuarâ sûrelerinde ki gibi geçen, “ظ” harfini “ض” harfinden ayırt ederek oku.”

(ح): Şârih, dokuz yerde geçtiğini söylediği “ظَلَّ” kökünden türeyen kelimelerden iki örneğin geçtiği sûreleri önceki beyitte ifade etmişti. Bu beytin şerhinde ise bu kelimenin geçtiği altı sûreden bahsedecektir.

ظَلَّتْ: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece et-Tâhâ 20/97’de geçmektedir.

Ali el-Kârî *el-Minehu’l Fikriyye fî Şerhi’l Mukaddimeti’l-Cezeriyye* adlı eserinde bu kelimenin aslının “ظَلَّتْ” olduğunu ancak tahfife uğrayarak “ظَلَّتْ” olduğunu söyler.³¹⁵

ظَلْتُمْ: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece el-Vâkı’a 56/65’te,

ظَلُّوا: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece er-Rûm 30/51’de (لَظَلُّوا), ve el-Hicr 15/14’te (فَظَلُّوا) olarak geçtiğini söylemiştir.

ظَلَّتْ: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de sadece eş-Şuarâ 26/4’te ve

³¹³ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 49; Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 99.

³¹⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-mukaddime*, 177; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 51.

³¹⁵ Ebü’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü’l-Fikriyyetü fî şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 188.

نَظَّلُ: Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de sadece eş-Şu'arâ 26/ 71'de (فَنَظَّلُ لَهَا عَاكِفِينَ) şeklinde geçtiğini belirtmiştir.

٥٧- يَظْلُنَّ مَحْظُورًا مَعَ الْمُحْتَظِرِ وَكُنْتَ فَظًّا وَجَمِيعِ النَّظْرِ

”النَّظْرُ“ kelimesindeki ve ”كُنْتَ فَظًّا“ kelimeleri ile ”مَحْظُورًا“, ”مُحْتَظِرِ“, ”يَظْلُنَّ“ kelimesinden türeyen kelimelerdeki ”ظ“ harfinin telaffuzuna özen göster.”³¹⁶

(ح): Taşkoprizâde, bu beytin şerhinde ”ظَّلَّ“ kelimesi ve ondan türemiş olan dokuz kelimedenden ikisini 55. beyitte, altısının ise 56. beyitte geçtiğine işaret ettikten sonra sonuncu kelime olan ”يَظْلُنَّ“nin eş-Şûrâ 42/33'te bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca bir uyarıda bulunarak, ”هدى“ kelimesinin zıddı olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de birbirine katmak, karıştırmak, helâk olmak, boşa gitmek, kaybolmak gibi farklı anlamlarda kullanılan ”ضَلَّ - يَضِلُّ - ضَلَالٌ“ kelimesi ile karıştırılmaması gerektiğini genişçe izah etmiştir.³¹⁷ Ardından beyitte geçen diğer kelimeleri açıklamıştır.³¹⁸

أَلْحَظُرُ: Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde el-İsrâ 17/20'de (مَحْظُورًا) ve el-Kamer 54/31'de (مُحْتَظِرِ) farklı kalıplarda geldiğini,

أَلْفُظُّ: Bu kelimenin sadece el-Âl-i İmrân 3/159'da geçtiğini,

النَّظْرُ: Bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de ilki el-Bakara 2/50'de olmak üzere 86 yerde geçtiğini zikretmiştir.

Bu kelimeleri belirttikten sonra ”ض“ harfi ile yazılmış üç yerin bir sonraki beyitte geleceğini ifade etmiştir.³¹⁹

٥٨- إِلَّا بَوَيْلِ هَلْ وَأَوْلَى نَاصِرَةٌ وَالْعَيْظُ لَا الرَّعْدُ وَهُدًى قَاصِرَةٌ

”el-Mutaffifîn sûresindeki ”نَاصِرَةٌ وَسُرُورًا“, el-İnsan sûresindeki ”نَاصِرَةٌ النَّعِيمِ“, el-Kıyâme sûresindeki ilk gelen ”نَاصِرَةٌ“ kelimesini ”ظ“ ile değil ”ض“ harfi ile oku.”

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Kur'ân'ı Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezerî)*, 54; el-Hamed, *Cezeriyye Şerhi*, 100-101.

³¹⁷ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 180; Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed, *el-Havaşi'l-Müf'hime*, 220.

³¹⁸ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 51-52.

³¹⁹ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 181; Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi şerhi'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 189.

“غَيْظٌ” kelimesi ve bunun gibi olanlar “ظ” ile okunur. er-Ra’d sûresi “تَغِيضُ” ve Hûd sûresindeki “غِيضٌ” ile değil “ض” harfi ile okunur.”³²⁰

(ح): Taşköprizâde, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “النَّظْرُ” kelimelerinden üçü hariç tamamının “ظ” harfi ile yazıldığını ifade ettikten sonra, istisna ettiği kelimeleri ve geçtiği sûreleri,

نَضْرَةَ النَّعِيمِ: el-Mutaffifîn sûresi 83/24’te,

وَأَلْفَاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا: el-İnsan sûresi 76/11’de

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ: el-Kıyâme sûresi 75/22’de ilk geçen kelimedir diyerek sıralamıştır. İkinci geçen كَلِمَةً نَاصِرَةً kelimesi olmadığını özellikle belirtmiştir.

Şerhinde vermiş olduğu bu üç örneği Efendimiz’den (s.a.s) naklettiği başkalarına ulaştıran kimsenin Allah (c.c.) yüzünü ağartsın.”³²¹ hadisi şerif ile de güçlendirmiş ve şerhine beytin ikinci kısmı ile devam etmiştir.

الْعَيْظُ: Bu kelime Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz sûrede “ظ” harfi ile yazılmıştır. Bu kelimeye benzeyen ancak sonu “ض” ile biten er-Ra’d sûresi 13/8’deki “وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزْدَادُ” ve el-Hûd sûresi 11/44’deki “وَوَغِيضَ الْمَاءِ وَفُضِي الْأَمْرُ” kelimelerini istisna tutmuş ve İbnü’l-Cezerî’nin beytin sonundaki “فَاصِرَةٌ” sözüyle yukarıdaki iki kelimenin “ض” harfi ile okunacağına işaret ettiğini zikretmiştir.³²²

Bu durum hakkında Ali el-Kâri, kûfi hat, yazım karakteri gereği terkipli (araları ayrılmadan) yazılır, bundan dolayı telaffuz edileceklerinde hataya düşmemek için aralarının ayrılarak yazıldığını, diğer yazı hatlarında ise “ض” harfinin merkezine bir çentik/ çıkıntı koyarak “ظ” dan ayrıldığını söylemiştir.³²³

³²⁰ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 101-102.

³²¹ Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 52-53; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen ’ü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaud (Dâru Risalati el-Âlemiyye, 2009), 1/156/230.

³²² Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu ’l-mukaddime*, 184; Taşköprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*, 53.

³²³ Ebü’l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehü ’l-Fikriyyetü fi şerhi ’l-Mukaddimeti ’l-Cezeriyye*, 191.

٥٩- وَالْحَظُّ لَا الْحِضُّ عَلَى الطَّعَامِ وَفِي ظَنَيْنِ الْخِلَافِ سَامِي

“الْحَظُّ” kelimesi de “ظ” ile okunur. Fakiri doyurma manasındaki “الْحِضُّ” kelimesi ise “ض” harfi ile okunur. “ظَنَيْنِ” kelimesinde ihtilaf vardır. (“ضَنَيْنِ” şeklinde Nâfi, İbn Âmir, Âsım, Hamza okurken, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâi ise “ظَنَيْنِ” şeklindeki kıraati tercih etmişlerdir.)”

(ح): Taşkoprizâde burada, yukarıdaki beyitlerde adı geçen iki harfle ilgili izahlarına devam etmiş ve şöyle demiştir:

“ظ” ile yazılan “pay, hisse” anlamına gelen “الْحَظُّ” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de, ilki el-Âl-i İmrân 3/176’da sonuncusu da el-Fussilet 41/35’te geçtiğini, “ض” ile yazılıp “teşvik etmek” anlamına gelen “الْحِضُّ” ise, el-Hâkka sûresi 69/34’de (وَلَا يَحِضُّ) ve el-Fecr sûresi 89/18’de (وَلَا تَحَاضُونَ) ve el-Mâûn sûresi 107/3’de (وَلَا يَحِضُّ) geçtiğini söylemiştir. Ardından, et-Tekvîr sûresi 81/24’te geçen ve kıraat imamlarından farklı rivayetlerin bulunduğu “ظَنَيْنِ / ضَنَيْنِ”³²⁴ kelimeleri hakkında yaptığı şerhiyle devam etmiştir. Mütevâtir kıraatlerden Kisâi, Ebû Amr ve İbn Kesîr’in “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ” (et-Tekvîr sûresi 81/24) şeklindeki okuyuşun “O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez.” (et-Tekvîr sûresi 81/24) şeklindeki okuyuşun “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ” (en-Necm 53/3) ayetiyle mutabık olduğunu beyan etmiştir. Resmü’l Mushafta “وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنِينٍ” şeklinde Hamza, Âsım, İbn-i Âmir ve Nâfi kıraatleri tarafından okunduğunda da

“Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun.” (el-Mâide 5/67) ayeti ile muvafakat edeceğini bildirmiştir.³²⁵

İbnü’l-Cezerî “ض” ile “ظ”nın sıfatlarındaki benzerlikleri sebebiyle birbiriyle karıştırılma ihtimali yüksek olmasından dolayı *el-Mukaddime*’sinde bu hususlara uzunca bir bölüm ayırmıştır. Anlayabildiğimiz kadarıyla bunun iki sebebi olduğunu düşünüyoruz:

Birinci sebep, okuma yazma bilen bir kişinin bu kelimeleri okurken, okuduğu harfin hangisi olduğunda bir şüphe duymayacak ancak, harfin mahreç ve sıfatlarının

³²⁴ Mithat Aça, *el-Hâdî fi’l-Kırâti’l-Aşri’s-Suğrâ*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: İlkhaf Yayıncılık, 2017), 131.

³²⁵ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 54.

icrasının doğru olup olmamasıyla ilgili bir endişe taşıyacaktır. Harflerin mahreç ve sıfatlarını en azından öğreninceye kadar okuyucuya bir kolaylık olmasından dolayı manzumesinde yer vermiştir diyebiliriz.

İkinci sebebe gelince, okuma yazma bilmeyen kimselerde, en azından namazlarını kılariken kıraatte bulunacak kadar Kur'ân-ı Kerîm'den ezberlerinin olması gerekir. Okuma yazma bilmeyen kimse namazda okuyacağı bu ezberi mutlaka işiterek yapacaktır. Bu durumda yapılacak ezberin hatasız olabilmesi için önceden bu kişiye harfleri telaffuz ederken nelere dikkat etmesi gerektiğine dair uyarılar yapılması gerekir. Beyitlerdeki bu uyarılar bu amaca matuf yapılmıştır diyebiliriz.

٦٠- وَإِنْ تَلَقَّيَا الْبَيَانَ لَازِمٌ أَنْقَضَ ظَهْرَكَ يَعْضُ الظَّالِمُ

“ض” ile “ظ” harfi “أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” ve “يَعْضُ الظَّالِمُ” gibi kelimedede yan yana gelirse mahreç ve sıfatını belli ederek okumak gerekir.”

(ح): Taşkoprizâde, geçtiğimiz beyitlerde “ض” ile “ظ” harfinin birbiriyle karıştırılma ihtimali olan yerleri beyan ettikten sonra iki beyitte ise birtakım uyarılarda bulunarak bu bâbı kapatmıştır. “ض” ile “ظ” harfi “أَلَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” “Belini büken yükünü” (el-İnşirah 93/3) ve “وَيَوْمَ يَعْضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا” “O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!” (el-Furkân 25/27) örneklerinde olduğu gibi yan yana gelirse her iki harfin mahreçlerinin güçlü bir şekilde gösterilmesi gerektiğini söylemiş, şayet dikkatsizlik sebebiyle bu harflerin birbiriyle karıştırılması durumunda ayetteki anlam bozulacağı için namazın da batıl olacağını belirtmiştir.³²⁶

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde konuyu izah için:

Kârînin, Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okuyamayan ümminin arkasında kılacağı namazın sahîh olmayacağını, harfleri birbirine karıştırarak “الْحَمْدُ/الْعَمْدُ” “الدِّينُ/التِّينُ” “الْمَغْضُوبِ / الْمَغْضُوبِ” “الْمَغْضُوبِ/الْمَغْضُوبِ” gibi okuyan kimselerin namazlarının da geçerli olan görüşe göre sahîh olmayacağını söylemiştir.³²⁷

³²⁶ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezerî li Taşkoprizâde*, 54-55; Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddime*, 189.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/211.

٦١ - وَاضْطُرَّ مَعَ وَعَضَتْ مَعَ أَفْطَنُمْ وَصَفَ هَا جِبَاهُهُمْ عَلَيْهِمْ

“اضْطُرَّ”, “وَعَضَتْ”, “أَفْطَنُمْ” kelimelerindeki “ض” ve “ظ” harflerinin mahrecine ve sıfatına dikkat etmek gerekir. “جِبَاهُهُمْ” ve “عَلَيْهِمْ” kelimelerindeki “ه” harfini idğam etmeden oku.”³²⁸

(ح): Taşkoprizâde, bu beyitte de birbiriyle karışma ihtimali bulunan harfleri zikrederek el-Bakara 2/173’te geçen “فَمَنْ اضْطُرَّ” da, “ض” ile “ط”nin, eş-Şuarâ 26/136’da geçen “قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَّعْتُمْ أَوْ عَنَلْتُمْ” da “ظ” ile “ت”nin ve, el-Bakara 2/198’de geçen “فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ” de, “ض” ile “ت”nin idğam edilmeden okunması gerektiğinden, et-Tevbe 9/35’de geçen “جِبَاهُهُمْ”, el-Fâtiha 1/7’de geçen “عَلَيْهِمْ”, el-Bakara 2/163’de geçen “الهُكُمُ”, el-Fâtiha 1/6’da geçen “إِهْدِنَا” kelimelerindeki “ها” harfinin mahrecinin zayıf olması sebebiyle dikkatli okunması gerektiğinden bahsetmiştir.³²⁹

³²⁸ Hamed, *Muhtasar Mukaddime*, 104; Koyuncu, *İbnü'l-Cezeri Mukaddime Ders Notu*, 16; İbnü'l-Cezeri, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 13; İbnü'l-Cezeri, *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber (Mukaddime-i Cezeri)*, 58.

³²⁹ Taşkoprizâde, *Şerhi Cezeri li Taşkoprizâde*, 55.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in aslına uygun bir biçimde okunabilmesi için tecvidin bilinmesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun farkında olan ulemamız kendi döneminin şartlarını da dikkate alarak muhatabın ihtiyaçlarına cevap verebilecek çözüm arayışına girişmişlerdir. İlk dönemlerde Arap dili ve kıraat kitapları arasında yeri geldikçe izahlar yapılan tecvid konuları, zamanla tecvid risalelerinin yazılmasıyla müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Bu eserler tecvid konularını en pratik ve doğru biçimde öğrenilebilmesini sağlamak amacıyla mensur ya da manzum usulde yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime* adlı eseri bu amaca matuf hazırlanmış, tecvidin temel konularını kapsamlı bir şekilde ele alan manzum bir eserdir. Yazıldığı döneme ve sonrasına etki eden bu eser muhatabın ihtiyaçlarına cevap verebilirken, geçen zaman içerisinde bu manzum eserin beyitlerinde anlamı kapalı lafızların ve birtakım noksanlıkların olduğu gözlemlenmiştir. Âlimlerimiz bu tür eksikliklerin giderilmesi, kapalılıkların izahı için şerh ve hâşiye türü eserler kaleme alarak anılan eserin daha büyük kitleler tarafından anlaşılmasına katkı sağlamışlardır.

Çalışmamıza konu olan Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l mukaddime* adlı eseri kendisinden önce yazılan şerhlerle benzeşen yönleri olduğu gibi diğerlerinde görülmeyen, her beytin izahı için kullandığı rumuzlar ve dilsel izahlar gibi eseri ön plana çıkaran özgün tarafları da vardır. Öte yandan harflerin sıfatlarını şerh ettiği bölümlerde, aynı sığata sahip harfleri kendine has terkiplerle sınıflandırmıştır. (İsmat sıfatı için: (حدَّث شيخ هُرُّ ذو ساجٍ عَظِ قَصَّ غَطَّةَ أَضْنَكِ) Ayrıca okuyucu tarafından dikkatten kaçmaması için önemli gördüğü yerlerde “fâide, fâide-i şerîfe veya fâide-i mühimme” gibi başlıklar açarak tespitlerde bulunmuştur. Diğer taraftan beyitlerin detaylı izahına yer verdiği bölümlerde İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetu'n-neşr* adlı eserinden yararlanmış, dilsel açıklamalara yer verdiği bölümlerde ise meşhur nahiv âlimleri Sîbeveyh, İbnü'l Enbâri, İbn Hişâm, Cevherî, Halil b. Ahmed'in görüşlerine yer vererek eserine zenginlik katmıştır. Şerhe kazandırdığı bu zenginlik *el-Minehü'l-Fikriyyetü fi şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserin sahibi Ali el-Kârî'nin ve *Muhtasar Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserin sahibi Ğanim Kadduri Hamed gibi alimlerin dikkatini çekmiş ve kendilerinin *el-mukaddime* üzerine yazdıkları

şerhlerde Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Şerhu'l-Mukaddime*'sine yeri geldikçe atıfta bulunmuşlardır.

Taşköprizâde, eserinin bazı yerlerinde beyitteki kelimenin yerinde kullanılmadığı gerekçesiyle İbnü'l-Cezerî'yi, bazı yerlerinde ise *el-Havâşşil-müfhime* sahibi Ebû Bekr Ahmed'i eleştirmekten de geri durmamıştır. Yaşadığı dönemin kârilerini hem musiki makamlarını önceleyerek yaptıkları okuyuşları, hem de harflerin mahreç ve sıfatlarındaki hataları sebebiyle eleştirmiş, onlara Efendimiz'in (s.a.v.) ve sahâbenin yolundan gitmeleri hususunda tavsiyede bulunmuştur.

Harflerin mahreçlerini şerh ettiği bölümde koyduğu başlık hariç, konu başlığının bulunmaması şerhte gördüğümüz eksik noktalardan bir tanesidir. Bu durum eserinde tevcid konularının dağınık halde durmasına ve karışıklığa sebebiyet vermektedir. Bir diğer durum ise rumuzları kullanma şeklinin şerhin mukaddimesinde dile getirdiği amaçla yer yer uyuşmamasıdır. Nitekim bazen “م” rumuzunu “ح” rumuzu yerine kullandığı görülmektedir. Kendisinden sonra yazılan bazı şerhlerde Ğanim Kaddûri Hamed'in *Muhtasar Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye* örneğinde olduğu gibi, asıl metinde işlenen temel tecvid konuları başlıklandırılarak konuların nerede bitip nerede başladığına dair karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Adına sempozyumların düzenlendiği 16. yüzyıl Osmanlı ulemasından olan Taşköprizâde gibi büyük bir âlimin eserlerinin ilim dünyasına kazandırılması önem arz etmektedir. Her ne kadar son yıllarda Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve özel teşebbüsler eliyle *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm ve eş-Şekâiku'n-numâniyye fî 'ulemâi'd-devleti'l-'Osmâniyye* gibi eserleri tercüme edilse de daha bir çok eseri dilimize kazandırılmayı beklemektedir.

Bugün bize düşen, her alanda teknolojik gelişmelerin alabildiğince ilerlediği, ses bilimleri ve fonetik üzerinde çalışmaların yaygınlaştığı çağımızda, kadim tecvid geleneğimize ilham alarak gelecek nesillerin Kur'ân-ı Kerîm'i doğru ve güzel bir şekilde okuyabilmelerine imkân verecek özgün eserler kaleme almak ve modern teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanarak pratik mobil uygulamalar geliştirmektir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mithat. *el-Hâdî fi'l-Kirâati'l-Aşri's-Suğrâ*. thk. Mehmet Çaba. İstanbul: İlkharf Yayıncılık, 2017.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Bakırcı, Fethullah. *Kur'ân Kıraatinde Fem-i Muhsin Kavramı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2020.
- Bâlî, Ali b. *El-İkdu'l-Manzûm Fî Zikri Efâzlı'r-Rûm*. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/260-261. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995.
- Cezerî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed el-. *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Muhammed Temîm ez-Zübey'î. Cidde: Dâru'l-Hüdâ, 1994.
- Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-Tecvid*. thk. Ğanim Kadduri Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3., 1989.
- Cezerî, İbnü'l. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Muhammed Seyyid Emin. Medîne: Vüzârâtü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf, 2000.
- Çetin, Abdurrahman. “Kırâat ve Tecvîd Bibliyografyası”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 315-317.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 12. Basım, 2012.
- Çevik, Mümin. *Mevzûât'ül Ulûm İlimler Ansiklopedisi*. 2 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1. Basım, 2019.
- Çoban, Sümeyra. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Tecvid İlmindeki Yeri*, 2023.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd ed-. *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvid*. thk. Ğanim Kadduri Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 2000.
- Dede, Halis - Sevdî, Ali. “Arap Grameri Ve Edebiyatında أَمَّا بَعْدُ (emmâ Ba'd) İfadesi”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29 (30 Ocak 2022), 145-158.
<https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.981012>
- Durmuş, İsmail. “Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. “MÜBERRED”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Süneni İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnâvût. Suudi Arabistan: Dâru Risâleti'l Âlemiyye, 2009.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *es-Sünen 'ü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaud. Dâru Risalati el-Âlemiyye, 2009.

Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed. *el-Havaşi 'l-Müfhime fi Şerhi 'l-Mukaddime li-İbni 'n-Nâzim*. thk. Ferağlı Seyyid Arbâvî. Mısır: Mektebetü Evlâdü'ş-Şeyhi lit-Türâsi, 2006.

Ebü'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed, el- Kârî. *el-Minehü 'l-Fikriyyetü fi şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*. thk. Üsâme Atayâ. Dimeşk-Suriye: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, 2. Basım, 2012.

Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, Taberânî. *el-Mucemü 'l Kebîr*. thk. Hamid b. abdil Mecîd es-selefi. Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994.

Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Erel, Sami Turan. *es-Saadeti 'l-fahire fi siyadeti 'l Ahire*. İstanbul, 2016.

Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıveysizâde İlim ve Kültür Vakfı Yayınevi, 2018.

Halîl b. Ahmed, Ferâhîdî. *Kitâbu 'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Helâl, 2010.

Hamed, Ğanim Kadduri. *Kur'ân Fonetigi Üzerine Tetkikler-Tecvid âlimleri Özelinde-*. çev. Mehmet Emin Maşalı, Naci Demirci, Fatma Yasemin Mısırlı, Mücella Hacımısırlıoğlu. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Hamed, Ğanim Kadduri. *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*. çev. Mücella Hacımısırlıoğlu. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Hamed, Ğanim Kaddürî el-. *Muhtasar Mukaddime-i Cezeriyye Şerhi*. çev. Mücella Hacımısıroğlu. İstanbul: İFAV, 2021.

Hekimoğlu, Muhammed. *eş-Şekâiku 'n-numaniyye fi ulemâi 'd-Devleti 'l-Osmâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık., 2019.

Işık, İsmail. *İbnü 'l-Cezeri ve Câmiu 'l Esanid Adlı Eseri*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrim. *Lisânu 'l-Arab*. thk. Muhammed b. Mekrem. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Sadır, 2010.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin. *Câmiu Esânîdi İbnü 'l-Cezerî*. thk. Ahmed b. Hamûd b. Humeyyid Ruveysî. Beyrut: Müessesetü'd-Duha, 2015.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi 'l-Kırâati 'l-Aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 2010.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Ğâyetu 'n-Nihâye fi Tabakâti 'l-Kurrâ*. thk. Gotthelf Bergstraesser. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed. *Ebü 'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*. thk. Sadî Çögenli. İstanbul: Asitâne, 1., 1996.

- İbnü'l-Cezerî, Muhammed. *Kur'ân'ı-Kerîmi Okuyan ve Okutanlara Rehber*. ed. Hüseyin Harputoğlu. Tereke Yayınevi, ts.
- İsfâhânî, Râğıb el-. *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Türker. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2018.
- İşpirli, Mehmet. "Çivizâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İşpirli, Mehmet. "Kazasker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/140-143. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- İşpirli, Mehmet. "Taşköprizâde Kemaleddin Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/152-154. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2011.
- Kalpaklı, Mehmet. "Fevri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kastallâni, Ahmed b. Muhammed. *el-Leâliu's-Seniyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Hasen b. Abbâs. Müessetü Kurtuba, 1. Basım, 2004.
- Kaya, Sedat. *Ebü'l Hayr Muhammed İbnü'l Cezeri ve Kıraat İlmindeki Yeri*. VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ, 2022.
- Kiel, Machiel. "Dimetoka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 305-308. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzûm Tecvid Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzûm Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017).
- Koyuncu, Recep. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye(Ders Notu)*, 2014.
- Mehmet Mecdî Efendi. *Terceme-i şakâik-ı Nu'mâniyye*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, ts.
- Mekkî b. Ebî Tâlip. *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhat. Ammân: Dâru Ammâr, 1996.
- Molla Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Minehu'l-fikriyye 'alâ Metni'l-Cezeriyye*. thk. Usâme Ataya. 1 Cilt. Şâm: Dâru'l-Gavsânî, 2. Basım, 2012.
- Nüveyrî, Muhammed b. Ali. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*. thk. Enes Mahra. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Ok, Ahmet Şamil - Güner, Mesut. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Eğitimi ve Tecvid(Diyanet Akademisi Aday Din Görevlileri Ders Notu)*. Ankara: DİB Diyanet Akademisi Başkanlığı, 2023.
- Özalpdemir, Muhsin. *Taşköprülüzâde'nin Avâmil Şerhi'nin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Özek, Ali. "Keşşâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: MÜİFAV, 1. Basım, 2013.

- Ravza, Cemal Husari. *el-Menhelül Müfîd fi Usulî'l Kıraat-i vet-Tecvid*. Dımeşk: Dâru'l Kelimi'd-dayyib, 2004.
- Saçaklızâde. *Cühdü'l-Mukıl*. thk. Sâlim Kaddürî Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 2008.
- Sıbeveyh, Ebû Bısr Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1988.
- Sofuoğlu, Mehmed. *Sahîhi Buhârî ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken, 13. Basım, 1989.
- Sözlüğü, Türk Edebiyatı İsimler. "AHMED, Ebussuûd-zâde Ahmed Efendi". Erişim 20 Ekim 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-ebussuudzade-ahmed-efendi>
- Süruri, Ahmet. *Taşköprizâde'nin el-Meâli'mi ve Kelâmi Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011.
- Süveyd, Eymen Rüşdi. *et-Tecvîdü'l-Musavver*. Dımeşk-Suriye: Dâru'l Ğavsânî, 2009.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Tâşkoprizâde, Ebû'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ b. Halîl 'İsâmuddîn Tâşkoprizâde. *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. Beyrut: y.y., ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Şerhi Cezerî li Taşköprizâde*. İstanbul: Asitâne, Taş Baskı., ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*. thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emin eş-Şenkîti. Medîne: Mucemme'u'l-Melik Fahd li Tıbâati'l-Mushafî'ş-Şerîf, 2000.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Toprak, M. Faruk. "Zarurât-ı Şi'riyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü. "Haşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü. "Recez". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007.
- Tüccar, Zülfîkar. "el-Ferrâ. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Uğur, Ali. *Taşköprülüzâde Ahmed İsameddin Ebû'l-Hayr Efendi: hayatı, şahsiyeti, eserleri ve ilmi görüşleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doçentlik Tezi, 1980.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-' . *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Abdülmutî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullâh Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî. *Mu'cemu'l-Buldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1995.

Yılmaz, Oğuz. *Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvidler*. Kütahya: IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, 2015.

Yılmaz, Yasemin. *Taşköprizâde'nin Ahlâk-ı Adûdiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlâkı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yurtseven, Muhammet. “Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tahkik dergisi* 3/1 (14 Haziran 2020).

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İfav Yayınları, 2016.

Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2016.

et-Tirâzâtü'l-mu'allime fi şerhi'l-mukaddime. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: . portal.yek.gov.tr/works/detail/281761

Hadislerle İslâm. thk. Mehmet Emin Özafşar - Yüksel Salman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.